

T.C.
Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

**MOLLA MUSA EL-CELALÎ'NİN
NAHİV VE SARF'TAKİ METODLARI**

Adnan YOUSSEF
Iğdır 2019

T.C.
İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Arap Dili ve Belağatı Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**MOLLA MUSA EL-CELALÎ'NİN
NAHİV VE SARF'TAKİ METODLARI**

Hazırlayan:
Adnan YOUSSEF

Danışman:
Dr. Öğr. Üyesi Ahmad ALKHALİL

İğdır 2019

TAAHHÜTNAME

(Bilimsel Etiğe Uygunluk Metni)

Sosyal Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğüne

Iğdır Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “**MOLLA MUSA EL-CELALÎ’NİN NAHİV VE SARF’TAKİ METODLARI**” adlı çalışmanın kendi çalışma ve gayretim sonucunda meydana geldiğini, alıntılara kaynak gösterdiğimi ve yürürlükteki tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, bu çalışmamın kağıt ve elektronik kopyalarının Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirtilen koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri doğrultusunda gereğinin yapılmasını arz ederim.

Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

Tezimin tamamının veya uygun görülen kısımlarının erişime açılması tamamen Sosyal Bilimler Enstitüsünün takdirindedir.

Tezim sadece Iğdır Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

Tezimin ... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

24/04/2019

Adnan YOUSSEF

KABUL VE ONAY

Adnan YOUSSEF tarafından hazırlanan **MOLLA MUSA EL-CELALÎ'NİN NAHİV VE SARF'TAKİ METODLARI** adlı çalışma, **24/04/2019** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından **TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ** Anabilim Dalı, **ARAP DİLİ VE BELAGATİ** Bilim Dalında **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak **oybirliği / oyçokluğu** ile kabul edilmiştir.

(İmza)

Prof. Dr. Şadi EREN

Başkan

(İmza)

Doç. Dr. Mehmet Salih GEÇİT

Üye

(İmza)

Dr. Öğr. Üyesi Ahmad ALKHALİL

Danışman

ÖZET

Günümüz insanı dünyaya dalmış ve dünyevi meşgaleler çoğalmıştır. İnsanlar artık eski dönemlerdeki gibi ilmi çalışmalara fazla zaman ayıramamaktadır. İşte böyle bir zamanda tüm hayatını ilme adayan günümüz ulemasında Molla Musa el-Celalî günümüzde yaşayan ve ilmi ile amel eden büyük bir ulemadır. Faydalı olan ilminden istifade etmeyi başaran bir âlimdir. Omuzuna aldığı bu yüce ilmi Türkiye'nin doğu bölgesinde bulunan Ağrı'nın Doğubayazıt ilçesindeki medresesinde yaşatmaya devam etmektedir. Kur'an ve Sünnet'in doğru anlaşılması için gerekli olan birinci şart Arap dili ve belagatini iyi bilmektir. İşte bu âlim, bu ilmi medresesinde yaşatmaya devam ettirmektedir. Bizi bu çalışmaya sevk eden işte budur. Bu nedenle bizde çalışmamızı bu âlim üzerine yapmaya karar verdik.

Bu çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Molla Musa (Geçit) el-Celalî'nin Hayatı ve Eserleri, Doğumu, İsmi, Nesebi ve Şeyhleri (Hocaları) gibi konuları detaylandırmaya çalıştık.

İkinci bölümde ise, Nahiv İlminin Tarihini ve Ortaya Çıkış Sebeplerini izah etmeye çalıştık. Nahiv İlminin Kaynaklarını, Nahiv Medreselerini, Nahiv ilminin kurucusunu ve Nahiv ilminde nam salmış Nahiv âlimlerini tanıtmaya çabaladık.

Üçüncü bölümde ise, Sarf İlminin Tarihini ve Ortaya Çıkış Sebeplerini izah etmeye çalıştık. Sarf İlminin Medreselerini, Sarf ilminin kurucusunu ve Sarf ilminde nam salmış Sarf âlimlerini tanıtmaya gayret ettik.

Dördüncü bölümde ise, Molla Musa el-Celalî'nin Sarf ve Nahiv Metodunu, Mecmuetü'l-Ulum'unda el-Celalî'nin Sarf Metodunu, el-Celalî'nin et-Talikat Ala Haşiyeti'l-Kızılıci'ndeki Metodunu, Molla Musa el-Celalî'nin Nahiv İlmindeki Metodunu, Mecmuetü'l-Ulûm'unda el-Celalî'nin Nahiv Metodunu ve Haşiyetu Camiü'l-Mekasidi'de el-Celalî'nin Nahiv Metodunu anlatmaya çalıştık.

Umarım bu çalışmamız faydalı olur. Bu çalışmadan insanlar istifade eder. Molla Musa el-Celalî gibi âlimler unutulmaz.

Anahtar Kelimeler: *Molla Musa, Arap Dili, Nahiv, Sarf,*

ABSTRACT

In this difficult time, people have been absorbed in their worldly affairs. People no longer have time to devote time to scientific studies as they did in antiquity

This is what the great scholar Mullah Musa al-Jalali understood. He realised that the people of the north-eastern region of Turkey were unaware of the lack of attention to the scientific studies because of many preoccupations of life. Mullah Musa al-Jalali established a religious school in the Dagho Biazid district of Agri province, Since the understanding of Quranic verses(Ayat Al-qurania) as well as the prophetic Hadiths(Al-hadith Al-nabawīya Al-sharefa) requires understanding of the Arabic language, this great scholar has taught religious subjects in Arabic as well as in the Turkish and Kurdish languages, and for that, He wrote many books in Arabic, and this led me to study the approach of this great scholar in the science of Grammar and the Syntax(Naho and Saref). In my study I divided my thesis into four chapters as follows:

Chapter I: I spoke about the great scholar Mullah Musa al-Jalali in terms of his name, his descent, his life, his scientific effects and his teachers in brief.

I spoke about the history of grammar (Naho), the reasons for the grammar (Naho), the grammar (Naho) and the sources of Arabic grammar (Naho). Then I spoke about the grammar (Naho) schools and I was stopped at the famous ones. I mentioned the names of the scholars of each school and spoke a little about their lives and their effects and showed the curriculum of each school in this science Then the chapter concludes with the stages in which the grammar (Naho)passed through.

Chapter III: I spoke about the history of Syntax (Saref), its inception and spoke briefly about the life of scholars of Syntax (Saref) and Then the chapter concludes with the stages in which the science of Syntax passed through.

The fourth chapter, I spoke about the methodology of the scholar, Mullah Musa al-Jalali in terms of the grammar(Naho) and the syntax(Saref), And his method in the science of Syntax (Saref)through his book Group of Science and his book comments on the Hashiat Al-Qazlaji, and then showed his approach to the science of the

grammar(Saref) through his book Group of Science and his book Hashiat Gamih Al-makassed, as well as in his comments on the book Shareh Al-mugni.

I hope that I have succeeded in providing this humble work for the benefit of people and not forget what this great scholar has done to serve people with these great books and great works.

Keywords: *Molla Musa, Arabic Language, Grammar, Syntax*

ÖNSÖZ

Fazileti ve nimeti ile Salih amelleri tamamlayan, günahları bağışlayan ve âlemlerin rabbi olan Allah'a sonsuz hamd ve senalar olsun. Salat ve Selam Risalet zincirinin son halkası olan, Hatemü'l-Enbiya olan Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v)'e, O'nun ehl-i beytine, O'nun tebliğ ettiği dini insanlara ulaştıran sahabe-i Güzinine olsun.

Molla Musa el-Celalî gibi faziletli bir âlimin eserlerindeki Sarf ve Nahiv metodu gibi önemli bir konuda Yüksek Lisans tezimi yapmaya muvafık olduğum için çok mutlu ve gururluyum.

El-Celalî, öyle bir âlimdir ki, Türkiye'nin Doğu bölgesinde Ağrı ilinin, Doğubayazıt ilçesinde, kaleme aldığı eserler ve kendi kurduğu medresede verdiği dersler ile Arap dilini tüm Türklere ve Kürtlere sevdirmeyi başarmıştır. Böyle bir âlimin kolay ve açık olan ilmi metoduna dikkat çekmek istedim.

Bu çalışmamız ile Sarf ve Nahiv ilmindeki çalışmalarına ışık tutmak istedik. Yaptığı şerhler ve haşiyeler ile Arap dilinde uzman olan veya Arap dilinde tedrisat yapan yeni talebeler için kuşatıcı bir ilim ile okuyucuya ilmi sevdirmeyi başarmıştır.

El-Celalî, metinlerdeki ibareleri tashihi ile ilmi derinliğinin büyüklüğünü ortaya çıkarmıştır. Sarf ve Nahiv yönünden, Şerh ve haşiye ettiği kitapları seçerken en güzelini yapmıştır. Arap dilinin tedrisatında Sarf ilmini öne çıkarması da çok yerinde bir davranıştır. Maddeleri sıralamada ve dizimde akademik bir metot takip etmiştir. Vezinlerinin değişmesi ile değişen bazı lafızlara verdiği örnekleri de çok iyi seçmiştir. Diğer taraftan Sarf konularında olan Mutel ve Mehmuz fiilleri izahatı da bu meyandadır. Örnekleri basit ve anlaşılır cümlelerden seçiyordu.

El-Celalî, Nahiv ilminde, Bağdat medresesinin metodunu takip etmiştir. Fakat Basra medresesinin âlimlerinin görüşlerine de meyletmiştir. el-Celalî'nin bu metodu Mecmuetü'l-Ulum isimli eserinde gayet net bir şekilde belli olmaktadır.

El-Celalî, Nahiv ilminde, ez-Zamahşerî'ye ait olan el-Ünmuzec isimli eseri üzerine şerh yapmıştır. Bu eseri seçmesi de çok yerinde olmuştur. Çünkü bu eser basit, kolay ve hemen anlaşılabilir bir eserdir. İçerisinde zor meseleler yoktur.

El-Celalî, Helli'l-Meakid isimli eser üzerine yaptığı haşiyede ilminin derinliğini ortaya koymuştur. Helli'l-Meakid üzerine yaptığı haşiye tahkik ve tashih

mesabesinde. Metindeki kelime ve ibareleri tashih etme bakımında takip ettiği metot yapıcı eleştirel metottur.

El-Celalî, Şerhü'l-Müğni isimli eser üzerine yaptığı talikatta da aynı metodu uygulamıştır. Öncelik ve sevap bakımından, metindeki ibareleri tashih etmekle beraber, görüşler arasında yaptığı tercihler, ibareleri Şerh etmesi ve irab vecihlerini izahatı ciheti ile aynı metodu devam ettirmiştir. El-Celalî'nin takip ettiği bu metot sayesinde haşiyesi, çok görüşlü ve çok faydalı bir hale geldi. Bizde el-Celalî'nin bu metoduna dikkat çektik ve bu metodunu örneklerle izah etmeye çalıştık.

Bütün bu çalışmalarını yaparken bana her fırsatta yardımcı olan Dr. Öğr. Üyesi Abdullah ÖZÜÇALIŐIR, Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Seyyid GECİT, Öğretim Görevlisi Cihanhir ECER ve Ali SEVDİ, Arş. Gör. Mehmet Nuri AYYILDIZ' a ayrıca değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Ahmad ALKHALİL'e teşekkürlerimi bir borç bilirim.

**Adnan YOUSSEF
İĞDIR 2019**

İÇİNDEKİLER

TAAHHÜTNAME	
KABUL VE ONAY	
ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖNSÖZ	IV
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR	VIII
GİRİŞ	1
I. Molla Musa (Geçit) el-Celalî'nin Hayatı ve Eserleri.....	1
I.I. Doğumu, İsmi, Nesebi, Hayatı ve Hocaları	1
I.I.I. Molla Musa (Geçit) el-Celalî'nin Eserleri	3
BİRİNCİ BÖLÜM	6
1.1. Nahiv İlmi Tarihi ve Ortaya Çıkış Sebepleri.....	6
1.2. Nahiv İlminin Ortaya Çıkış Sebepleri	6
1.3.Nahiv İlminin Kurucusu	8
1.4.Nahiv İlminin Kaynakları.....	9
1.4.1. Semai (Duyum) Kaynaklar	10
1.4.2. İcma (İttifak) kaynakları	11
1.4.3. Kıyas	12
1.4.4. İstishab	13
1.5.Nahiv Medreseleri	14
1.5.1. Basra Medreseleri	15
1.5.1.1.Basra Medreselerinin Belli Başlı Âlimleri	15
1.5.1.2. Basra Medresenin metodu:	23
1.5.2.Kufe Medreseleri	24
1.5.2.1. Kufe Medreselerinin Belli Başlı Âlimleri.....	24
1.5.2.2. Kufe Medresenin metodu	27
1.5.3.Bağdat Medreseleri	28
1.5.3.1. Bağdat Medreselerinin Belli Başlı Âlimleri	28

1.5.3.2. Bağdat Medresenin Metodu.....	30
1.5.4.Mısır Medreseleri.....	31
1.5.4.1. Mısır Medreselerinin Belli Başlı Âlimleri.....	31
1.5.4.1.1. Mısır Medresenin Metodu	32
1.5.5. Endülüs Medreseleri	33
1.5.5.1. Endülüs Medreselerinin Belli Başlı Âlimleri	34
1.5.5.2. Endülüs Medresenin Metodu.....	36
1.6.Nahiv İlminin Aşamaları	37
1.6.1.Birinci Aşama (Ortaya Çıkma ve yapılandırma Dönemi).....	38
1.6.2. İkinci Aşama (Başlama Ve gelişime Dönemi)	39
1.6.3.Üçüncü Aşama (gelişme ve olgunlaşma Dönemi).....	40
1.6.4.Dördüncü Aşama (Kolaylaştırma, Tasnif ve Tercih Dönemi).....	41
İKİNCİ BÖLÜM	43
2.1.Sarf İlmi Tarihi Ve Ortaya Çıkış Sebepleri.....	43
2.2. Sarf ilminin Geçirdiği Aşamalar	45
2.3. Sarf İlminin Belli Başlı Âlimleri	47
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	51
3.1.Molla Musa'nın Sarf ve Nahiv Metodu.....	51
3.1.1. Molla Musa'nın Sarf İlmindeki Metodu	51
3.1.1.1. Mecmuetü'l-Ulum'daki Metodu.....	51
3.1.1.2. et-Talikat Ala Haşiyeti'l-Kızılici'ndeki Metodu	64
3.1.2. Molla Musa'nın Nahiv İlmindeki Metodu	74
3.1.2.1. Mecmuetü'l-Ulûm'daki Nahiv Metodu.....	74
3.1.2.2. el-Celalî'nin Camii'l-Mekasidi'deki Nahiv Metodu	91
3.1.2.3.Talikatı Molla Musa el-Celalî Ala Şerhi'l-Müğni	97
SONUÇ.....	101
KAYNAKÇA	102

KISALTMALAR

<i>AÜİFD</i>	: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
<i>AÜFEF</i>	: Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi
<i>AÜSBE</i>	: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
<i>a.g.e.</i>	: Adı Geçen Eser
<i>b.</i>	: İbn, bin, bint
<i>Bkz.</i>	: Bakınız
<i>c.c.</i>	: Celle celâlüh
<i>Çev.</i>	: Çeviren
<i>DİA</i>	: Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
<i>DİB</i>	: Diyanet İşleri Başkanlığı
<i>düzn.</i>	: Düzenleyen
<i>FÜİFD</i>	: Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
<i>h.</i>	: Hicrî
<i>Haz.</i>	: Hazırlayan
<i>H.z.</i>	: Hazreti
<i>İFAV</i>	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
<i>İnc.</i>	: İnceleyen
<i>KAÜİFD</i>	: Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
<i>m.</i>	: Milâdî
<i>MÜSBE</i>	: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
<i>OMÜİFD</i>	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
<i>r.a</i>	: Radıyallâhu anh
<i>Sad.</i>	: Sadeleştiren
<i>s.a.s.</i>	: Sallallâhu aleyhi ve selem
<i>TDV</i>	: Türkiye Diyanet Vakfı
<i>Thk.</i>	: Tahkik eden
<i>Trc.</i>	: Tercüme eden
<i>tsz.</i>	: Tarihsiz (Basım tarihi yok)
<i>ö.</i>	: Ölüm tarihi
<i>vb.</i>	: Ve benzeri, ve bunun gibi
<i>Yay.</i>	: Yayınları

GİRİŞ

I. Molla Musa (Geçit) el-Celalî'nin Hayatı ve Eserleri

Biz bu başlık altında çalışmamızın konusu olan günümüz meşhur âlimlerinden Molla Musa el-Celalî'yi kısaca tanıtip eserleri hakkında malumat vermeye çalışacağız.

Bizi bu çalışmayı yapmaya sevk eden şey, günümüz insanının ilimden uzaklaştığı bu elektronik çağda hayatını ilme adayan bu zatı bir nebze de olsa, hayır ile anıp, ilmi çalışmalarına dikkat çekmektir.

II. Doğumu, İsmi, Nesebi, Hayatı ve Hocaları

Asıl ismi, Musa b. Hasan b. Ubeyd b. Yusuf b. Mahmut b. Ömer b. İsmail b. Ahmet (Keçel) el-Celali, 1938 yılında Ağrı'nın Doğubayazıt ilçesinin Telçeker (Sübhan) köyünde doğdu. 1944 yılında ilkokula başlayıp 1949'da bitirmiştir. İlkokulunu okuduğu dönemde aynı zamanda Kur'an-ı Kerim eğitimine başlamıştır. 1949 yılında Van ilinin Erciş ilçesinde bulunan Arnis Öğretmen Lisesi'ni kazanmış fakat o dönemde maddi imkânların elvermemesi neticesinde zahmetli bir yolculuk yaptığı için gözleri kan topladığından doktor ileride kendisinin trahom hastalığına yakalanacağını söyleyerek sağlık raporunu vermemiş ve böylece kaydı yapılmamıştır. 1950 yılında Muş iline bağlı Bulanık ilçesinin Tırtop köyünden büyük İslam âlimlerinden olan Muhammed Sadık'ın kardeşi Molla Reşid'in yanında sarf ilmini, İzzi kitabından nahivle ilgili konuları içeren Şerhu'l-Muğni kitabına kadar olan kitapları okumuştur. Sonraki dönemlerde 1951-1953 yılları arasında Iğdır'da bulunan ve şu an Hoşhaber Belediyesi olan köyde Hoca İbrahim'in yanına sıradaki kitaplarını bitirmek için gitmiştir. O âlimin yanında da Şerhu'l Muğni'den Behçetü'l Merdiyye (Suyutî)'ye kadar olan kitaplarını okumuş, bunun akabinde Malazgirt, Bulanık, Karayazı, Baykan gibi yerlerde büyük âlimlerin yanında ilim tahsiline devam etmiştir. Molla Musa Geçit'in ders aldığı hocaları şunlardır:¹

¹ el-Celalî, Molla Musa, *Haşiyetü'l-Vadihi el-Mesaliki Ala tefsir el-Medarik*, İtena Bihi ed-Düktor Muhammed Salih el-Celalî ev Molla Muhammed Ferid el-Celalî, 1. Baskı, 2017, Darü'r-Ravda, İstanbul, 1/18-19.

- 1-Molla Muhammed Nedim
- 2- Molla Abdülkerim
- 3- Molla Abdurrahman Dürre
- 4-Molla İbrahim Ağdadi
- 5- Molla Yahya Çuğreşi'nin oğlu Şeyh Abdurrahim
- 6- Seyyid Abdulvahhab Dırzbini
- 7- Molla Muhyeddin el Havili

Siirt Baykan'lı Büyük Üstat Molla Muhyeddin el-Havili'nin yanında Cemü'l-Cevami'nin bir kısmını okumuş, bazı muğlak meselelerde kendisinden istifa etmiş ve bu hocasından icazetini almıştır. Muhtelif ilimlerle ilgili olarak da düzenli bir metotla kendi kendini yetiştirme programını takip etmiştir. Bu sebeple Allame Molla Sadreddin Yüksel ile Allame Şeyh Muhyeddin el-Havil hoca efendilerine vefatlarına kadar müracaat etmiştir. 1957 yılından sonra Doğubayazıt'ın Buyur etti, Niço, Çiftlik gibi köylerinde fahri imamlık yapıp talebe yetiştirerek ders vermeye başlamıştır. Daha sonra 1961 yılında askerlik görevini yapmak için Mardin'e gitmiş ve iki buçuk yıl askerlik görevini yapmıştır. Askerlik yaptığı dönemde bile boş kalmamış ve ilim tahsil etmeye devam etmiştir. Molla Musa askerlikten sonra 4 yıl Sarıçavuş, Kalacık ve Küçük Telçeker (Gırık) köylerinde imamlık yapmıştır. 1968 yılında Kars iline bağlı Şaban köyünde imamlık görevini yapmaya devam etmiştir. 1975 yılında imamlık kadrosunu almış ve 1991 de emekli olmuştur. 1975-1976 yıllarında Nurşin, 1977-1982 yıllarında Harık köylerinde medreseler açıp talebe yetiştirmiştir. Daha sonra Doğubayazıt Merkez Camisinde vaizlik yapmıştır. 1982-1984 yılları arasında Merkez Kur'an Kursu'nda Kur'an'ı Kerim öğreticiliği yapmıştır. 1984-1988 yıllarında Eleşkirt ilçesine bağlı olan Haydaroğlu ve 1988-1989 yıllarında ise Şanezer (Körpeçayır) köylerinde imamlık görevi ile beraber medresede talebeler yetiştirmiştir. Daha sonra kendi memleketine dönüp 1989-1991 yıllarında Korım (Dalbahçe) köyünde imamlık yapmış, medrese açıp talebe yetiştirmiştir ve nihayet bu köyde 1991 yılında emekli olmuştur. 1996 yılında Doğubayazıt'ta halkın yardımıyla bir medrese tesis etmiş ve ders vermeye devam etmiştir. Bu medrese tedris görevi dışında başka sosyal faaliyetleri de yürütmektedir. Muğlak olan bazı meselelerde merhum Üstadı Sadrettin Yüksel'e müracaat ederdi.

Molla Musa halen Doğubayazıt'taki medresesinde aktif olarak ders vermektedir. İslam dünyasına Türkçe, Arapça ve Kürtçe 36 eser vermiştir. Hemen hemen tüm ilimlerle ilgili eserlere imza atmıştır. Bir kızı altı oğlu olup Arapça, Farsça Kürtçe ve Türkçeyi bilmektedir. Molla Musa, halk tarafından sevilen, sayılan ve kanaat önderi olarak kabul edilir. İhtiyar olmasına rağmen sabah erken saatlerde evinin hemen yanındaki medreseye gider, Camide kendisi için ayrılan odasında ilimle meşgul olur, talebelerine ders verir, misafirlerini ağırlar ve milletin sorunlarını çözer.

Mütevazılık denilince akla gelen ilk örneklerden biri olan Molla Musa'dan hissettiği duyguları dinleyelim; “*Ben küçük bir çocukla konuştuğum zaman sanki o çocuğun yaşındayım. Ben genç biriyle konuştuğum zaman sanki o gencin yaşındayım, yaşlı biriyle konuştuğum zaman sanki onun yaşındayım. Allah beni kibirli olan kullarından eylemesin.*” Onunla sohbet eden, bu duruma şahit olur. Kendisi, içeriye giren 4-5 yaşlarında bir çocuğun karşısında ayağa kalkacak kadar mütevazı, talebeleri ayakta iken kendisi hastalığına rağmen oturmayacak kadar ince düşünceli, ilmiyle kibirlenmeyecek kadar âlim bir zattır. Son zamanlarda Molla Musa hadis inkârcılarına, oryantalistlere, ateistlere ve bazı medyatik şahıslara reddiyeler hazırlamış ve internette bunu yayınlamıştır. Şuan yayına hazır bazı eserlerinin neşriyle uğraşmaktadır. Kendi eserlerinden bazıları bazı İlahiyat Fakültelerinde ders kitabı olarak okutulmakta, aynı zamanda üzerinde birkaç yüksek lisans tezi yapılmaktadır.

I.I.I. Molla Musa (Geçit) el-Celâfî'nin Eserleri

Müellifin dini ilimler alanında gerek Türkiye'de gerekse çevre ülkelerde tanınan eserleri şunlardır:

- 1- *Celau'l-Ayneyn fî Menâkibi'l-Hateneyn Osman Zi'n-Nûreyn ve Ali Ebi's-Sibteyn.* Sembol Yay., İstanbul, 2009.
- 2- *e'l-Envâru's-Satîa fî'l-Ecvibeti ani'l-İtiradi'l-Vârideti ala'l-Hulefai'l-Erbaati.* Sembol Yay., İstanbul, 2010.
- 3- *er-Risaletu'd-Daiyye ila Mahabbati Muaviye:* Sembol Yay., İstanbul
- 4- *Feyzu'l-Kadîril-Allâm Şerhu'l-Nehcu'l-Enâm,* Sembol Yay., İstanbul, 2010.
- 5- *Feyzu'l-Kâdiri'l-Mennân Şerhu Akidetu'l-Îmân,* Sembol Yay., İstanbul, 2010.

- 6- *Feyzu'l-Kadiri'l-Mubdî Şerhu'l-Mevlidi'l-Kurdî*, İhvan Yay., İstanbul, tsz.
- 7- *Feyzul-Kadîri'r-Rahmân Şerhu'n-Nevbahara Bıcukan*, Sembol Yay., İstanbul, 2010.
- 8- *Hâşiyetu'l-Câmiul-Makâsid âlâ Halu'l-Meakid Şerhu'l-Kavaid*, Şefkat Yay, İstanbul, 1453. H.
- 9- *Hâşiyetu İşârâtu'l-İ'câz*, Sembol Yay., İstanbul, 2008.
- 10- *Hâşiyetu Şerhu'l-Muğni*, Sembol Yay., İstanbul, 2012.
- 11- *Hâşiyetu Kenzu'l-Ebrâr ala't-Tefsîri'l-Muhmel el- Müsemma Durru'l-Ebsâr*, Ravza Yay., İstanbul, 2015. (2 cilt)
- 12- *Hâşiyetu'l-Vâdîhi'l-Mesâlik alâ Tefsîri'l-Medârik*, Şefkat, Yay., İstanbul, 2017. (6 cilt)
- 13- *Mecmuatu'l-Fetâvâ*, Sembol Yay., İstanbul, 2006.
- 14- *Mecmuatu'l-Fevâid*, Şefkat Yay., İstanbul, 2004.
- 15- *Mecmuatu'l-Fuyûdât*, İhvan Neşriyat, İstanbul, trz.
- 16- *Mecmuatu'l-Kasâid*, Sembol Yay., İstanbul, 2005.
- 17- *Mecmuatu'l-Makâsid*, Sembol Yay., İstanbul, 2006.
- 18- *Mecmuatu'r-Resâil*, Sembol Yay., İstanbul, 2009.
- 19- *Mecmuatu'l-Ulûm*, Sembol Yay., İstanbul, 2003.
- 20- *Nehyu'l-Ciheti ve'l-Hulûl ve'l-İttihâd ve'l-Mekân ani'l-Llahi'l-Wahidi'l-Kahhâri'r-Rahmân*, Sembol, İstanbul, 2009.
- 21- *Nuru'l-Basar fî Menâkibi'l-Eimmeti İsna Aşare*, Sembol Yay., İstanbul, 2009.
- 22- *Senâu's-Sakaleyn fî Menâkibi'ş-Şeyheyn Ebî Bekir es-Siddîk ve Ömer e'l-Faruk*. Sembol Yay., İstanbul, 2009.
- 23- *Şerhu Kasâidi İbn Fariz*, Sembol Yay., İstanbul, 2008.
- 24- *Şerhu Kızıl İcâz*, Sembol Yay., İstanbul, 2008.
- 25- *Ta'likât alâ'l-Kitâbi'l-Lezi Yebhasu ani'l-Lah*, Sembol Yay., İstanbul,
- 26- *Talikât alâ Hâşiyeti'l-Kızılca alâ Tasrîfi'l-Eşnevî*, Sembol Yay., İstanbul, 2009.

27- *Talikât alâ Muhâkemât*, Sembol Yay., İst., 2015.

28- *Mevlid ve Divan*, Sembol Yay., İst., 2007.

29- *Hediyetu 'l-Habib*,

30- *Şerhu Ebyâti Nuri 'l-Ebsâr ve Şerhu 'l-Ebyâti Tarihi 'l-Hulefa*

31- *Bazı Şüphelere Cevaplar* (Arapça'dan Türkçeye çeviren: Prof. Dr. Şehmuz Demir), Sembol Yay., İst., 1997.

32- *İhsan Süreyya Sırma 'ya Reddiye*, (Basılmamış)

33- *Şerhu Mem u Zin* (Baskıda)²

² el-Celâlî, Molla Musa, *a.g.e*, 1/20-21.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. Nahiv İlmî Tarihi ve Ortaya Çıkış Sebepleri

Nahiv ilmi için nahiv eserlerinde birçok tanım ve tarif yapılmıştır. Bu tanım ve tariflerin bazıları lügavi bazıları da ıstılahidir. Biz bu başlık altında hem lügavi hem de ıstılahi anlamlarına kısaca değineceğiz.

Lügavi Tanımı: Nahiv ilmi lügat olarak, yol, yön ve yönelmek anlamındadır. Örneğin Arap dilinde *نحوه أي قصد قصده* dendiği zaman şu anlam kast edilmektedir. “Onun yöneldiği yöne yöneldi.” Bu tarif bize Nahiv kelimesinin yol, yön ve kast anlamı taşıdığını ifade eder.³

İstılahi Tanımı: İlk dönem nahiv âlimleri nahiv ilmi için şöyle bir ıstılahi anlam kullandılar. “Nahiv ilmi, istatistikler yolu ile Arap kelimelerinde, kıyaslar kullanılarak, cümleyi oluşturan her bir parçanın hükümlerini ortaya çıkarmaya yarayan ilimdir.”

Sonradan gelen müteahhirin nahiv âlimleri, nahiv ilmini, Sarf ilminden ayırarak, İrap ilmine Tahsis ettiler. Bu nedenle son dönem nahiv âlimleri, nahiv ilmi için yeni bir ıstılahi anlam geliştirdiler. Onlara göre nahiv ilmi “ Bina ve İrap olarak kelimelerin sonunda meydana gelen değişikliklerden bahseden ilmin adıdır.”⁴

1.2. Nahiv İlminin Ortaya Çıkış Sebepleri

Arap olmayanların gruplar halinde İslam’a girmeleri, Arap dilinde bazı hataların ortaya çıkmasına sebep oldu. Buna dair Peygamberimizin zamanından itibaren günümüze kadar gelen bazı rivayet ve kıssalar bu hususu ifade etmektedir.⁵ Rivayet edilmiştir ki Resulullah (s.a.v) bir adamı Kur’an’ı hatalı okurken duyduğunda onunla

³ er-Razî, Muhammed Bin Ebu Bekir, *Muhtaru es-Sihahi*, 1986, Mektebetu Lübnan, Beyrut, s. 217.

⁴ el-Libdî, Muhammed semir, *Mucemu el-Müstelehati'n-Nahviyye Ve's-Sarfiyye*, 1. Baskı, 1985, Muesseset er-Risale, Beyrut ve Darü'l-İrfani Ümman, s. 217.

⁵ Tantavî, Muhammed *Neşetu'n-Nahv ve Tarihu Eşheri Nuhhatihi*, 2. Baskı, 1995, Daru'l-Mearif, Kahire, s.16.

ilgili dedi ki: “Kardeşinize doğruyu öğretin.”⁶ Hz. Ebubekir’in de şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Okurken yüksek bir yerden düşmem, hatalı okumamdan daha sevimlidir.”, Hz. Ömer’in kötü ok atan bir topluluğun yanından geçerken onları değnekle az uyardığı, onların ise: “Biz yeni öğrenen bir topluluğuz.” (انا قوم متعلمين) Demek isterken gramer açısından yanlış bir cümle kullandıkları, Hz. Ömer’in bundan dolayı onlara kızarak şöyle dediği: “Allah’a yemin olsun ki, sizin dilinizdeki hata, bende kötü ok atışınızdan daha olumsuz bir etki yarattı” ve daha sonra da onlardan yüz çevirdiği rivayet edilmiştir. Bir rivayete göre Ebu’l-Esved ed-Dueli Basra’da kızının yanına girerken, kızının: “Ne kadar sıcak !” (ما أشد الحر) dediği esnada babasının da ona: “Sıcak ay” (شهر ناجر) diye cevap vermiştir. Kızı babasına itiraz ederek: “Baba ben sadece sana haber verdim. Soru sormadım” (يا أبتى إنما أخبرتك ولم أسألك) Daha sonra ise Ebu’l-Esved’in kendisi ile kızı arasında geçen bu diyalogu Hz. Ali’ye aktardı. Hz. Ali ise: “Arap olmayanların dilinin Arap diline dâhil olmasıyla Arapçanın yok olduğu ve uzun zaman böyle devam ederse Arap dilinin asimile olabileceğini söyledi. Bunun üzerine Hz. Ali, bir boş sayfa isteyerek ona nahvi öğretti.

Bununla ilgili örnekler çok fazla olup sadece bir iki örneği zikretmekle yetindim.⁷ Sonradan araplaşan milletler dilleri düzelsin ve kurallara uygun bir şekilde konuşsunlar diye onlar, arap dil bilgisi ile ilgili kuralları tanzim edecek kişiye ihtiyaç duydular. Bütün bunlar şunu gösteriyor ki bir sürü nedenler nahiv ilminin icadının gerekli olduğunu ifade etmektedir.⁸ Yine bilinmektedir ki her dilin içinde çok kullanılan bir harf vardır. Rumların (س) “Sin” harfini, Ceramika’ların ise “ع” (A’yin) harfini günlük söleri arasında daha fazla kullandıkları gibi. Esmâ’i demiştir ki, Rumlar’ın “ض” (Dad), Farıslar’ın “ث” (Sa) ve Süryaniler’in ise “ز” (Zal) harfleri yoktur. Esmâ’i devamla Araplar’ın elfazları arasında birbirlerinden nefret eden lafızlar mevcuttur. Öyle ki eğer bu aralarında nefret bulunan harfler bir şiirde bir arada bulunursa o şiiri kimse

⁶ el-Hakimu’n-Nisaburi, *El-Müstedrek a’la’s-Sehiheyn*, (thk:Mustafa A’ta),2. Baskı, 2002, Daru’l-Kutu’l-İlmiyye, Beyrut, II, s.477, Hadis no: 3643.

⁷ Muhammed el-Muhtar Veled Ebah, *Tarihu’n-Nahvi’l-Arabi fi’l-Meşreki ve’l-Meğrib*, 2. Baskı, 2008, Daru’l-Kutubu’l-İlmiyye, Beyrut, s.43.

⁸ Şevki Dayf, *el-Medarisu’n-Nahviyye*, 7. Baskı, trs., Daru’l-Me’arif, Kahire, s. 12.

okuyamaz. Okusa bile zorlanarak okuyabilir. Buna örnek olarak şairin bu şiiri gösterilebilir:

وقبر حرب بمكان قفر وليس قرب قبر حرب قبر⁹

Harb'in mezarı boş bir yerdedir. Mezarının yanında herhangi bir mezar yoktur.

Bunun telaffuzu eğer Arap olanlara zor ise acaba Arap olmayanın bunda ne kadar zorlanacağını varın siz düşünün.

Birçok Arap anneleri Arap olmayanlardandı. Onlar da annelerinin telaffuz ve konuşmalarından etkilenirlerdi. Böylelikle hatalı konuşma mikrobu düzgün konuşanlara da bulaşacak şekilde yaygınlık kazandı. Esama'î demiştir ki, dört kişi ne şakalarında ne de ciddi konuşmalarında hatalı konuşma yapmamışlardır. Eş-Şa'bi, Abdülmelik b. Mervan, Heccac b. Yusuf ve İbn'l-Karye adlı tarihi şahıslardır. Bunlardan en fasih konuşanı ise Haccac'dır.¹⁰ Bütün bunlardan Aarpça konuşma ve yazımlarda ve özellikle Kur'an'ı Kerim'in tilavetinde hatalardan sakındıracak düzenli bir gramer kurallarına ne kadar ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.¹¹ Bundan dolayı Arapça dilinin gayretkeşleri Arap dilini açık hatalardan koruyacak bir nahiv kurallar manzumesini yazmaya azmettiler.

1.3.Nahiv İlminin Kurucusu

Hemen hemen bütün rivayetler, Müminlerin Emiri Hz. Ali b. Ebu Talib'in bu hususta nahiv ilminin temeline ilk taşı bırakarak daha sonra da başlattığı bu çalışmayı tamamlamak üzere Ebu'l-Esved ed-Dueli'yi görevlendirdiği hususunda birleşmiştir. Ebu'l-Esved ed-Dueli'nin Hz. Ali'nin yanına vardığı bir arada Hz. Ali'nin başını eğmek suretiyle düşünce içinde olduğunu gördüğü rivayet edilmiştir. Ebü'l-Esved, O'na neden düşündüğünü sorar. Hz. Ali de cevaben ben sizin bu şehrinizde bir hata duydum. Arapça dilinin temeli ile ilgili bir eser yazmak istedim. Ebu'l-Esved de eğer böyle bir şey yaparsan bizi ihya edersin ve bu dili aramızda kalıcı olmasını sağlarsın. Daha sonraki birkaç günde tekrar Hz. Ali'nin yanına geldiğinde Hz. Ali'nin ona Allah'ın

⁹ el-Cahiz, *el-Beyan ve't-Tibyan*, thk. Abdüsselam Harun, 7. Baskı, 1998, Mektebetü'l-Hanici, Kahire, I, s.65.

¹⁰ Tantavî, Muhammed, *Neşetu'n-Nahvi ve Tarihu Eşheri'n-Nuhati*, s. 17.

¹¹ Ed-Dayf, a.g.e., s.12.

adıyla, Kelam, isim, fiil ve harften ibarettir. İsim, müsemmadan haber veren, fiil, müsemmanın davranışlarından söz eden, harf ise isim ve fiil olmayan bir anlamdan haber verendir. Şeklinde bir sayfaya yazılı bir kitabeyi kendisine verdiğini ifade eder. Sonra da

Hz.Ali, Ebü'l-Esved'e şunu diyor: "Bunu araştır ve iyi gördüğünü buna ekle. Ey Ebu'l-Esved bil ki isimler üçtür. Zahir isim ve Zamir isim. Bunların dışında ne zahir ne de zamir olmayan bir isim tür vardır." Bunun üzerine Ebü'l-Esved de bununla ilgili bir şeyler toplayarak Hz. Ali'ye arz eder. Hz. Ali de ona: "Nahiv ile ilgili bir araya getirdiğin bu konular ne de güzeldir."¹² der. Bazıları bunun Şia'nın işi olduğunu ifade ederek bu rivayette şüpheye düştüler. Bazıları da bu işi sadece Ebü'l-Esved ed-Düeli'nin yaptığını söylemişlerdir. Diğer bazıları ise bundan çok uzak bir görüşü dillendirerek nahiv ilminin kurucusunun İbn Hürmüz olduğunu iddia etmişlerdir. Anlaşılan o ki bu konuda birçok görüş mevcuttur. Fakat hemen hemen rivayetlerin çoğu nahiv ilminin kurucularının Hz. Ali ile Ebü'l-Esved ed-Dueli oldukları hususunda birleşmişlerdir.¹³

1.4.Nahiv İlminin Kaynakları

Göğüslerde korunan ve Mushaflarda tedvin edilen Kur'an, Arapça dili için bir sözlük ansiklopedisi olarak kabul edilir. Çünkü âlimler, nahiv usül ve kurallarını çıkardığı Kur'an birçok nahiv kaideleriyle doludur. Aynı şekilde Arapların en fasihi olan peygamberimiz (s.a.v.)'ın hadisleri, sağ Arap füsehası ve Harun Reşid dönemine kadar ki, cahiliye ve İslam dönemlerinin şiiirleri de aynı şekilde Arap dili bilgisi olan nahiv ilmine kaynaklık etmektedir. Çünkü şiiir, Arapların kültür kaynağı şiiir divanlarıydı. Nahiv ilminin oluşum süreci ilim merkezlerinde başlayınca özellikle Irak'ta nahivle uğraşanların elinde müracaat edilerek dil bilgisiyle ilgili kuralların çıkarımı yapılabilecek zengin bir kaynak meydana geldi.¹⁴ Ancak nahiv ilminin kural ve kaidelerini işleyen en önemli eserler İbn Cinni'nin el-Hesais'i, İbnu'l-Enbari'nin Usulu'n-Nahvi ve Süyuti'nin el-İktirah fi Usüli'n-Nahvi adlı eserler idi. Bunlardan

¹² Tantavi, *a.g.e.*, s. 24.

¹³ Ed-Dayf, *a.g.e.*, s.14.

¹⁴ el-Hilvani, Muhammed, *Hayir Usulu'n-Nehi'l-Arabi*, nşr. El-Etlesi, İfrikıya eş-Şark matbaası, 2. Baskı, Darul'l-Beyda, 1983, s. 21.

dolayıdır ki, Arap gramercileri, bu üç ana hususlarla yetindiler. Bunlar, duyum ya da nakil, icma', kıyas ve istishabü'l-hal hususlarıdır.

1.4.1. Semai (Duyum) Kaynaklar

a) Kur'an-ı Kerim

Şüphe götürmeyecek şekilde âlimler arasında Kur'an-ı Kerim, Arap dilinin ilk kaynağı olarak kabul edilir. Çünkü Kur'an Arapların kendisiyle konuştuğularının en fasihidir. Hatta İbn Cinni Kur'an'dan şaz kıraatlarla da bu hususta amel edilebileceğini söylemiştir.¹⁵

b) Hadis-i Şerif

Peygamber (s.a.v)'in Arapların en fasihi olduğuna dair şüphe yoktur. Ama şu var ki, ilk âlimler Kur'an'dakinin desteklenmesinin dışında pek fazla hadislerle amel etmediler. Bu durum, Kur'an'la olduğu gibi hadislerle de istidlal edilebileceğini söyleyen İbn Malik'in zamanından sonra oldu. İlk âlimlerin hadisin mana itibarıyla rivayet edilebileceğini caiz olarak görmelerinden dolayı hadisi nahiv için pek kaynak göstermiyorlardı. Bu durum söz konusu olmasaydı ilk âlimler dâhil herkes Kur'an'ın kaynak olarak gösterildiği gibi hadisin de kaynak olarak gösterilecek idi. Çünkü Peygamber (s.a.v) Araplar'ın en fasihidir.¹⁶

c) Arap Fuseha'sının Sözü

Yani İslam'dan önce ve sonra Araplardan rivayet edilen şiir ve nesir türü sözler. Şiirin Arapların divanı olduğu bilinmektedir. Fakat alimler Arap söz ve şiirlerinden kurallar koydular. Bu kurallardan bir kısmı zamana, diğer kısmı ise mekana dairdi. Mekâna dair olanı kırsal bölgelerle sınırladılar. Bunun için köy ve kırsal bölgeleri dolaştılar. Aynı şekilde şehir gibi diğer yerleşim yerlerinde yaşayan Cerir, Ferazdek ve Ahtel gibi fuseha kesiminden de istifade ettiler. Zamana dair olan kurallar ise onu 300 sene ile sınırladılar. 150 sene İslam'dan öncesine ait diğer 150 sene ise İslam'dan sonrasına aittir. Bu rivayetlerde ise tevatürü şart koştular. Ama ravilerin çoğu diğer

¹⁵el-Muhtesib, Osman bin Cinni, *Ebu'l-Futuh* (thk. Ali Nasif-Abdulhalim en-Necar-Abdulfettah Şibli) Mısır Evkaf Bakanlığının basımı, 1994, Ehram Yay., Kahire, I, s. 11.

¹⁶ el-Beğdadi, Abdulkadir Ömer, *Hizanetu'l-Edeb ve Lubbu Lubabi Lisan'l-Arap*, (thk. Abdusselam Harun) 4. Baskı, 1997, Mektebtu'l-Hanci, Kahire, I, s. 10.

lehçelerden az olmak üzere Kureyş lehçesini daha güçlü ve sağlam bularak çoğunu burdan tercih etme yoluna gittiler.¹⁷

Nahiv âlimleri Arap kelimelerinden topladıkları nahiv kurallarını ve istisnalarını özetlediler.

1.4.2. İcma (İttifak) kaynakları

İcma, bir konuda veya bir mesele hakkında ittifak demektir. Nahiv ilminde İcma ise, nahiv âlimlerinin bir kelime veya cümle hakkında ittifak etmesidir. Nahiv âlimlerinin toplama kaynakları üç tanedir. Şimdi bunları sıra ile izah etmeye çalışalım.

a) Ravilerin İcma Etmesi

Düz yazı veya şiirlerde ravilerin ittifak ettikleri nahiv kurallarıdır. Buna şu şiirde geçen

اسمع حديثا كما يوما تحدثه
عن ظهر غيب إذا ما سائل سألا¹⁸

(كما) lafzının (كيما) anlamında kullanıldığına dair, Kûfîler ve Basrîler dışındaki nahiv âlimleri ittifak etmişlerdir. Nahiv âlimleri bu şiirde geçen **تحدثه** kelimesinin fethalı olmadığını aksine dammeli olduğunu ifade etmişlerdir. Bu şiirde yalnız mansup gelmiştir. Bunun dışındaki bütün kaynaklarda marfu **تحدثه** olarak gelmiştir.¹⁹

b) Arapların İcma Etmesi

Bu ittifakı imam Suyutî bu İcmayı kaide olarak belirlemiştir. İmam Suyutî şayet Arap kabilelerinin tamamı bir kaide üzerinde ittifak etmeleri halinde, bu kuralın geçerli olduğunu belirtmiştir. Örneğin Arapların tamamı **هؤلاء** kelimesini esreli olarak okumaktadır. Dolayısıyla bu bir nahiv kaidesini oluşturur.

¹⁷ el-Hilvani, Muhammed, *Hayr Usulü'n-Nahvi'l-Arabî*, s. 23.

¹⁸ el-İbâdî, Udey b. Zeyd, *Divanu Udey el-İbâdî*, Thk, Muhammed Cebbar el-Muaybed, 1. Baskı 1961, Dar el-Cumhuriyye, Bağdat. S. 103.

¹⁹ el-Enbarî, Abdurrahman, *el-İnsâf Fi Meali'l-Hilaf Beyne'n-Nahviyyin el-Basriyyin ve'l-Kufiyyin*, 4. Baskı, 1961, Matbaat-s-Saade, Kahire, 2/588; el-Enbarî, Abdurrahman, *el-İğrab Fi Cedel el-İrab ve Lemü'l-Edille*, Thk, Said el-Afğanî, 1957, Matbaat el-Camia's-Suriyye, s. 66; Mahmud Nahle, *Usul el-Nahve'l-Arabî*, 1. Baskı, 1987, Dar el-Ulumi'l-Arabiyye, Beyrut, s. 163.

c) Nahivcilerin İcma Etmesi

Nahivcilerin ittifakından maksat Kufi ve Basrilerin bir konuda ittifak etmeleridir. Şayet Kûfi ve Basriler bir konuda ittifak ederse bu bir nahiv kaidesi oluşturur. Örneğin اسم kelimesinin başında bulunan hemze bedel içindir.²⁰

1.4.3. Kıyas

Kur'an, Sünnet ve İcma'dan sonra dördüncü delildir. Bu delil aralarındaki, hükmün illetinin müşterek olması hasebiyle bir hükmün başka bir hükme kıyas edilmesidir. Kıyas ise iki çeşittir.

a) İstikra-i (İstatistik) Kıyas

Bu kıyas çeşidi, nahiv âlimleri, Arap kabileleri, Arap şairleri ve Arap kelimeleri arasında istatistikler yapılarak oluşturulan bir kıyas çeşididir. Bu çeşit kıyasın duayeni Abdullah b. İshak el-Hadremî'dir. Onun metodu, âlimlerin üzerinde çokça durdukları ve konuştukları kaideleri birer kıyas haline getiriyordu. Böylece bu kıyas, bir kaide halini alır. Kimse ona muhalefet etmez veya itirazda bulunmaz bir hal alır. Bu kıyasın dışına çıkanlar eleştirilir ve kontrol altına alınır. Bu kıyas nedeni ile Abdullah b. İshak el-Hadremi ile ünlü şair Firasdak arasında birçok tartışma vuku bulmuştur. Bu bir örnek verelim.

وغيض زمان يا بن مروان لم يدع من الناس إلا مستحا أو مُجَلَّفٌ²¹

Şair, Firasdak'ın şu şiirini işitince hemen ona gider ve مُجَلَّفٌ kelimesinin sonunu niçin demmeli (ötreli) yaptığını sorar. مُجَلَّفٌ kelimesinin مستحا kelimesine matuf olduğunu, nahiv kurallarına göre, matufun atıf gibi olması gerektiğini söyler. Bu sözün doğru olduğunu bilen Firasdak verecek bir cevap bulamayınca şöyle der.

على ما يسوءك وينوءك Sana kötülük yapmak ve seni incitmek için yaptım.

²⁰ Nahle, *a.g.e.*, s. 81.

²¹ el-Firasdak, *Divanu Firasdak*, Şerh ve dabıt Ali el-Faur, 1. Baskı, 1987, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, s. 386.

Hatta bir seferinde Firasdak'ı öylesine kızdırır ki Firasdak Ona sövmeye başlar. Abdullah b. İshak el-Hadremi hiç sinirlenmez ve Firasdak'a, Küfür lafızlarının nahiv kurallarına uygun olmadığını söyler. Kendisini sövme lafızlarının değil bu lafızların nahiv kurallarına uygun olamayışının üzdüğünü söyler.

b) Şekli Kıyas

İstatistik olmayıp şeklen yapılan kıyas çeşididir. Bu çeşit Kıyasın kurucusu İbnü'l-Enbarî adlı kişidir. Bu kıyas çeşidi onun eli ile gelişti. İmam Suyutî, El-Enbarî'nin bu metodunu geliştirip yaygınlaştırdı.

el-Enbarî bu kıyas çeşidinde dört şeyi olmazsa olmaz olarak kabul eder. 1)Asli unsur 2) Feri unsur 3) illet unsuru 4) Hüküm unsuru. Bir kıyas oluşturulacaksa şu yol izlenir. Örneğin Fail daima merfudur. O halde faili zikredilmeyen fiillerin müstetir olan faileri de merfudur. Zamirler gibi. Faile kıyas edecek olursak onun da marfu olması gerekir. Burada Asli unsur faildir. Feri unsur ise fiilin zikredilmeyen gizli failidir. Üçüncü unsur olan illet ise burada fiile olan isnattır. Dördüncü unsur olan hüküm ise burada merfuluktur. Yani her ikisinin ref olmasıdır.

Bu metot ile nahiv ilminde mevcut olan bütün kural ve kaideler de aynı şekilde kıyas yapılır. Yani bu metot uygulanır.

1.4.4. İstishab

el-Enbarî ve imam Suyutî bu nahiv kuralını benimsemişlerdir. Bu delili nahiv ilminin asli bir kuralı olarak kabul etmişler. Fakat İbnü'l-Enbarî bu delili Nahiv ilminin en zayıf kuralı olarak kabul eder. İbnü'l-Enbarî bu nahiv delilinin yalnız başına kullanılmayacağına inanır. O'na göre bu delili destekleyen başka bir delil bulunursa ancak o zaman bu delile itibar edilir. Fakat bu delili destekleyen başka bir delil yoksa bu delil yalnız başına bir nahiv delili olamaz. Çünkü bu delil İbnü'l-Enbarî'ye göre çok zayıftır.

İbnü'l-Enbarî bu delili şöyle izah etmektedir. Emr sığasındaki fiil mebnidir. Yani irab kabul etmez. Fiilde asıl olan binadır. Fiillerden isimlere benzeyen kalıpta gelen fiiller irab kabul eder. Muraptır.

Fakat fiili Emr sığasında olan fiiller isme asla benzemezler. Bu nedenle biz Emr sığasında olan fiilleri asıl olarak kabul ederiz. Emr fiil sığası aslını kaybetmeyip fiil olarak kaldığı için isme benzer bir şekilde gelmemektedir. Bu nedenle Emr sığasında olan fiiller mebnidir. Murab değildir. İrap kabul etmez.²²

Bu her dört delili kısaca izah ettikten sonra şunu rahatça söyleyebiliriz. Nahiv ilmi birçok aşamadan geçmiştir. Nahiv ilminin gelişip sistematik hale gelmesinde birçok âlimin katkısı vardır. Bu katkılar sadece bir dönemde yaşayan âlimlere ait değildir. Bu ilim nesilden nesile gelişip olgunlaşmıştır. Sadece ilk dönem âlimlerinin değil sonradan gelen âlimlerinde nahiv ilminin gelişmesinde katkıları çoktur. Bu ilmin gelişmesinde her bir âlim yeni katkılar sunarak yeni metotlar geliştirmiştir. İlk dönem âlimleri bu ilmin temelini atmışlar ve her gelen yeni âlim bu temel üzerine yeni kural ve kaideler koymuştur. Her birinin kendine has yol ve metodu vardır.

İlk dönem âlimleri bunların nahiv ilmine olan katkıları inkâr edilemeyecek kadar çoktur. Bu âlimler nahiv ilmi ile ilgili kural, kaide, delil ve bilgileri bir araya getirdiler. Bu bilgileri bir araya getirip toplamak için, seferden sefere, bölgeden bölgeye yolculuk yaptılar. Birçok eza ve cefa çektiler. Nahiv ilmi ile bilgileri topladıktan sonra bu bilgileri kısımlandırıp bablara ayırdılar. Bu nedenle ilk dönem âlimleri için zor olan kısmını halledip kendilerinden sonra gelecek olan âlimlere yol açtılar.

1.5.Nahiv Medreseleri

Nahiv medreseleri, birçok İslam ve Arap ülkelerinde nahiv medreseleri açıldı. Bunların en meşhurları Irak'ta açılan nahiv medreseleridir. Bu medreseleri nahiv ilminin kaynağını oluşturmaktadır. Basra medreseleri ise nahiv ilminin temellerini oluşturmakta idi. Nahiv medreseleri Basra'dan Kufe'ye yayıldı. Daha sonra bu medreseler Bağdat, Mısır, Şam diyarı ve Endülüs'e ulaştı. Bunların dışında da birçok İslam ve Arap yarımadasında da medreseler açıldı.

²² Nahle, Mahmud, *Usulü'n-Nahve'l-Arabî*, s. 142-143.

1.5.1. Basra Medreseleri

Basra medreselerinde nahiv ilmi Ebu Esved ed-Düelî tarafından Arapça harflerini noktalaması ile başlamıştır. Ondan sonra gelen nahiv ilmi âlimleri, nahiv ilminin tedrisatına başladılar. Nahiv ilminde nazarî olan kural ve kaideleri sistematik hale getirdiler. Bu nahiv ilmindeki kural ve kaidelerdeki illet ve kıyasları oluşturdular.

Basra medreselerinin öncüsü İbn Ebi İshak el-Hadremî olarak kabul edilir. İbn Ebi İshak el-Hadremî Nahiv ilminde, ilmi metodu seçerek, bu ilmi metodu kural ve illetlerde uygulamaya başladı. İbn Ebi İshak el-Hadremî, Ebu Esved ed-Düelî'nin öğrencisi değil, Basra medreselerinin kurrallarındandır.

1.5.1.1. Basra Medreselerinin Belli Başlı Âlimleri

Bu başlık altında Basra medreselerinin belli başlı âlimlerini kısaca tanıtacağız. Basra medreselerinde pek çok nahiv âlimi yetişmiştir. Ama biz önemli olanlarını kısaca tanıtacağız. Bu medresede çok faziletli âlimler yetişmiştir. Her gelen yeni âlim bir önceki âlimin metodunu takip etti. Ya da bir önceki âlimin nahiv ilminde yazdığı eseri ders olarak okuttu. Böylece bir önceki âlimin ilim ve faziletlerinden faydalanıyorlardı. En meşhur olanları şunlardır.

a) İlk Dönem Âlimleri

İlk dönem âlimlerinin en meşhurları altı kişidir. Bunları sırası ile kısaca tanıtalım.

1.Ebü'l-Esved ed-Düelî: İsmi Zalim Bin Amr'dır. Bu âlim Basra medresesinin kurucusudur. Bu medresenin baş âlimidir. Nübüvvet yıllarında doğdu. Asrının en iyi Arap dilini bileni idi. Nahiv ilminin de ilk kurucusudur. Bütün sahih rivayetler bunu göstermektedir. Ebü'l-Esved ed-Düelî Hz. Ali (r.a)'nın emri ve talimatı ile nahiv ilmine yöneldi. Hz. Ali (r.a) ona nahiv ilminin ilk kurallarını öğreterek bu ilim üzerinde çalışmasını emretti. Bu emir üzerine Ebü'l-Esved ed-Düelî nahiv ilmini tedvin etmeye başladı.

Ebü'l-Esved ed-Düelî Kur'an-ı Kerimin ilk Noktama işlemini yapan âlimdir. Bu âlim aynı zamanda Kur'an-ı Kerimin harekeleme işlemini yapan kişidir.

Ebü'l-Esved ed-Düelî Hz. Ali (r.a)'nın emri ve talimatı ile nahiv ilminde ilk fail, meful, mudaf ve ref harfleri, nasb harfleri cer harfleri ile cezm harflerini ilk belirleyen âlimdir.

Daha sonra bu âlimden Nasır bin Asım ve Yahya bin Ya'mer ve daha birçok âlim, onun ilminden istifade edip bu ilimde mahirleştiler.

Ebü'l-Esved ed-Düelî, hicri 69. Yılında Irak'ta yayılan elim hastalık Tauna yakalanıp vefat etti. Bazıları bu Taun hastalığından önce 85 yaşında iken vefat ettiğini kaydetmişlerdir. Her ne kadar bazı âlimler onun Ömer bin Abdülaziz hilafeti döneminde vefat ettiğini belirtse de bu görüş doğru değildir.²³

2.Nasır Bin Asım: Esas ismi Nasır Bin Asım el-Leysi'dir. Ebü'l-Esved ed-Düelî'nin öğrencisidir. Ebü'l-Esved ed-Düelî'den nahiv ilmini ve kıraat ilmini öğrendi. Çok fasih olan bir Arapçayı bilir ve konuşurdu. Bazı âlimler Kur'an- Kerimin ilk noktalama işlemini yapan bu âlimdir. Ebü'l-Esved ed-Düelî değildir diye kaydetmektedir. İlk Arapça ilimlerini de tedvin eden bu âlimdir dediler. Haricilerden olduğu da belirtilmektedir.

Zehebî,²⁴ Nasır Bin Asım el-Leysi'n güvenilir bir âlim olduğunu ve Hicri 100. Yıldan evvel vefat söylemektedir.²⁵

3.Anbese bin Ma'dan: Asıl adı Anbese bin Ma'dan el-Fil el-Mehri'dir. Fil lakabını almasının sebebi şudur. Onun babası fil terbiyecisidir. Aslında Fil lakabı babasına aittir. Babasından ona geçmiştir. Aslen Misan'lı olup oradan Basra'ya göç ettiler. Basra'da ikamet etmeye başladılar. Anbese bin Ma'dan sık sık Ebü'l-Esved ed-Düelî'yi ziyaret eder onun derslerine katılırdı. Arapça dilini öğrenmek için çok çaba sarf etti. Bu gayret ve çabası sonucunda Ebü'l-Esved ed-Düelî'nin en parlak öğrencisi oldu. Meşhur Arap şairlerinden Cerir'in şiirlerine olan merak ve aşkı ile bilinirdi. Bu aşk ve merakı gören

²³ ez-Zehebî, Şemsettin, *Siyer Alamü'n-Nubela*, Tertib: İhsan Abdülmennan, 2004, Beytü'l-Efkâr ed-Düveliyye, 2/2072.

²⁴ Esas ismi Şemsettin Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmet b. Osman b. Kaymaz ez-Zehebî'dir. Aslen Türkmen olup sonra Şam' yerleşmiştir. Birçok ilimde mahirleşerek, Şam'da 1348 yılında vefat etmiştir. Bu bilgi şu kaynaktan alınmıştır. Şihabeddin ez-Zehebî, İbnü'l-İmad, *Şezerat ez-Zeheb Fi Ahbar Men Zeheb*, Tahkik: Abdülkadir el-Arnaut ve Mahmud el-Arnaut, 1. Baskı, 1992, Daru İbnu Kesir, Dimaşk, 8/264.

²⁵ el-Cezerî, Şemsettin Bin El-Cezerî, *Ğayetu en-Nihaye Fi Tabati'l-Kurra*, 1. Baskı, 2006, Darü'l-Kutubî'l-İlmiyyeti, Beyrut, 2/293.

Firasdak onu hiciv²⁶ etmiştir. Anbese bin Ma'dan nahiv ilmine birçok katkı sağlamıştır. Bu âlim hicri 100. Yıla yakın bir tarihte vefat etmiştir.²⁷

4.el-A'rec: Esas ismi Ebu Davud Abdürrahman bin Hürmüz'dür. Lakabı ise el-A'rec'tir. Medine-i Münevvere'de doğdu. Taiindendir. Tabiinlerin ikinci tabakatındandır. Yetiştigi pek çok sahabeyi Kirama öğrenci olmuştur. Onlardan çok ders almıştır. Aldığı derslerde çok dakik idi. Derslerine önem verir. Dikkatli dinlerdi. Birçok sahabeyi Kiramdan fazlaca Hadis-i şerif öğrenip bunları ezberlerdi. Ve onlardan Nakil ederdi. Hz. Ebu Hüreyre'ye (r.a) çok değer verirdi. İmam Suyutî el-A'rec'in Hz. Ebu Hüreyre'nin (r.a)'nun arkadaşı olduğunu belirtmektedir. El-A'rec Ebü'l-Esved ed-Düeli'nin öğrencisi idi. Nahiv ilmi ile ilgili ondan çok ders almıştır. El-A'rec Neseb ilminde çok mahir idi. Neseb ilminin güvenilir âlimlerinden biri idi. Hatta Zehebî, onun Neseb ilmini en iyi bilen âlim olduğunu söylemektedir. Ebu Davud Abdürrahman bin Hürmüz el-A'rec İskenderiye'de de ikamet etmiştir. Ve orada hicri 117 tarihinde vefat etmiştir.²⁸

5.Maymun el-Akran: Künyesi Ebu Abdullah'tır. Bazıları esas ismi Maymun Bin Akran'dır dediler. Dediler ki Ebu Esved ed-Düeli'den sonra gelen en büyük âlimdir. Bazıları da Anbese'den sonra gelen en büyük âlimdir dediler. Maymun Bin Akran Ebu Esved ed-Düeli'nin öğrencisidir. Ondan nahiv ilmini öğrendi. Ve daha sonra nahiv âlimi olarak nam saldı ve meşhur oldu. İbnü'l-Hadremi Nahiv ilmini ondan almıştır. Vefatı hakkında çeşitli görüşler vardır.²⁹

6. Yahya Bin Ya'mer el-Udvanî: Künyesi Ebu Süleyman'dır. Tabiin ulemasındandır. Basra'da İkamet ederdi. Hadis, Fıkıh ve Arap dili ilimlerini çok iyi bilen bir fakihdir. Çok garip ve değişik bir insandı. Boğazdan konuşurdu. Nasır Bin Asım ile birlikte Kur'an-ı Kerimin noktalama işlemini yaptılar. Basra medresesinde Ebu Esved ed-

²⁶ Hiciv, Şiirler ile eleştirmek ve kötölemektir.

²⁷ es-Suyutî, *Buğyetu el- Vaafî Fi Tabakat el-Luğaviyîn ve'n-Nuhat*, Tahkik: Muhammed Ebü'l-Fadıl İbrahim, 1. Baskı, 1965, Matbaat İsa el-Babî el-Halebi, Kahire s. 233.

²⁸ el-Enbarî, Kemalüddin, *Nüzheti'l-Elbabi Fi Tabakati'l-Udebai*, Tahkik: İbrahim es-Samü'r-Raî, 3. Baskı, 1985, Mektebetü'l-Menar Ürdün, s. 24; İbnü'l-Hacerü'l-Askalanî, *Tehzib et-Tehzib*, 1993, Darü'l-Kitabü'l-İslami, Kahire, 6/290.

²⁹ Ebu Tayyib Abdülvahid bin Ali EL-Lüğavî el-Halebî, *Meratibü'n-Nahviyyin*, Tahkik: Muhammed İbrahim, 1. Baskı, 1955, Mektebetü'n-Nahde, Kahire, s. 12; es-Sirafî, Hasan Bin Abdullah, *Ahbar en-Nahviyyin el-Basriyyin*, Tahkik: Taha Muhammed ez-Zinî ve Muhammed Hafacî, 1. Baskı, 1955, Matbaatu el-Babî el-halebî, Kahire, s. 17.

Düeli'den Nahiv ve kıraat ilimlerini öğrendi. Vefat tarihi kaynaklarda belirtilmemiştir. Bu nedenle vefat tarihi bilinmemektedir.³⁰

b) İkinci Dönem Âlimleri

Bu dönem âlimleri Ebu Esved ed-Düeli'nin öğrencilerinden ders alan âlimlerin tabakatıdır. Bu nedenle bu tabakatı, ikinci dönem âlimleri olarak isimlendirdik. Bu dönemin en meşhur üç âlimini kısaca ve sırası ile tanıtmaya çalışacağız.

1.İbn Ebi İshak: Esas adı Ebu Bahr Abdullah Bin Ebi İshak el Hadremî el-Basrî'dir. Babasının künyesi ile meşhurdur. Nahiv ilmini, Nasr Bin Asım ve Yahya Bin Ya'mer'den almıştır. Bu nahiv ilminde çok mahirleşti. Nahiv ilmini o kadar iyi öğrendi ki bu ilmin piri oldu. O kadar büyük bir Nahiv âlimi oldu ki, O'nu Yunus Bin Habibe sordular. Yunus Bin Habib onu şöyle tanıttı." O Nahiv ilminin ta kendisidir. O ve Nahiv aynı şeydir. O Nahiv ilminde en zirvedir. O nahiv ilmini ilk tahlil eden kişidir. Kıyas ile çok amel eder ve her bir kuralı iyice inceler ve tartardı." Hicri 117 tarihinde Basra'da vefat etmiştir.³¹

2.İsa Bin Amir es-Sakafi: Künyesi Ebu Ömer'dir. Hz. Halid Bin Velit'in (r.a) Mevali³²sidir. Sakif bölgesine gitti. Bir müddet orada kaldı. Bu nedenle kendisine es-Sakafi lakabı takıldı. İlmını Nahiv âlimlerinin birinci tabakatından aldı. İbni İshak'ın öğrencilerindendir. Ondan nahiv ilmin aldı. Ayrıca Yahya Bin Ya'mer el-Udvani'den de dersler aldı. Oda hocası Yahya Bin Ya'mer el-Udvani gibi çok garip bir insandı ve hocası gibi boğazdan konuşurdu. Nahiv ilmi ile ilgili iki tane kitabı vardır. E-İkmal ve el-Cami'dir. Hicri 149 tarihinde vefat etmiştir.³³

3.Ebu Amr Bin Ala: Esas ismi Zebban Bin Ala Bin Ammar el-Mazinî et-Temimî'dir. Mşhur Kurrayi Saba'dan biridir. Arap hikâyelerini ve Arap kabile lehçelerini çok iyi bilmekle şöhret kazanmıştır. Bütün bu ilmüne rağmen hiçbir yazılı eser ardında bırakmamıştır. Bunun sebebi ise ömrünün sonlarına doğru kendisini ibadete verip, bütün ilmi çalışmalarını yakmasıdır.

³⁰ ez-Zehebî, Şemsettin, *Siyer Alamü'n-Nubela*, 3/4216.

³¹ el-Endülüsî, Muhammed Bin Hasan ez-Zübeydî, *Tabakatü'n-Nahviyyin ve'l-Lüğaviyyin*, Tahkik: Muhammed İbrahim, 2. Baskı, 1984, Darü'l-Mearif, Mısır, s. 31.

³² Mevali, Arap olmayan Müslümanlara verilen bir isimdir. Yani Hz. Halid Bin Velit'in himayesinde idi.

³³ İbn Halkan, *Vefiyatü'l-Ayanî*, Tahkik: İhsan Abbas, 1978, Dar sadr, Beyrut,3/486.

Bu büyük âlim hicri 164 yılında vefat etmiştir.³⁴

c) Üçüncü Dönem Âlimleri

Bu dönem âlimleri, İkinci dönem (Tabakat) âlimlerinden ders alan âlimlerin oluşturduğu tabakattır. Bu nedenle bu tabakatı, üçüncü dönem âlimler olarak isimlendirdik. Bu dönemin en meşhur olan üç âlimini kısaca ve sırası ile tanıtmaya çalışacağız.

1.el-Ahfeş el-Ekber: Üç tane Ahfeş vardır. Bu ilk Ahfeş olandır. Bu nedenle Ekber lakabını almıştır. O'nun asıl ismi Ebü'l-Hattab Abdülhamid Bin Abdülmecid'dir. Şu büyük âlimlerden ilmini almıştır. Ebu Amr Bin Ala, İsa Bin Amr es-Sakafî ve İbn Ebi İshak. Bu âlimler ikinci tabaka âlimleridir. Bu âlim Miladi 783 yılında vefat etmiştir.³⁵

2.el-Halil Bin Ahmed: Bu âlimin esas ismi Ebu Abdurrahman el-Halil Bin Ahmed el-Ferahidi el-Ezdî'dir. Bu âlim ilmini Ebu Amr Bin Ala, İsa Bin Amr es-Sakafî ve İbn Ebi İshak gibi ikinci tabaka âlimlerinden almıştır. Bu âlim ilim için Arap yarım adasında pek çok yolculuk ve seyahate çıktı. Arabistan'da Araplar ile çok görüşür ve onlardan Arap dilinin inceliklerini öğrenirdi. Bunun için Hicaz, Necid ve Tahama gibi yerleri ziyaret eder ve buralarda Arap dilinin fesahat ve belagatini öğrendi. Hatta bu âlim için Arap dili edebiyatının vezninin kurucusu olarak bahsedilir. İlk Arapça sözlüğü tedvin eden âlim de el-Halil Bin Ahmet'tir. Sözlüğünün ismi el-Ayn'dır.

Tercih edilen görüşe göre bu büyük âlim hicri 116 yılında vefat etmiştir.³⁶

3.Yunus Bin Habib: Üçüncü dönem âlimlerinden birisi olan Yunus'un lakabı Ebu Abdurrahman Bin Habib'tir. Bu âlim de diğer üçüncü tabaka âlimleri gibi ilmini ikinci tabaka âlimlerinden almıştır. Bu âlim ilmini Ebu Amr Bin Ala, İsa Bin Amr es-Sakafî ve İbn Ebi İshak gibi âlimlerden almıştır. Bu âlim Araplar arsında gezerek Arap dili ve edebiyatına hâkim oldu. Arap dili ve edebiyatında o kadar ilmi bir şöhret kazandı ki, İlmine müracaat edilen âlimler arasına girdi. Nahiv ilmindeki müşkülleri çözmek için âlimler ona müracaat ederlerdi. Basra'daki Ulu Camide onun ders halkası vardı. Onun

³⁴ İbn Halkan, *a.g.e*, 3/466.

³⁵ ez-Zerkelî, *el-Alam*, 3/288.

³⁶ Yakutü'l-Hamvî, *Mu'cemü'l-Udeba İrsadü'l-Eribi Fi Ma'rifeti'l-Edibi*, Tahkik: İhsan Abbas, 1. Baskı, 1993, Darü'l-Ğarbi'l-İslamî Tunus, 3/465.

bu ilim halkasına, âlimler, edipler Fasihler ve Arap dilinin uzmanları katılırdı. Bu büyük âlim hicri 182 yılında vefat etmiştir.³⁷

d) Dördüncü Dönem Âlimleri

Bu dönem âlimleri, Üçüncü dönem (Tabakat) âlimlerinden ve hatta bazıları ikinci dönem âlimlerinden ders alan âlimlerin oluşturduğu tabakattır. Bu nedenle bu tabakati, dördüncü dönem âlimler olarak isimlendirdik. Bu dönemin en meşhur olan iki meşhur âlimini kısaca ve sırası ile tanıtmaya çalışacağız.

1.Sibeveyhî: Bu âlimin esas ismi Ebu Bişir Amr Bin Osman Bin Kunbur'dur. Lakabı Sibeveyhi'dir. Bu Lakabı ona annesi takmıştır. Küçük iken ona elmam der ve onu oynatırdı. Aslen Farslıdır. Basra'da büyüdü. Ebu Abdurrahman el-Halil Bin Ahmed el-Ferahidi'nin yanında büyüdü ve onu ilminden istifade etti. İlmını ayrıca, İsa Bin Amr es-Sakafî ve Yunus Bin Habib'ten aldı. Büyün arkadaşlarını geride bırakarak Nahiv ilminde parlak bir mevkie sahip oldu. Basra'nın âlimleri onun etrafında toplandılar. Nahiv ilminde Basra'nın imamı olma derecesine ulaştı. Nahiv ilminde kitap isminde bir eser yazdı. Onun bu esri kısa sürede âlimler arasında yayıldı. Âlimlerin el kitabı oldu. Bu büyük Nahiv âlimi Hicri 180 yılında vefat etmiştir.³⁸

2.el-Yezidî: Asıl ismi Ebu Muhammed Yahya Bin el-Mübarek Bin el-Muğire el-Advî'dir. Bu âlim de Basra'da büyüdü. Nahiv ilmını Ebu Abdurrahman el-Halil Bin Ahmed el-Ferahidi, Ebu Amr Bin Ala, İbn Ebi İshak ve Yunus Bin Habib gibi âlimlerden aldı. Fazileti ile Basra'da meşhur oldu. Nahiv ilmi, Lügat ilmi ve Arap hıyayeleri gibi ilimlerdeki bilgisi ile nam saldı. Kufi âlimlerinden meşhur Nahiv âlimi Kissai ile onun arasında ilmi rekabet oldu. Bu ilmi müsabakaların çoğunda El-Yezidi galip gelirdi. Ve Kissai'yi yenerdi. Bu âlimin nahiv ilmi ile ilgili birçok eseri vardır. Birçok eser kaleme almıştır. En meşhur eseri El Muhtasaru Fi'n-Nahvî adlı esridir. Bu âlim hicri 202 yılında vefat etmiştir.³⁹

³⁷ el-Cezerî, Şemsettin Muhammed, *Ğayetü'n-Nihaye Fi Tabakaü'l-Kurra*, 2/352.

³⁸ ez-Zehabî, Şemsettin, *Siyer Alamü'n-Nubela*, 2/2966.

³⁹ el-Cezerî, Şemsettin, *Ğayetü'n-Nihaye*, 2/327.

e) Beşinci Dönem Âlimleri

Bu dönem âlimleri, dördüncü dönem (Tabakat) âlimlerinden ve hatta bazıları üçüncü dönem âlimlerinden ders alan âlimlerin oluşturduğu tabakattır. Bu nedenle bu tabakata, beşinci dönem âlimler olarak isimlendirilmiştir. Bu dönemin en meşhur olan iki meşhur âlimini kısaca ve sırası ile tanıtacağız.

1.el-Ahfeş el-Avsat: Daha önce de belirttiğimiz gibi nahiv ilminde meşhur olan üç tane Ahfeş vardır. Bu üç âlimin en meşhur olanı el-Ahfeşü'l-Avsat'tır. Yani oranca Ahfeş'tir. Bu alimin asıl ismi Ebü'l-Hasan Said Bin Masade'dir. O kadar meşhur olmuştur ki nahiv ilminde Ahfeş deyince bu âlim akla gelir.

Ebu Abdurrahman el-Halil Bin Ahmed el-Ferahidi'den başka Sibeveyhî'nin bütün hocalarından ders almıştır. İlmini ayrıca, İsa Bin Amr es-Sakafî ve Yunus Bin Habib'ten aldı. Ve daha sonra Sibeveyhî'nin öğrencisi oldu. Sibeveyhî'nin en çalışkan öğrencisi oldu. Sibeveyhî'nin el-Kitab isimli eserini ezberledi. Ve bu esrin yayılmasını sağladı. Bu eserden dersler verdi. El-Ahfeşü'l-Avsat nahiv ilminde pek çok eser kaleme aldı. En meşhur eserleri, El-Makayis ve el-Avsat'tır. Bu büyük âlim hicri 216 yılında vefat etmiştir.⁴⁰

2.Kutrub: Asıl ismi Ebu Ali Muhammed Bin el-Mustenir'dir. Basra'da büyüdü. İlmini Sibeveyhî'den ve İsa Bin Amr es-Sakafî ile Yunus Bin Habib'ten aldı. Ama en çok Sibeveyhî'den istifade etti. Sibeveyhî'den ilk ders alan öğrenci hep o idi. Bunun için çok erken kalkar hemen derse koşardı. Bu nedenle ona Kutrubü'l-Leyl lakabı takıldı. Bu nedenle lakabı Kutrub oldu. Kutrub gece ortaya çıkan küçük bir canlının ismidir. İlmi tartışmaları çok sevdiği için sürekli âlimler ile ilmi münakaşalar yapardı. Bu nedenle tartışmacı ve çok konuşan biri olarak nam saldı. Nahiv ilminde birçok eser kaleme almıştır. En meşhuru el-İlel ya da Kitabü'l-İlel'dir. Bu âlim hicri 205 yılında vefat etmiştir.⁴¹

f) Altıncı Dönem Âlimleri

Bu dönem âlimleri, Beşinci dönem (Tabakat) âlimlerinden ve hatta bazıları dördüncü dönem ve üçüncü dönem âlimlerinden ders alan âlimlerin oluşturduğu

⁴⁰ İbn Halkan, *Vefiyatü'l-Ayanî*, 2/280.

⁴¹ İbn Halkan, *a.g.e*, 4/312.

tabakattır. Bu nedenle bu tabakatı, altıncı dönem âlimler olarak isimlendirilmiştir. Bu dönemin en meşhur olan beş meşhur âlimini kısaca ve sırası ile tanıtacağız.

1.el-Cermî: Bu tabakatın meşhur âliminin esas ismi Ebu Ömer Salih Bin İshak'tır. Basra'da büyüdü. Basra'lı âlimlerden Arapçayı ve nahiv ilmini öğrendi. Yunus Bin Habib ve el-Ahfeş el-Avsat'tan ilmini aldı. Sibeveyhi ile Karşılaşmadı. Ondan ilim alamadı. Bu âlim çok edip ve şair bir zat idi. Çok dindar ve sahih bir akidesi vardı. Bu nahiv âlimi hicri 226 yılında vefat etmiştir.⁴²

2.et-Tevzî: Asıl ismi Ebu Muhammed Abdullah Bin Muhammed et-Tevzî'dir. İlmin El-Cermî'den almıştır. Sibeveyhî'nin El-Kitab eserini Sibeveyhî'nin yanında okudu. Lügat ve edipliği ile meşhur oldu. Lügat ve edip ilimlerini çok iyi bilirdi.

Mazinî ve Reyyaşî gibi meşhur şairlerden bile daha şair bir âlimdi. Bu âlim hicri 238 yılında vefat etmiştir.⁴³

3.el-Mazinî: Asıl ismi Ebu Osman Bekir Bin Muhammed el-Mzinî'dir. İlmini el-Ahfeşü'l-Avsat'tan almıştır. Ve başka âlimlerden de ders almıştır. Sibeveyhî'den sonra nahiv ilmini en iyi bilen âlim olarak bilinirdi. İlelü'n-Nahiv konusunda bir eser kaleme aldı. Ayrıca Kitabü't-Tasrif adında bir eser daha yazmıştır. Nahiv ilminin dışında da pek çok eser yazmıştır. Bu âlim hicri 241 tarihinde vefat etmiştir.⁴⁴

4.Ebu Hatem es-sicistanî: Bu âlimin esasa adı Sehl Bin Muhammed es-Sicistanî'dir. Basra'da büyüdü. İlmini Esmâ'den ve beşinci tabakadaki âlimlerden aldı. Ahfeşü'l-Avsat'ın yanında Sibeveyhî'nin kitabını iki defa okudu. Bu sayede büyük ilim sahibi oldu. Halk ondan çok istifade etti. Fakat nahiv ilminde bu kadar parlak değildi. İ'rabü'l-Kur'an isminde bir eser kaleme aldı. Ayrıca Kitabü'l-İdğam isminde bir kitabı daha vardır. Bu âlim hicri 260 yılında vefat etmiştir.⁴⁵

5.er-Reyyaşî: Asıl ismi Ebü'l-Fadl el-Abbas Bin el-Farac el-Haşimî'dir. Babası Ayyaş isminde birisinin kölesi olduğu için er-Reyyaşî lakabı babasından kendisine geçti. Basra'da büyüdü. İlmini El-Mazinî'den aldı. O asrının büyük âlimlerinden biridir. El-

⁴² ez-Zehebî, Şemsettin, *Siyer Alamü'n-Nubela*, 2/2012.

⁴³ Yakutü'l-Hamvî, *Mu'cemü'l-Udeba İrsadü'l-Eribi Fi Ma'rifeti'l-Edibi*, 4/1546.

⁴⁴ İbn Halkan, *Vefiyatü'l-Ayanî*, 1/263.

⁴⁵ Kahhale, Ömer Rida, *Mu'cemü'l-Müellifin Teracimu Musannifi el-Kütübi'l-Arabiyyeti*, 1. Baskı 1993, Muessetü'r-Risale, Beyrut, 1/803.

Mazinî'nin yanında Sibeveyhî'nin kitabını okudu. Sonra Nahiv ve Lügat ilminin büyükleri arasına girdi. Basrabölgesinde vuku bulan, Zinc vakası⁴⁶ esnasında Sabah namazı kılariken öldürüldü.

Bu âlim hicri 257 yılında vefat etmiştir.⁴⁷

D) Yedinci Dönem Âlimleri

Bu dönem âlimleri, altıncı dönem (Tabakat) âlimlerinden ders alan âlimlerin oluşturduğu tabakattır. Bu nedenle bu tabakatı, yedinci dönem âlimler olarak isimlendirilmiştir. Bu dönemin en meşhur olan bir meşhur âlimini kısaca tanıtacağız.

el-Muberrid: Asıl ismi Ebü'l-Abbas Muhammed Bin Yezid e-Muberrid'tir. Bu Âlim ilmîni el-Mazinî ve el-Cermî gibi âlimlerden aldı. Bu âlimlerden başka da âlimlerin yanında ilim tahsil ederek Basra'da ilmi ile kadir ve kıymeti arttı. Basra medresesinin baş müderrisi oldu. Kendini herkesten üstün görürdü. Bu âlim pek çok eser yazmıştır. En meşhurları, el-Müktadab, Şerhu şevahidi's-Sibeveyhî, er-Reddu ales-Sibeveyhî ve Tabakatü'n-Nahviyyin el-Basriyyin ve Ahbarihim isimli eserlerdir. Bu âlim Basra medresesinin en son vefat eden âlimidir. Bu âlim hicri 286 yılında vefat etmiştir.⁴⁸

1.5.1.2. Basra Medresenin metodu:

Nahiv ilminin kuralları hakkında istatistikler yaparak sık dokuyup ince elerlerdi. Kuralları bu şekilde oluşturuyorlardı. Nahiv kurallarını bu şekilde geliştiriyorlardı. Bu kuralların asıl ve mazbut olması için bu kuralları tahlil ediyorlardı. Bu sayede cüzi olan diğer kurallar bu asıl ve mazbut kurallara kıyas edilirdi. Bu metot sayesinde az veya çok, şaz olan kaideler nahiv kuralları dışında bırakılıyordu. Şaz kurallar oluşturulan asıl ve mazbut kurallara kıyas yapılarak, bu şaz kaidenin yanlışlığı tespit edilirdi. Veya bu kuralları tevil edebiliyorlardı. Basra medresesinin bir metodu da, yaptıkları istatistikler sayesinde, oluşturdukları asıl ve mazbut nahiv kurallarını da sahlilik arıyorlardı. Sahihliği şart koşmalarıdır. Bu kuralların sahlamlığını tespit etmek için Necid, Hicaz ve Tahama çöllerinde yaşayan ve fasih Arapça konuşan kabileler arasında dolaşırlardı. Saf

⁴⁶ Bu vaka Abbasiler döneminde 255 yılında başlayıp 270 yılında biten büyük bir fitnedir. Bu fitneyi Ali Bin Muhammed isimli Farslı birisi başlatmıştır.

⁴⁷ Muhammed Bin Hasan ez-Zübeydî el-endülüsî, *Tabakatü'n-Nahviyyine ve'l-Luğaviyyin*, s. 97.

⁴⁸ İmam Suyutî, *Buğyetü'l-Vaati Fi Tabakati el-Luğaviyyin ve'n-Nuhat*, 1/269.

arı duru Arapçayı öğrenmek ve bunlarla sağlam Nahiv kurallarını oluşturmak için, Temim, Esed, Tay, Hezil gibi kabileler arasında dolaşarak onlardan saf ve asimile olmayan Arapçayı öğrenip bu bilgi ile sağlam nahiv kuralları oluşturuyorlardı.

Ayrıca müracaat ettikleri diğer bir yer ise Allah'ın keliması olan ve Fesahat ile Belagat dolu Kur'an Kerim idi. Kur'an-Kerim'de varid olan Arpça sayesinde nahiv kurallarını oluşturuyorlardı.⁴⁹

1.5.2.Kufe Medreseleri

Bu medresenin âlimleri arasında o kadar çok ihtilaf çıktı ki, bu medresenin, başlı başına bir medrese olup olmadığına dair tartışmalar çıkmıştır. Bu medresenin âlimlerinin eserlerinde belirttiğine göre, bu medresenin oluşumu, Ebu Cafer er-Ruasi ve Muaz el-Hürra eliyle olmuştur. Er-Ruasî ilmini İsa Bin Amr ve Ebi Amr Ala'dan almıştır. Bu her iki âlim Basra medresesinin ikinci tabaka âlimlerindedir.

Er-Ruasî bu iki âlimden ilmini aldıktan sonra Kufe'ye dönüp oraya yerleşti. El-Kissaî onun talebesi oldu. Aynı şekilde Muaz el-Hürra da ilmini Basra medresesinde tahsil ederek, gelip Kufe'ye yerleşti. El-Kissaî ve talebesi el-Ferra eliyle Küfe medresesi resmen başlamış oldu. Küfe medresesinin kaidelerini ve usulünü bu iki âlim oluşturdu.⁵⁰

1.5.2.1. Küfe Medreselerinin Belli Başlı Âlimleri

Bu başlık altında Küfe medreselerinin belli başlı âlimlerini tanıtacağız. Küfe medreselerinde birçok nahiv âlimi yetişmiştir. Ama biz önemli olanlarını kısaca tanıtacağız. Bu medresede çok faziletli âlimler yetişmiştir. Her gelen yeni âlim bir önceki âlimin metodunu takip etmiştir. Ya da bir önceki âlimin nahiv ilminde yazdığı eseri ders olarak okuttu. Böylece bir önceki âlimin ilim ve faziletlerinden faydalanıyorlardı. Bu medresenin âlimlerinin her biri adeta başlı başına bir medrese idi. Bu medresenin âlimleri çok geniş bir ilme sahip idi. En meşhur olanları şunlardır.

⁴⁹ Şavki Dayf, *el-Medarisü'n-Nahviyye*, s. 18.

⁵⁰ Şavki Dayf, *el-Medarisü'n-Nahviyye*, s.153.

a) Birinci Dönem (Tabaka) Âlimleri

İlk dönem âlimlerinin en meşhurları iki kişidir. Bunları sırası ile kısaca tanıtalım.

1.Er-Ruasî: Asıl ismi Ebu Cafer Muhammed Bin Hasan'dır. Er-Ruasî lakabını almasının sebebi başının büyük olmasıdır. Mısır'da yaşarken sık sık Nil nehrine gittiği için bazı eserlerde lakabı en-Nilî'dir. Küfe'de büyüdü. Bu âlim Basra'ya göç etti. Orada Ebi Amr Bin el-Ala'nın talebesi oldu. Onun ilmini aldı. Basra medresesinin ikinci tabaka âlimlerinin birçoğundan ilim aldı. Sonra gelip Küfe'ye yerleşti. Amcası olan Muaz Bin el-Hürra ve diğer bazı kişiler ile beraber bir medrese açarak ilim tedrisatına başladılar. Nahiv ilminde el-Faysal isminde bir eser yazdı. Bu âlim Küfe medresesinin başıdır. Bu eser Küfe'de yazılan ilk nahiv eserdir. Bu âlim Harun Reşid zamanında Küfe'de vefat etmiştir.⁵¹

2.el-Hürra: Asıl ismi Ebu Müslüm Muaz el-Hürra'dır. Er-Ruasî'nin amcasıdır. Bu âlimin el-Hürra lakabını almasının sebebi kaysı renginde elbise alıp satmasından dolayıdır. Basra medresesinde ilmini tahsil ettikten sonra Küfe'ye yerleşti. Kardeşinin oğlu Er-Ruasî ile birlikte nahiv ilmi ile meşgul olmaya başladı. Sarf ilmindeki binalarda daha mahir olmasına rağmen o daha çok nahiv ilmi ile meşgul oldu.

Sarf ilminde o kadar mahir idi ki tarihçiler onu sarf ilminin kurucusu olarak kaydetmektedirler. Yazılı hiçbir eseri mevcut değildir. Bu âlim çok uzun bir ömür yaşadı. Hicri 187 yılında Küfe'de vefat etmiştir.⁵²

b) İkinci Dönem Âlimleri

Bu tabakatı, ikinci dönem âlimleri olarak isimlendirdik. Bu dönemin en meşhur Bir âlimini kısaca tanıtmaya çalışacağız.

1.E-Kissaî: Asıl adı Ebü'l-Hasan Ali Bin Hamza'dır. El-Kissaî Olarak lakap almasının sebebi, Hacca giderken Kissaî bölgesinde ihrama girdiği içindir. Bazıları da pahalı Kissa elbiseleri giydiği için bu lakabı almıştır diye kaydetmektedir. Aslen farisidir.

⁵¹ İbnü's-Saî, Ali Bin Enceb, *ed-Dürrü's-Semin Fi Esmâ'l-Musannifin*, Tahkik: Ahmed Şavki Bin Beyyin ve Muhammed Said Cenşî, 1. Baskı, 2009, Darü'l-Ğarbi'l-İslamî, Tunus, s. 200; Yakutü'l-Hamvî, *Mucemü'l-Udeba*, 5/2486.

⁵² el-Mazinî, Muhammed Bin Ümran, *Nurü'l-Kabes Muhtasar Min EL-Muktebes*, Tahkik: Roldif Zülhaym, 1. Baskı, 1964, Dar Frantes Almanya, s. 276.

Ancak Küfe’de doğup büyüdü. Büyük yaşta ilim tahsiline başladı. Muaz El-Hürre’den ders aldı. Sonra Basra’ya giderek İsa Bin Amr, Ebi Amr Bin Ala ve Yunus Bin Habib gibi âlimlerden ilim tahsil etti. Bu âlimin birçok eseri vardır. Nahiv ilminde El-Kitabü’l-Muhtasar isminde bir eseri vardır. Hicri 189 yılında vefat etmiştir.⁵³

c) Üçüncü Dönem Âlimleri

Bu tabakatı, üçüncü dönem âlimleri olarak isimlendirdik. Bu dönemin en meşhur üç âlimini kısaca tanıtmaya çalışacağız.

1.el-Ferra: Asıl adı Ebu Zekeriyya Yahya Bin Ziyad’tır. Beni Esed’in Mevalisidir.El-Ferra olarak lakap almasının sebebi tane tane konuşmasından dolayıdır. Farisi bir aileden Küfe’de doğdu. El-Kissaî ve diğer bazı âlimlerden ilini aldı. Birçok ilimde mütebahhir oldu. Eyyamü’l-Arap, Arap haberleri ve Arap şiirlerinde çok başarılı idi. Nahiv ilmindeki başarısı ile parladı. O kadar parladı ki, onun hakkında nahiv ilminin emirü’l-mü’minin lakabını taktılar. Onun hakkında şöyle bir söz zikredilmiştir. El-Ferra demiştir ki, “ben öleceğim ama حتى ile ilgili bir mesele içimde kaldı. Çünkü bu edat Marfu eder. Mansup eder ve mecrur eder.” Bu âlim hicri 207 yılında vefat etmiştir.⁵⁴

3.Ali el-Lihyanî: Asıl ismi Ebü’l-Hasan Ali Bin el-Mübarek’tir. İbnü’l-Hazm da denilmiştir. Beni Lihyan kabilesindendir. El-Kissaî’den ders almıştır. Küfe ulemasından Ebi Ömer vñ Basra âlimlerinden Esmâi’den de dersler aldı. Nevadir isminde bir eseri vardır. Hicri 220 yılında vefat etmiştir.⁵⁵

d) Dördüncü Dönem Âlimleri

Bu tabakatı, dördüncü dönem âlimleri olarak isimlendirdik. Bu dönemin en meşhur iki âlimini kısaca tanıtmaya çalışacağız.

⁵³ el-Askalanî, Ahmed Bin Hacı, *Tecridü’l Vafi Bi’l-Vefiyyad*, 5/272: ez-Zübeydî, Muhammed ez-Zübeydî el-Endülüsî, *Tabakatu en-Nahviyyine Ve’l-Lüğaviyyie*, s. 127.

⁵⁴ ez-Zübeydî, *Tabakatu’n-Nahviyyin ve’l-Lüğaviyyin*, s. 131.

⁵⁵ İbn Nedim, Muhammed Bin Nedim, *Fehreset*, Talik: Eymen Fuad Seyyid, 1.Baskı, 2009, Muessesetü’l-Fürkani, Londra, 1/132; Kahhale, Ömer Rida, *Mucemü’l-Musannifin*, 2/490; el-Kiftî, *Enbaü’r-Ruvvat*, 2/255.

1.İbn Kadım: Asıl adı Ebü'l-Cafer Muhammed Bin Abdullah Bin Kadım'tır. Bu âlim ilmîni ferr'dan almıştır. Nahiv ilminde ve Nahiv Kurallarını tahlil ilminde parlardı. Birçok eseri vardır. Nahiv ilinde el-Kafi ve el-Muhtasar adlı eserleri vardır.

Hicri 251 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.⁵⁶

2. İbn Sa'dan: Asıl ismi Muhammed Bin Sa'dan'dır. Küfe'de büyüdü. İlmîni el-Kissaî ve Ebi Muaviye'd-Derir ve daha birçok âlimden aldı. Sika ve güvenilir olduğu kaydedilmiştir. Arapçası ve kiraatı ile meşhur olmuştur.

Nahiv ilminde de eserler yazmıştır. Hicri 231 yılında vefat etmiştir.⁵⁷

e) Beşinci Dönem Âlimleri

Bu tabakatı, beşinci dönem âlimleri olarak isimlendirdik. Bu dönemin en meşhur bir âlimini kısaca tanıtmaya çalışacağız.

Sa'leb: Asıl ismi Ebü'l-Abbas Ahmed Bin Yahya'dır. Fakat Sa'leb olarak meşhur olmuştur. İlmîni İbn Kadım ve Seleme Bin Asım ile pek çok âlimden almıştır. Çok güçlü bir hafızası vardı. El-Kissaî ve el-Ferra'nın tüm kitaplarını ezberledir. Sibeveyhî'nin kitabını ezbere okurdu. Bu nedenle Küfe medresesinin baş müderrisi oldu. Münazara meclislerinden kaçması nedeni ile tilki anlamına gelen Sa'leb lakabı kendisine takıldı. Değişik ilimlerde eserleri vardır. Nahiv ilminde birçok eseri vardır. Bunlardan bir tanesi İhtilafü'n-Nahviyyin, bir diğeri ise Kitabü'l-Mecalis'tir. Hicri 291 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.⁵⁸

1.5.2.2. Küfe Medresenin metodu

Küfe medresesinin metodu, Basra medresesinin metoduyla aynıdır. Nahiv ilminin tüm kural ve istatistiklerinde aynı metodu takip ettiler. Kendilerini ilmi seviye bakımından Basra medreselerinin ulemasından daha aşağı bir seviyede görüyorlardı. Yeni dönem Arapçadan da yararlandıkları için birçok şaz kaide meydana geldi. Basra

⁵⁶ İbn Kadi Şehbe, Takiyyüddin, *Tabakat en-Nuhat ve'l-Lügaviyyin*, Tahkik: Mühsin Ğeyyad, I. Baskı, 1974, Matbaat en-Nu'man en-Necef, s. 137.

⁵⁷ İbn Kadi Şehbe, Takiyyüddin, *Tabakat en-Nuhat ve'l-Lügaviyyin*, s. 117; El-Cezerî Şemsettin, *Ğayetün-Nihaye Fi Tabakatü'l-Kurra*, 2/127.

⁵⁸ Ebü'l-Mehasin, Yusuf Bin Tağri, *en-Nucümü'z-Zahire Fi Müluki Mısır ve Kahire*, 1. Baskı, 1963, Müesseset el-Mısriyye el-Amme Darü'l-Kütub, Kahire, 3/133.

medresesinden ayrı olarak şaz kaide ve kuralları kullandılar. Bu şaz kaideleri Arap şiir ve sözlerinden alıyorlardı. Bu noktada Basra medresesinin kıyas ve kaidelerinden ayrılıyorlardı. Bu nedenle Basra medresesinin âlimleri ve diğer dönem âlimleri bunları yanlış ve hatalı buluyorlardı.

Sadece şaz kaideleri almakla yetinmediler. Aldıkları bu şaz kaidelere kıyasta yapıyorlardı. Bu metotları yüzünden nahiv ilmine zarar verdiler. Ve bu metotları yüzünden çok kınandılar. Ve çok eleştirildiler.

Bir diğer yanlış metotları ise Külli ve Cüz’i kuralları karıştırmalarıdır. Hatta onlar hakkında şöyle bir söz söylenir oldu. Şayet Küfi’ler yalnız bir şiirde, asıl kaidelere ters bir cevazı duysalar, onu asıl bir kaide haline getirirler ve kullanmaya başlarlar. Bu yanlış kaide üzerine yeni kaideler inşa ederlerdi.⁵⁹

1.5.3.Bağdat Medreseleri

Bağdat medreseleri hicri 4. Yüzyılda ortaya çıktı. Bu medrese âlimlerinin Basra ve Küfe medreselerinden bağımsız bir metot geliştirmesi ile oluştu. Bağdat medresesinin âlimleri, Basra ve Küfe medreseleri arasında uygun gördükleri metodu alıyorlardı. Bu metodu alırken ilim aldıkları hocalardan etkileniyorlardı. Eğer Basra âlimlerinden ilim almışsa, Basra medresesinin metodundan, yok eğer Küfe âlimlerinden ders almışsa, Küfe medreselerinin metodunu benimsiyordu. Bu nedenle Bağdat medresesinin metodunda her iki medresenin metotlarının izine rastlamak mümkündür. Bu medresenin âlimleri üzerinde bu iki medresenin metodunun izleri açık ve gizli bir şekilde belli oluyordu.

Bu nedenle bazı âlimler bu medreseyi bağımsız bir medrese olarak görmezler.

Bağdat medresesinin âlimleri, el-Mubarrıd el-Basrî veya es-Sa’labü’l-Küfi’nin talebesidir.

1.5.3.1. Bağdat Medreselerinin Belli Başlı Âlimleri

Bu başlık altında Bağdat medreselerinin belli başlı âlimlerini tanıtacağız. Bağdat medreselerinde birçok nahiv âlimi yetişmiştir. Ama biz önemli olanlarını kısaca

⁵⁹ Şavki Dayf, *el-Medarisü’n-Nahviyye*, s. 161.

tanıtacağız. Bu medresede çok faziletli âlimler yetişmiştir. Her gelen yeni âlim bir önceki âlimin metodunu takip etmiştir. Ya da bir önceki âlimin nahiv ilminde yazdığı eseri ders olarak okuttu. Böylece bir önceki âlimin ilim ve faziletlerinden faydalanıyorlardı. Bu medresenin âlimlerinin her biri adeta başlı başına bir medrese idi. Bu medresenin âlimleri çok geniş bir ilme sahip idi. En meşhur olanları şunlardır.

Bu medresenin âlimleri hem Basra medresesinin âlimlerinden hem de Küfe medresesinin âlimlerinden ders aldıkları için her iki medresenin ilminden yararlanmış oldular. Bu medresenin hangi âliminin Küfe hangisinin de Basra medreselerinden eğitim alıp etkilendiklerini o âlimin başlığı altında izah edeceğiz. Bu medresede tabaka yoktur. Belli başlı âlimleri şunlardır.

1.İbnu Kissan: Asıl ismi Ebü'l-Hasan Muhammed Bin Ahmed Bin Kissan'dır. Bu âlim ilminin çoğunu el-Mubarridü'l-Basrî'den almıştır. Sa'lebe'den de ilim almıştır. Nahiv ilminde her iki hocasından da daha mahir olduğu söylenir. Kur'an'ı hıfz etti. Basra ve küfe mezheplerini ezberledi. Fakat o daha çok Basra mezhebine meylederdi. Basra medresesine o kadar çok meylediyordu ki, Tabakat yazarları onu Basra medresesinden sayıyorlar. Kıraat ve nahiv ilminde eserler yazmıştır. Hicri 299 yılında vefat etmiştir.⁶⁰

2.Ebü'l-Kasım ez-Zeccace: Asıl ismi Ebü'l-Kasım Abdurrahman bin İshak'tır. Nehavent'te büyüdü. Sonra Bağdat'a intikal etti. İlmını İbni Kissan'dan almıştır. Sonra Halep'e geçti. Fakat orada fazla kalmadı. Şam'a geçti. Birçok eseri vardır. Bunlardan bazıları el-Emali ve el-İdah Fi İleli'n-Nahvi'dir. Hicri 337 yılında vefat etti.⁶¹

3.Ebu Ali el-Farisî: Asıl ismi Hasan Bin Ahmed Bin Abdülğaffar'dır. Babası Farşlı annesi Arap idi. Nahiv ilminde çok yükseldi. O kadar ki onun öğrencileri, o el-Mubarrid'ı da geçmiştir diye kaydetmişler. Nahiv ilminde çok ilginç eserler yazmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır. El-İdah Fi'n-Nahvi Ve'l-Maksuri Ve'l-Mudevver ve Kitabu el-Hüccetu Fi'l-Kıraati'dır. Hicri 377 yılında vefat etti.⁶²

⁶⁰ İbn Kadi Şehbe, Takiyyüddin, *Tabakat en-Nuhât ve'l-Lüğaviyyin*, S. 50; Ez-Zübeydî *Tabakatü'n-Nahviyyin ve'l-Lüğaviyyin*, S. 153.

⁶¹ el-Mekkî, Abdullah Bin Asa'd Bin Ali Bin Süleyman, *Miratü'l-Cinan ve İbretü'l-Yekzani Fi marifeti Ma Yu'teberu Min Havadisü'z-Zaman*, havaşi: Halil Mansur, 1. Baskı, 1997, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2/305; Ez-Zübeydî, *Tabakatü'n-Nahviyyin ve'l-Lüğaviyyin*, s. 119.

⁶² el-Hatip el-Bağdadî, Ebu Bekir Ahmed Bin Ali Bin Sabit el-Hatip el-Bağdadî, *Tarihu Medinetü's-Selami ve Ahbaru Muhaddisiha Ve Zikru Kuttaniha el-Ulemai Min Gayri Ehliha ve Varidiha*, Tahkik: Beşşar Avvad Maruf, 1. Baskı, 2001, Dar el-Ğarbi'l-İslami, Beyrut, 8/217.

4.İbn Cinnî: Asıl adı Ebü'l-Futuh Osman Bin Cinnî'dir. Lakabı İbn Cinnî'dir. Büyük nahiv âlimidir. Musul'da hicri 322 yılında doğdu. Musul'da büyüdü. İlmîni el-Ahfeşü'l-Avsat'tan aldı. Ebü'l-Ali el-Farîsî'den de aldı. Bu âlim sayesinde o da büyük âlim oldu. O kadar ilim sahibi oldu ki Hocası Ebü'l-Ali el-Farîsî ona sorular sorar onun görüşlerine başvururdu. Basra medresesine meylederdi. Fakat Kûfi medresesinin metotlarına da başvururdu. Bu âlim hicri 392 yılında vefat etti.⁶³

1.5.3.2. Bağdat Medresenin Metodu

Bağdat medresesinin metodu, bu medrese âlimlerinin Basra ve Küfe medreselerinden bağımsız bir metot geliştirmesi ile oluştu. Bağdat medresesinin âlimleri, Basra ve Küfe medreseleri arasında uygun gördükleri metodu alıyorlardı. Bu metodu alırken ilim aldıkları hocalardan etkileniyorlardı. Eğer Basra âlimlerinden ilim almışsa, Basra medresesinin metodundan, yok eğer Küfe âlimlerinden ders almışsa, Küfe medreselerinin metodunu benimsiyordu. Bu nedenle Bağdat medresesinin metodunda her iki medresenin metotlarının izine rastlamak mümkündür. Bu medresenin âlimleri üzerinde bu iki medresenin metodunun izleri açık ve gizli bir şekilde belli oluyordu. Ama sonradan gelen âlimlerde bu meyil bulunmamakta idi. Bu sayede Bağdat medresesinin kendisine has bir metodu oluştu. Bu metot gelişerek, önceki âlimlerin metodu benimsendi. Bunun yanında semai olan verilere, Kıyaslara, Hadis-i şerifte varid olan kıraatlara, şaz kıraatlara ve Yeni yazılan şiirleri delil kabul ettiler. Taassup yapmadan tüm delillere müracaat ettikleri için metotları gelişti. Ve Daha mantıklı bir hal aldı.⁶⁴ Bu medresenin kendisine has bir metodu da içtihadı önem vermesi idi.⁶⁵

⁶³ İbn Me'kule, Ali Bin Hibetullah Bin Cafer, Bin Me'kule, *el-İkmalu Fi Rafi'i-İrtiyab Ani'l-Mutelifi Ve'l-Muhtelifi Fi'l-Esmâi Ve'l-Kuna Ve'l-Ensab*, Talik: Abdurrahman Bin Yahya, 2. Baskı, 1993, Darü'l-Kitabi'l-İslami, Kahire, 2/585; İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Farac Abdurrahman Bin Ali Bin Muhammed el-Cevzî, *el-Müntazam Fi Tarihi'l-Müluki Ve'l-Umem*, Tahkik: Muhammed Ata ve Mustafa Ata, 2. Baskı, 1995, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 15/33.

⁶⁴ Mahmud Hüsnü Mahmud, *el-Medresetü'l-Bağdadiyyetu Fi Tarihi'n-Nahvi'l-Arabiyyi*, 1. Baskı, 1986, Müesseset er-Risale, Beyrut ve Daru Ammar Uman, s. 128.

⁶⁵ el-Hasran, Abdullah Bin Hamid, *Merahil Tatavvur ed-Dersi'n-Nahvi*, 1. Baskı, 1993, Darü'l-Marife el-Camiyye, İskenderiyye, Mısır, s. 126.

1.5.4.Mısır Medreseleri

Hz. Ömer (r.a) zamanında Mısır'ın fethi ile Mısır İslam hâkimiyetine girdi. Buranın fethi ile birçok sahabe ve Tabiin Mısır'a yerleşti. Arapça dili din ve devletin resmi dili oldu. Böylece halk Arapça diline daha fazla önem verdi. Özellikle âlimler, dini ilimlere rağbet etmeye başladı. Ebu Esved ed-Düeli'nin talebesi olan Abdurrahman Bin Hürmüz gelip Mısır'a yerleşti. Bu âlimin Mısır'a yerleşmesi ile burada yaşayan Müslümanlar ilme daha çok rağbet ettiler. Abdurrahman Bin Hürmüz eliyle birçok yeni âlim yetişti. Müslüman halk dini ilimleri öğrenmek üzere çocuklarını Bağdat, Basra ve Küfe gibi ilmi merkezlere gönderdiler. Böylece Mısır'da ilmi ile temayüz etmiş birçok âlim yetişti. Bu yeni âlimler yeni asırda, yeni bir medresenin temelini oluşturdular. Bu medresede ilme, lügat ilmine ve nahiv ilmine büyük önem verdiler. Ve ilmi tedrisatın yapılması ile Mısır medresesinin yeni metodunu geliştirdiler. Mısır medresesinin metodu diğer medreselerin metotlarından farklı idi.

1.5.4.1. Mısır Medreselerinin Belli Başlı Âlimleri

Bu başlık altında Mısır medreselerinden yetişen ve ilmi ile temayüz etmiş olan belli başlı âlimlerini tanıtacağız. Mısır medreselerinde birçok nahiv âlimi yetişmiştir. Ama biz önemli olanlarını kısaca tanıtacağız. Bu medresede çok faziletli âlimler yetişmiştir. Her gelen yeni âlim bir önceki âlimin metodunu takip etmiştir. Ya da bir önceki âlimin nahiv ilminde yazdığı eseri ders olarak okuttu. Böylece bir önceki âlimin ilim ve faziletlerinden faydalanıyorlardı. Bu medresenin âlimlerinin her biri adeta başlı başına bir medrese idi. Bu medresenin âlimleri hem Bağdat medresesinin, Basra medresesinin âlimlerinden hem de Küfe medresesinin âlimlerinden ders aldıkları için her üç medresenin ilminden yararlanmış oldular. Bu medresenin meşhur üç âlimini kısaca tanıtacağız.

1.İbnu Velade'l-Mısırî: Asıl ismi Ahmed Bin Muhammed Bin Velid Bin Muhammed et-Temimî el-Mesadırî'dir. İbnu Velade'l-Mısırî Ebu Abbas olarak meşhurdur. Bu âlim Mısır'da doğdu ve büyüdü. Sonra nahiv ilmini öğrenmek için Bağdat'a gitti. Orada ez-Zeccac ile karşılaştı. Ondan ilim aldı. Sonra Basra'ya gitti. Orada da el-Halil'den ilim öğrendi.

Bu âlim büyük ilmi ile nam saldı. ez-Zeccac Mısır'dan ilim öğrenmeye gelen talebeler arasında onu överdi. Akranlarına göre ilmi olarak önde olduğunu beyan ederdi. Onun İlmi sesini uzak ve yakın herkes işitti. Tam olarak vefat tarihi bilinmiyor.⁶⁶

2.Ebu Ali ed-Dineverî: Asıl ismi Ebu Ali Ahmed Bin Cafer ed-Dineverî'dir. Mısır'a yerleşti. Sonra ilim tahsil etmek üzere Irak'a gitti. El-Mazinî Ebi'l-Abbas Sa'leb gibi âlimlerden ilim öğrendi. El-Muberrid'in yanında Sibeveyhî'nin kitabını okudu. Sonra Mısır'a dönerek el-Muhezzeb isimli bir eser yazdı.

Bu kitabının başında Kûfi ve Basra medreseleri arasındaki farkları zikretmiştir. Hicri 289 yılın Mısır'da vefat etmiştir.⁶⁷

3.En-Nahhas: Asıl ismi Ebu Cafer Ahmed Bin Muhammed Bin İsmail Bin Yunus el-Muradî'tir. En-Nahhas en-Nahvi el-Mısırî olarak meşhurdur. İlim için birçok İslam beldesine yolculuk yapmıştır. Dönemin ilmi merkezleri arasında dolaşmış ve durdu. Sonra Irak'a gitti. Orada

Ez-Zeccac, İbn Kissan ve el-Enbarî gibi ulemadan ilim tahsil etti. Sonra Mısır'a dönerek oraya yerleşti. Kendi medresesini kurdu. Orada vefat edinceye kadar dersler verdi. Hicri 338 yılında Mısır'da vefat etti.⁶⁸

1.5.4.1.1. Mısır Medresenin Metodu

Mısır medresesinin metodu, bu medrese âlimlerinin Bağdat Basra ve Küfe medreselerinden bağımsız bir metot geliştirmesi ile oluştu. Mısır medresesinin âlimleri, Nahiv ilmini genişletip kolaylaştırdılar. Nahiv kurallarını daha basit ve anlaşılır bir hale gelmesine olanak sağladılar. Nahiv ilmi ile ilgili yeni metinler oluşturdular. Bu metinler üzerine şerhler yaptılar.

Mısır medresesinin âlimleri oluşturdukları metinlere talik, haşiye ve muhtasarlar yazdılar. Onların yazdıkları bu eserler, kuruluşundan günümüze kadar, bütün Arap âleminde yazılan eserleri geçmiştir.⁶⁹

⁶⁶ Yakutü'l-Hamvî, *Mu'cemü'l-Udeba İrsadü'l-Eribi Fi Ma'rifeti'l-Edibi*, 1/460; Ez-Zübeydî, *Tabakatü'n-Nahviyyin ve'l-Lüğaviyyin*, s. 213.

⁶⁷ ez-Zübeydî, *Tabakatü'n-Nahviyyin ve'l-Lüğaviyyin*, s. 215.

⁶⁸ el-Kiftî, *Enbaü'r-Ruvvat*, 1/136; Ez-Zübeydî, *Tabakatü'n-Nahviyyin ve'l-Lüğaviyyin*, s. 220.

Mısır medresesinin metodu, Bağdat medresesinin metoduna yakındır. Aralarında sıkı bir ilişki vardır. Mısır medresesinin ilk âlimleri, nahiv kurallarını oluştururken, görüşler arasında en uygun olanını seçiyor, çok dakik davranıyorlardı.

Bu âlimlerden sonra gelen müteehhirin âlimler de bir önceki âlimlerin metodunu devam ettirdiler. Eski medreselerin metotları arasında seçim yapmanın yanı sıra kendilerine has görüş ve yeni metotlar geliştirdiler.⁷⁰

1.5.5. Endülüs Medreseleri

Endülüs halifelerinin ve amirlerinin, ilim ve ilim adamlarına verdikleri değeri öğrenen âlimler ilim için Endülüs'e göç etmeye başlamasıyla Endülüs medresesinin kuruluşu hızlandı. İnsanlar da Kur'an ve İslami ilimleri öğrenmek için bu medreseye akın etmeye başladılar.

Bu sayede âlimler için, Halife ve amirlerin çocuklarını eğitmek için özel ilim meclisleri kuruldu. Bu meclislerde Halife ve Devletin üst düzey amirlerinin çocuklarına özel dersler veriliyordu.

Bu meclislerin dışında bütün halka açık olan genel meclisler de oluşturuldu. Camilerde oluşturulan bu ilmi meclislerde, katılan herkese, Kur'an ve İslami ilimler dersleri veriliyordu. Bu camide oluşturulan amme ilim meclislerinde ilim talebelerine de ders veriliyordu. Devamlı olan bu talebeler Endülüs medresesinin âlimlerinin ilminden istifade ediyorlardı.

Bu has ve amm olan ilim meclisleri sayesinde ilim Endülüs'te gelişti. Hatta bazı Endülüslü talebeler, doğudaki medreselere gidip ilim tahsil ediyorlardı. Doğu medreselerinde tahsil gören Endülüslü bu âlimler memleketlerine dönüp, yeni medreseler açıyorlardı.⁷¹

⁶⁹ el-Hadisî, Hatice, *el-Medarisü'n-Nahviyye*, 3.Baskı 2001, Dar el-Emel, Ürdün, s. 272.

⁷⁰ el-Hamûd, Hıdır Musa Muhammed, *en-Nahvu Ve'n-Nuhâtü'l-Medarisi*, ve'l-Hasais, 1. Baskı, 2003, Alem el-Kutub Li't-Tibaati Ve'n-Neşri, Beyrut, s. 257.

⁷¹ el-Hadisî, Hatice, *el-Medarisü'n-Nahviyye*, 3.Baskı 2001, Dar el-Emel, Ürdün, s. 308.

1.5.5.1. Endülüs Medreselerinin Belli Başlı Âlimleri

Bu başlık altında Endülüs medreselerinden yetişen ve ilmi ile temayüz etmiş olan belli başlı dört âlimini tanıtaçağız. Endülüs medreselerinde birçok nahiv âlimi yetişmiştir. Ama biz önemli olanlarını kısaca tanıtaçağız. Bu medresede çok faziletli âlimler yetişmiştir. Her gelen yeni âlim bir önceki âlimin metodunu takip etmiştir. Ya da bir önceki âlimin nahiv ilminde yazdığı eseri ders olarak okuttu. Böylece bir önceki âlimin ilim ve faziletlerinden faydalanıyorlardı. Bu medresenin âlimlerinin her biri adeta başlı başına bir medrese idi. Bu medresenin âlimleri hem Bağdat medresesinin, Basra medresesinin âlimlerinden hem de Küfe medresesinin âlimlerinden ders aldıkları için her üç medresenin ilminden yararlanmış oldular. Bu medresenin meşhur dört âlimini kısaca tanıtaçağız.

1.Cûdi el-Merurî: Asıl ismi Cûdî Bin Osman el-Merurî'dir. Bu âlim ilim için doğuya giderek ilim tahsil etmeye başladı. Burada el-Kissaî ve el-Ferra gibi âlimlerden ilim derslerini aldı. Kissaî'nin kitabını Endülüs'e getiren ilk âlim budur.

Bu âlim, Nahiv ilminde, Menbehü'l-Hicareti isimli bir eser yazmıştır. Endülüs'te hem has hem de amm olan iki medrese kurdu. Has medresede Halife ve amirlerin çocuklarına özel dersler veriyordu. Amm medresesinde ise özel ve genel talebeleri vardı. Bu her iki mecliste ilmi dersler veriyordu. Bu âlim hicri 198 yılında vefat etmiştir.⁷²

2.İbn Medâî: Asıl ismi Ebü'l-Abbas Ahmed Bin Abdürrahman Bin Muhammed Bin Said Bin Hureys Bin Medâî'l-Lahmî el-Kurtubî'dir. Endülüs'ün Kurtuba Şehrinde doğdu. Endülüslü nahiv âlimlerindendir. Nahiv ilminde er-Reddu Ala'n-Nuhât isimli bir eser yazmıştır. Bu eserde nahiv âlimlerinin görüşlerine birçok itirazda bulunmaktadır. Bu eserde, nahiv âlimlerinin görüşlerine aykırı, yeni görüşler mevcuttur.

İlim aşığı olan büyük bir âlimdir. İliminde çok şöhret buldu. İlimi ile nam saldı. Nahiv iliminin dışındaki İslami ilimlerin tamamında şöhret bulmuştur. Nahiv ilminin dışındaki ilimlerde de mahir idi.

⁷² Ez-Zübeydî, *Tabakatü'n-Nahviyyin ve'l-Lüğaviyyin*, s. 256; Es-Suyutî, *Buğyetu el- Vaatî Fi Tabakat el-Lüğaviyyîn ve'n-Nuhât*, 1/490.

Bu ilim aşkı nedeniyle birçok beldelere ilmi seyahatler düzenledi. Bu ilim seyahatler sayesinde Hadis ilminde de mahir oldu. Endülüs'e döndükten sonra Hadis dersleri de vermeye başladı.

Bu ilim aşkı nedeniyle birçok beldelere ilmi seyahatler düzenledi. Bu ilim seyahatler sayesinde Fıkıh ilminde de mahir oldu. Endülüs'e döndükten sonra Fıkıh dersleri de vermeye başladı.

Bu âlim hicri 595 yılında vefat etmiştir.⁷³

3.İbn Asfur: Asıl ismi Ebü'l-Hasan Ali Bin Mü'min Bin Muhammed Bin Ali el-Hadremî el-İbşirî'dir. Ama İbn Asfur olarak nam salmıştır. Diyarı Endülüs'te doğmuştur. Bu âlim döneminin en meşhur âlimlerinden dersler almıştır. İlimde hocalık mertebesine ulaşınca, Endülüs'te şer'i ilimlerde dersler vermeye başladı. Bu dersleri kitaba bakmadan ezbere verirdi. Bu dahi onun ilimde ne kadar mahir olduğunu göstermektedir.

Ez-Zeccac'ın el-Cumel adlı eseri üzerine şerh yazıp bu yazdığı şerhten ders veriyordu. Ayrıca Ebu Ali el-Farisî'nin el-İdah isimli eserinin üzerine de şerh yapmıştır.

Bir de İsa Bin Abdülaziz el-Cezulî'nin el-Mukaddime'l-Cezuliyye isimli eseri üzerine de şerh yazmıştır.

Bu âlim ayrıca Sibeveyhî'nin el-Kitab isimli eseri üzerine de bir şerh yazmıştır. Bu gibi çalışmalar ile şöhret bulan bu âlimin şöhreti maşrıka kadar yayıldı. Endülüs'ü terk ederek Mağrib'e (Fas) göçtü. Oraya yerleşti ve orada vefat edinceye kadar dersler verdi. Hicri 669 yılında vefat etmiştir.⁷⁴

4. İbn Malik el-Endülüsî: Asıl ismi Muhammed Bin Abdullah Bin Malik et-Taî'dir. Endülüs'ün Cıyan şehrinde dünyaya geldi. Yedinci asrın en büyük nahiv âlimlerinden biridir. Yedinci yüzyıl Endülüs'ün fetret dönemi yaşadığı yüzyıldır. Endülüs kargaşa içinde idi. Gerileme dönemine girmişti. Bu nedenle bu büyük nahiv âlimi, Endülüs'ü terk ederek, gelip şama yerleşti. Burada kendi medresesini kurarak ilim dersleri

⁷³ es-Suyutî, *Buğyetu el- Vaatî Fi Tabakat el-Luğaviyîn ve'n-Nuhat*, 1/323.

⁷⁴ el-Firuzâbâdî, Mecdüddin Muhammed Bin Yakub, *el-Mülgetu Fi Teracim eimmeti en-Nahvi ve'l-Lügati*, Tahkik: Muhammed el-Mısırî 1. Baskı, 2000, Dar saadettin Li'n-Neşri, Şam, s. 218; el-İsfahanî, Muhammed Bin Bakır, el-Musevî, *Ravdatü'l-Cinani Fi Ahvali'l-Ulemai ve's-Sâdati*, 1. Baskı, 1991, Darü'l-İslamiyyeti, Beyrut, 5/271.

vermeye başladı. İlmi eserlerini burada yazdı. Bu âlim burada, nahiv ilminde, Teshilü'l-Fevaidi ve tekmilü'l-Mekasidi isimli eseri kaleme almıştır.

Bu âlim ayrıca el-Elfiyye isimli bir eseri daha vardır. Bu eser el-Elfiyyetü İbni Malik olarak meşhur olmuştur.

Bu büyük âlim miladi 1274 yılında Şam'da vefat etmiştir.⁷⁵

1.5.5.2. Endülüs Medresenin Metodu

Endülüs medresesinin metodu, bu medresenin ilk dönem âlimleri Küfe medreselerinden ilimlerini aldıkları için Küfe medresesinin izlerine rastlamak mümkündür. Endülüs medresesinin âlimleri, hicri üçüncü asra ulaştıklarında, Mısır âlimlerinin ilminden istifade etmeye başladılar. Mısır'dan Sibeveyhî'nin kitabını getirdikten sonra, Mısır medresesinin metodu da Endülüs medresesinin metodunu etkilemeye başlamıştır. Özellikle Ebu Ali el-Kallî el-Bağdadî'den çok etkilendiler.

Bu âlimin metodu Endülüs medresesinin metoduna sirayet etti. Ebu Ali el-Kallî el-Bağdadî'de Basra medresesinden etkilenip ona meylettği için Basra medresesinin izleri de Endülüs medresesinin de görülmektedir. Ancak Endülüs medresesinin âlimleri yine de kendilerine has bir metot geliştirdiler. Onların geliştirdikleri bu yeni metot, eski metotlara benzemeyen birçok yeni metot içeriyordu. Eski meşhur nahiv âlimlerinin metotlarına muhalif idi.

Bütün bu metot muhalefetine rağmen, Basra ve Küfe âlimlerinin kitaplarına şerhler yazdılar. Bu kitaplar üzerine açıklamalar yazdılar. Ama Endülüs medresesinin âlimleri, diğer medreselerin aksine tahlil metodundan kaçındılar. Ancak gerektiği kadar fazla detaya inmeden onlar da tahlil metodunu kullanıyorlardı.

Endülüs medresesinin âlimleri, Nahiv kurallarını daha basit ve anlaşılır bir hale gelmesine olanak sağladılar. Bu konuda eserler yazdılar. Endülüs medresesinin âlimleri, Nahiv kurallarını oluştururken, kıraat ilmindeki sahih ve şaz kıraatlarının tamamından yararlandılar. Bu konuda Resulullah (s.a.v)'in hadis-i Şeriflerinden çok yararlandılar.

⁷⁵ el-Tilmisani, Ahmed Bin Muhammed el-Mukri, *Nefhü't-Tayyibi Min Ğüsni el-Eldülüsî er-Ratibî*, Tahkik: İhsan Abbas, 1. Baskı, 1968, Dar es-Sadr, Beyrut, 2/222; el-Bağdadî, İsmail Başa, *Hidayetü'l-Arifine Esmâü'l-Muellifine Ve Asaru el-Musannifine Min Keşfü'z-Zünuni*, İ'tena bihi Muhammed Ata, 2017, Darü'l-Kutubü'l-İlmiyyeti, Beyrut, 2/116.

Endülüs medresesinin âlimleri, Nahiv kurallarını oluştururken doğu medreselerinin ilminden çok istifade ettiler. Çünkü ilim Endülüs'e yine yeni gelmeye başlamıştı. Ama bütün bunlara rağmen Endülüs âlimleri kendi çaba ve gayretleri ile öylesine mükemmel bir metot oluşturdular ki, onların bu yeni metodu doğu medreselerinin metotlarından geri kalır bir yanı yoktu.⁷⁶

Bunların dışında da bazı medreseler vardır. Örneğin Şam ve Mağrip (Fas) medreseleri gibi ama biz sözü uzatmamak için bu medreseler hakkında detaya girmedik. Orta yolu seçtik. Çünkü bazı âlimler Basra ve Küfe dışındaki medreseleri, Medrese olarak kabul etmemektedir. Ama biz kendi ayaklara üzerinde durabilen ve kendi metotlarını geliştiren medreseleri de zikrettik. Eski dönem âlimler, mezhep ıstılahını kullanıyorlardı. Ama yeni dönem âlimleri ise mezhep yerine medrese tabirini kullandılar. Biz de yeni dönem âlimlerine uyarak medrese tabirini kullandık. Mezhep ve medrese aynı anlamda kullanılmıştır.⁷⁷

1.6.Nahiv İlminin Aşamaları

Nahiv ilmi dört aşamadan oluşmaktadır. Nahiv ilminin tarihi dört merhaleden meydana gelir. Bu aşamalar iç içedir. Birbirlerini tamamlamaktadır. Ayrıntılı bir ayrışımı yoktur. Bu aşamalar birbirlerine bağlıdır. Bu aşamalar medresenin süreci ile birlikte gelişimini sürdürmüştür.

Bu merhalelerde meydana gelen gelişmeler de bütün medreselerin katkısı vardır. Bu gelişim aynı zamanda o medreselerin belli başlı âlimlerin eli ile gelişim göstermekteydi. Ayrıca çevre ve sosyo-kültürel faktörlerde etkili idi. Bu aşamaları şöyle sıralayabiliriz.

⁷⁶ el-Hamûd, Hıdır Musa Muhammed, *en-Nahvu Ve'n-Nuhatü'l-Medarisi, ve'l-Hasais*, 1. Baskı, 2003, Âlem el-Kutub Li't-Tibaati Ve'n-Neşri, Beyrut, s. 256; el-Hitî, Abdülkadir Rahim, *Hasaisu Mezhebu el-Endülüsi en-Nahviyyi Hilale el-Karnü's-Sabü el-Hicriyyi*, 2. Baskı,1993, Menşurat Camiatu Kan Yunus, Bingazi, Libya, s. 150-156.

⁷⁷ el-Vard, Abdülemir, Muhammed Emin, *el-Medarisü'n-Nahviyye Beyne't-Tatavvuri ve't-Tasdiki Ve's-Suali'l-Kebiri*, 1. Baskı, 1997, el-Mektebetü'l-Asriyye, Bağdat, s. 9.

1.6.1. Birinci Aşama (Ortaya Çıkma ve yapılandırma Dönemi)

Bu aşamanın Ebu Esved ed-Düelî ile başladığı kabul edilmektedir. Hz. Ali (r.a) kendisine verdiği emir veya fikir ile Nahiv ilminin kural ve kaidelerini oluşturan kişi Ebu Esved ed-Düelî'dir. Bu aşamanın Ebu Esved ed-Düelî'nin zamanından başlayıp Halil Bin Ahmed el-Ferahidî'ye kadar devam ettiği görüşü hâkimdir. Konumu itibarı ile yüksek bir mevkie sahip olan Basra medresesinin bu aşamaya etkileri çok fazladır. Bu aşamada Basra medresesinde nahiv ilminin gelişim süreci devam ederken Küfe medresesi hala şiir rivayetleri ile meşguldü.

Bu aşamada Basra medresesinin birinci ve ikinci tabakatında olan âlimler nahiv ilminin gelişim sürecinde katkıda bulunuyorlardı. Basra medresesinin birinci tabakatında bulunan Ebu Esved ed-Düelî, Anbes Bin Ma'dan el-Fil, Nasr Bin Asım el-Leysî ve Yahya Bin Ya'mer el-Udvanî gibi âlimlerin hiçbiri Abbasi dönemini görememiştir. Bunların tamamı Emeviler döneminde yaşayan ve nahiv ilminin gelişmesine katkı sunan âlimlerdir. Bu aşamada nahiv ilmi kulaktan duyma şiire dayanıyordu. Bütün semai olan rivayetlere dayanıyordu. Henüz nahiv ilmi tedvin edilmemişti. Var olanlarda çok kısmi idi.⁷⁸

Ama Basra medresesinin ikinci tabakatı ise daha geniş bir imkân ve malzemeye sahip idi. Bu dönemde araştırmalar, tartışma meclisleri arttı. Nahiv ilminin kural ve kaideleri oluşmaya başladı. Basra medresesinin ikinci tabakatı âlimleri döneminde nahiv ilmi ile ilgili tedvin edilmeye başlandı. Bu aşamanın en meşhur ulemasında birisi de Abdullah Bin İshak el-Hadremî'dir. İlk kıyas ve İlel kural ve kaidesini geliştiren ve ileli Şerh eden âlimdir. Bu âlim döneminde ilimi gelişmeler bayağı arttı. Nahiv ilmine yeni bir yön verdi. Ondan önceki âlimler, lügate önem verir. Lügat ile ilgili bilgileri toplar ve garip olanlarını izah etmeye çalışırlardı. Arap dilinin lehçelerini öğrenip garip olanlarını açıklamaya çalıştılar.

Abdullah Bin İshak el-Hadremî ise Arap dilinin inceliklerine nüfuz ederek, Arapça dilinin tabirlerine indi. Hatta bu âlimin nahiv ilmini geliştirdiği kaydedilmiştir.

⁷⁸ eş-Şamî, Ahmed Cemil, *en-Nahvi'l-Arabiyyi ve Kadayahu Ve Merahilu Tatavvirihî*, 1. Baskı, 1997, Dar el-Hadara Ve Müesseset İzzettin Li't-Tibaati Ve'n-Neşri, Beyrut, s. 70.

Ebu Amr Bin Ala Arap kelamını ev bu dilin gariplerini en iyi bilen insandı. İnsanlar arasında en çok nahiv ilmini bilen kişidir. Bu âlimden sonra İsa Bin Amr es-Sakafî gelmektedir. Bu âlimin talebelerinden birisi de Halil Bin Ahmed el-Ferahidi'dir. İsa Bin Amr es-Sakafî, kendi döneminde yaşayan bütün âlimlerin meselelerini toplayıp iki kitap haline getiren kişidir. Ayrıca kendisine ait iki eseri vardır. Bu esrelerden birisi el-İkmal diğeri ise el-Cami'dir.⁷⁹

1.6.2. İkinci Aşama (Başlama Ve gelişime Dönemi)

Bu aşama Halil Bin Ahmed el-Ferahidi dönemi ile başlayan aşamadır. Bu âlimin nahiv ilmi ile meşgul olup, dersler vermeye başlaması ile başladığı kabul edilir. Bu âlim nahiv ilminde icatlarda bulundu. Bunu yaparken usulden fûrularını çıkararak asıl kaideleri oluşturuyordu. Bu âlimin en büyük meziyetlerinden biri de nahiv kaide ve kuralları ilk oluşturan âlim olmasıdır. Meşhur nahiv âlimi Sibeveyhi bu âlimin öğrencisidir.

Halil Bin Ahmed el-Ferahidi kendisi hiçbir eser yazmamıştır. Ama o öğrencilerine öğretir öğrencileri yazardı. Nahiv ilmi mübalağasız Sibeveyhî'nin el-Kitab isimli eseri ile başlamış ve onunla bitmiştir. Bu eseri Sibeveyhi hocası olan Halil Bin Ahmed el-Ferahidi sayesinde yazmıştır. Bu eserin fazileti hocasına onun da fazileti onun hocasına döner. Sibeveyhi bu eserinde hocasından duyduğu tüm nahiv kural ve kaidelerini, kendi döneminde yaşayan âlimlerden duyup öğrendiği tüm kavilleri ile bizzat kendisinin Araplardan duyduğu kavilleri, bablandırarak, tasnif ederek, bugün bildiğimiz nahiv kuralları haline getirerek, el-Kitap isimli eserinde toplamıştır. Bu kitap kendisinden sonra gelen tüm nahiv âlimlerinin güven ve takdirini toplamayı başarmıştır.

Bu esrin üzerine âlimler şerhler, izahatlar yaparak onu derslerde okuttular. Sibeveyhî'nin el-Kitap isimli eseri o kadar meşhur oldu ki, âlimler arasında kitap denince, Sibeveyhî'nin el-Kitap isimli eseri anlaşılıyordu.

⁷⁹ el-Kuzî, Avvad Hamed, *el-müstelehu en-Nahviyyu Neşetuhu Ve Tatavvuruhu Fi Avahir el-Karnüs-Salisi'l-Hicri*, 1. Baskı, 1981, en-Naşır İmadetu Şuuni el-Mektebati Camiatu er-Riyad, es-Suudiyye; et-Tantavî, Muhammed, *Neşetu en-Nahvi*, s. 37-38.

Bu kitaptan sonra yazılan bütün eserler bu kitaptan yararlanmışlardır. Şu ana kadar nahiv konularında ilk müracaat edilen bir eserdir.⁸⁰ Bu ikinci aşama Basra medresesinden Halil Bin Ahmed el-Ferahidî ile Küfe medresesinden Ebu Cafer Muhammed Bin Hasan er-Ruasî dönemi ile başlayıp, Basra medresesinden el-Mazinî ve Küfe medresesinden İbnü's-Sekit'e kadar devam eden aşamadır.

Diyebiliriz ki Basra ve küfe medreseleri birlikte bu aşamada nahiv ilmini teşkil etmişlerdir. Küfe medresesi nahiv ilminin oluşumunda başlı başına bir katkı sağlamamış olmasına rağmen, Basra medresesi ile beraber bu işe katkı sağlamıştır. Basra medresesinin üçüncü tabaka âlimleri ile Küfe medresesinin birinci tabaka âlimleri birlikte nahiv ilmini geliştirmişlerdir.

İkinci aşamada birçok kitap te'lif edilmiştir. Bu kitaplara örnek olarak, Basra medresesinden Sibeveyhî'nin el- Kitap isimli eseri ile Küfe medresesinden er-Ruasî'nin et-Taşğir isimli eserini gösterebiliriz. Ayrıca yine Küfe medresesinden el-Kissâfî'nin el-Mesadır isimli eserini de örnek olarak verebiliriz.⁸¹

1.6.3.Üçüncü Aşama (gelişme ve olgunlaşma Dönemi)

Bu aşama Basra medresesinin büyük ulemasında olan Ebu Osman el-Mazinî döneminden itibaren başlayan aşamadır. Bu âlim Basra medresesinin altıncı tabakasının âlimlerindedir. Küfe medresesinin dördüncü tabakatının büyük ulemasından olan Yakup Bin Sekit ile aynı dönemde yaşamıştır. Bu âlimlerin döneminden başlayıp Basra medresesinin yedinci tabakatından olan el-Muberrid ile Küfe medresesinin beşinci tabakatından olan Saleb'in dönemine kadar devam etmiştir.⁸²

Bu aşamada yaşayan âlimler nahiv ilminin gelişip olgunlaşması için kolları sıvayıp çok çalıştılar. Ama bu dönemde görülen bir yanlışlık vardı. Bu yanlışlık her medrese âlimi kendi medresesini öne çıkarmak için Şehircilik taassubu yapıyorlardı. Ama bütün bu yanlışlıklara rağmen onların bu sıkı çalışmaları üçüncü aşama da nahiv ilminin gelişim ve olgunlaşma sürecine katkıda bulunuyordu.

⁸⁰ Veled Ebah, Muhammed el-Muhtar, *Tarihü'n-Nahvi'l-Arabi Fi'l-Meşriki Ve'l-Meğribi*, 2. Baskı 2008, Darü'l-Kutubü'l-İlmiyye, Beyrut, s. 63.

⁸¹ et-Tantavî, Muhammed, *Neşetu en-Nahvi*, s. 40.

⁸² el-Hasran, Abdullah, *Merahilu Tatavvuri ed-Dersi'n-Nahviyyi*, s. 109.

Bu üçüncü aşamada Basra medresesinde öne çıkan âlimler şunlardır. Ebu Osman el-Mazinî, Ebu Amr Salih el-Cermî, Ebu Muhammed et-Tuzî ve Ebu Ali el-Cermazî'dir. Bu üçüncü aşamada Küfe medresesinde öne çıkan âlimler şunlardır. Yakup Bin Sekit, Muhammed Bin Sadan ve Salep gibi âlimlerdir. Bu her iki medresenin âlimleri arasında zaman zaman Bağdat'ta ilim meclisleri kurulur ve ilmi münazaralar yapılırdı. Bu Münazaralarda öne çıkanlar olurdu. Bütün bu etkinlikler onları ilmi çalışmalara teşvik ederdi. Kendinden önceki âlimlerin ilmi çalışmalarını tamamlarlardı. Onların bu çalışmalarını şerh ediyorlardı. Kısaltılması gereken yerleri kısaltıyorlar. İzahat gereken yerleri izah edip açıklıyorlardı. Böylece tarifatları süsleyip güzel cümleler haline getiriyorlardı. İstilahları tamamlayıp kayıt altına aldılar. Kendilerinden önce yazılan bütün eserleri inceleyip okudular. Bütün bu çalışmalar nahiv ilminin coşmasına olanak sağladı.

Nahiv ilmi Bağdat, Basra ve küfe medreselerinde ve bu medreselerin civarında bulunan medreselerde de en parlak dönemini yaşadı. Çalışmalarını nahiv ilmini tamamlamak için harcadılar. Bu çalışmalar nahiv ilminin tüm kural ve kaideleri için yapılıyordu. Böylece Nahiv ilmi kendi ayakları üzerinde durabilecek bir seviyeye ulaştı. Genel görüntüsü ve şekli iyice belirginleşti.

Basra medresesi âlimlerinden el-Muberrid ve Küfe medresesinin âlimlerinden Salep eli ile nahiv ilminde içtihat tamamlandı. Böylece nahiv ilmi konuları ve ilimleri bakımından kemaline ulaştı.⁸³

1.6.4.Dördüncü Aşama (Kolaylaştırma, Tasnif ve Tercih Dönemi)

Bu aşama, her medresenin nahiv âlimi kendilerinden bir önceki aşamada yazılan eserleri kuvvetlendirip, delillendirerek kendi medreselerinin nahiv ilim seviyesini zirveye taşıdığı dönemdir. Bu aşamaya gelen nahiv ilminin geçirdiği bir diğer olumlu aşama ise medreseler arasında en uygun olan görüşü tercih etme aşamasına gelmesidir. Bu dönemde yaşayan âlimler taassubu bir kenara bırakarak, medreseler arasında en uygun olan görüşü tercih ettiler. Özellikle Bağdat medresesi âlimleri taassuptan kaçınarak, Basra veya küfe medreselerinden hangisinin görüşü uygun ise ona başvurdular.

⁸³ et-Tantavî, Muhammed, *Neşetu en-Nahvi*, s. 46-47.

Bu dönemde Bağdat medresesinin âlimleri ayırım yapmadan, her medresenin olumlu veya olumsuz yanlarını kendilerinin hanesine yazıyorlardı. Bu şekilde hareket eden âlimler, Bağdat medresesinden İbn Kîsan, Ebu Ali el-Farisî ve İbn Cinnî gibi âlimlerdir.⁸⁴ İbn Cinnî'nin el-Hasais isimli eserinde düzeltiği lügavi türevlerden, Ez-Zeccac bu türevlerden nazariyeler oluşturdu. İbn Cinnî'nin bu mantık tahlillerinden ilham alarak, bunları nahiv ilminin illetlerini tespit edip kayıt altına aldı.

Dördüncü aşama Bağdat medresesinin âlimlerinden olan Ebu Berekat el-Enbarî'nin dönemine kadar devam etmiştir. El-Enbarî bu âlim nahiv ilmine son şeklini veren kişidir. El-Enbarî bu şekli oluştururken Usûlü'l-Fıkhü'l-İslami âlimlerinin üslubunu takip etmiştir.⁸⁵

⁸⁴ eş-Şamî, Ahmed Cemil, *en-Nahvi'l-Arabiyyi ve Kadayahu Ve Merahilu Tatavvirihî*, s. 140.

⁸⁵ Veled Ebah, Muhammed el-Muhtar, *Tarihü'n-Nahvi'l-Arabi Fi'l-Meşriki Ve'l-Meğribi*, s. 149.

İKİNCİ BÖLÜM

2.1.Sarf İlimi Tarihi Ve Ortaya Çıkış Sebepleri

Sarf'ın Tanımı, Sarf ilmi için sarf eserlerinde birçok tanım ve tarif yapılmıştır. Bu tanım ve tariflerin bazıları lügavi bazıları da ıstılahidir. Biz bu başlık altında hem lügavi hem de ıstılahi anlamlarına kısaca değineceğiz. Lügavi Tanımı: Sarf kelime anlamı olarak, tevbe etmek, hile yapmak, zaman ve zamanda meydana gelen olaylar ile zamanda meydana gelen değişiklikler gibi anlamlara gelir.⁸⁶ İstılahi Tanımı: Sarf ilmi, müfred lafızların heykelinde meydana gelen, noksanlık veya fazlalıkları, bina ve vezin olarak inceleyen ilim dalının adıdır.⁸⁷

Sarf ilminin ortaya çıkış sebeplerine gelince, Sarf ilmi, Nahiv ilminin ikizidir. Her ikisi de aynı önem ve ehemmiyete sahiptir. Her iki ilim Arap dilindeki söz ve yazıda meydana gelebilecek olan yanlışlıkları düzeltmeyi hedefler. Konuları itibarı ile her iki ilim arasında bir fark yoktur. Dolayısıyla eskiden beri Sarf ve Nahiv ilimlerinin âlimleri aynıdır. Sarf âlimleri aynı zamanda Nahiv âlimleridir. İki ilmin ayrışması sonraki dönemlerde olmuştur. Bu her iki ilmin revaç bulması Arapların bu ilme olan ihtiyaçları hâsıl olunca başladı. Bu da Arap olmayanların Müslüman olduktan sonra Kur'an-ı Kerim'i yanlış ezberlemeleri sonucunda bu ilimlere ihtiyaç duyuldu. Bu ihtiyacın sebeplerinden biri de Kur'an-ı Kerim'de bulunan konuları daha iyi anlamak ve hayatta gerekli olan Kur'an hükümlerinin anlaşılması için bu her iki ilme ihtiyaç duyuldu. Bu iki ilim sayesinde Kur'an daha iyi anlaşılır.⁸⁸

Sarf ilminin kurucusu belli değildir. Kim olduğu bilinmemektedir. Sarf ilminin ne zamandan beri ortaya çıktığı da belli değildir. İlk olarak Sarf ilminin kaide ve kuralları tafsilatlı bir şekilde Sibeveyhî'nin el-Kitap isimli eserinde görülmüştür. Bu eserde de, bu Sarf ilminin kaide ve kuralları, nahiv ilmi olarak zikredilmiştir. Sarf ismi kullanılmamıştır.

⁸⁶ er-Razî, Muhammed Bin Ebu Bekir, *Muhtaru es-Sihahi*, s. 152.

⁸⁷ el-Libdî, Muhammed semir, *Mucemu el-Müstelehati'n-Nahviyye Ve's-Sarfiyye*, s. 125.

⁸⁸ el-Hamlavî, Ahmed Bin Muhammed Bin Ahmed, *Şeza el-Ûrfi Fi Feni's-Sarfi*, Muhammed Bin el-Mutî bu esere mukaddime yazmıştır, bu eseri delillendiren ve fihristini oluşturan: Ahmed Bin Selim el-Mısri'dir, 12. Baskı, 1957, Darü'l-Keyyan Li't-Tibaa Ve'n-Neşri, Riyad, s. 27.

Ama bu şüphe götürmeyecek derecede bir bilgidir ki, bu Sarf ilmi, Ebu Esved ed-Düeli'den başlayıp Sibeveyhî'ye kadar gelen bütün nahiv âlimlerinin görüşlerinden doğan bir ilimdir. Bu kesin yargıdan anlıyoruz ki, Sarf ve Nahiv ilimlerinin kaynağı birdir. Aynı mebadan çıkmıştır. Aynı isim ile ve aynı kitapta tasnif edilmişlerdir. Bu şekilde nahiv ve sarf ilimleri başlangıcından itibaren beraber geliştiler.⁸⁹

Bazıları Sarf ilminin kurucusu olarak, Küfe medresesinden Muaz el-Herra olarak belirtmişlerdir. Ancak bu görüş yanlıştır. Çünkü el-Herra küfe medresesinin 1. Tabakatından olan bir âlimdir. Oysaki Basra medresesinin ilk iki tabakatı ondan öncedir. Ondan önceki bu tabakalarda bulunan âlimler de Sarf ilmi için çalışmalar yapmışlardır. Artı Küfe medresesi Basra medresesinden ilim almıştır. Ama Basra medresesi Küfe medreselerinden ilim almamıştır. Hem Sibeveyhî'nin el-Kitap isimli eserinde, Sarf ilminin tamamı eksiksiz yazılmıştır. Bu da Sarf ilminin Sibeveyhî'den önce âlimler tarafından oluşturulduğunu gösterir.

el-Hürra, müfred olan lafızların standart binalarında maharet sahibi olan bir âlim idi. Bu da ilime yeni başlayanların okuduğu bir alandır. Dolayısıyla İmam Suyutî'nin el-Hürra Sarf ilminin kurucusudur iddiasını çürütmektedir.

İmam Suyutî gibi bir âlim böyle bir iddiada bulununca, araştırmacılar, Sarf ilini öğrenenler ve tahsil edenler arasında bu iddia yayıldı. Hatta Tasrifü'l-Afal isimli eserin yazarı da kitabında bunu dile getirmiştir. Ama bu iddia, yani el-Hürra Sarf ilminin kurucusudur iddiası doğru değildir. Muaz el-Hürra, Sarf ilmine nahiv ilmini karıştırmadan tasnif eden bir âlimdir diyebiliriz. Ama Sarf ilminin kurucusudur diyemeyiz. Böyle bir iddiada bulunmak, Sarf ve Nahiv ilimlerinin tarihini bilmemek demektir. Fakat Muaz el-Hürra Sarf ilmini bağımsızlaştırarak Nahiv ilminden ayırmıştır. Ondan sonra gelen Sarf âlimleri de onun bu metodunu benimseyerek onun yolunu takip etmişlerdir. Böylece Sarf ilmi olgunlaşarak gelişti. Ta ki sistematik bir ilim haline geldi.⁹⁰

Bazı kaynaklarda ise Sarf ilminin kurucusu Nasr Bin Asım olarak geçmektedir. Bazıları da Abdürrahman Bin Hürmüz olarak, bazıları ise Ebu İshak el-Hadremî,

⁸⁹ Anter, Abdülhamid, *Tasrifü'l-Afal*, 5. Baskı, 1952, Dar ez-Zahiriyye, Li'n-Neşri Ve't-Tevzii, Kuveyt Ve Darü'l-Kitabü'l-Arabiyyi, Mısır, s. 8.

⁹⁰ el-Hamlavî, Ahmed Bin Muhammed Bin Ahmed, *Şeza el-Ürfi Fi Feni's-Sarfî*, s. 31.

bazıları da Yahya Bin Ya'mer olarak kaydetmişlerdir. Ama bütün bu görüşlerin hiç biri İmam Suyutî'nin görüşü kadar revaç bulmamıştır. Kimse bu görüşleri kayda almamıştır.⁹¹

2.2. Sarf ilminin Geçirdiği Aşamalar

Sarf ilmi diğer bütün ilimler gibi doğup, büyüyüp gelişti. İlmin ilerlemesi ile bu ilim de Bağımsız bir ilim haline geldi. Kendi kural ve kaideleri olan, başlı başına bir ilim haline geldi. Kendisine has konuları olan sistematik bir ilim oldu. Tabi bütün bunlar bir anda oluvermedi. Hepsi birer aşamadan sonra gelişti. Bu hale gelinceye kadar birçok aşamadan geçti. Bizde şimdi bu aşamaları izah etmeye çalışacağız. Biz bu aşamaları üç merhalede inceleyeceğiz.

a) Birinci Aşama (Ortaya Çıkma ve yapılandırma Dönemi)

Bu aşamanın Ebu Esved ed-Düeli ile başladığı kabul edilmektedir. Hz. Ali (r.a) kendisine verdiği emir veya fikir ile Nahiv ilminin kural ve kaidelerini oluşturan kişi Ebu Esved ed-Düeli'dir. Bu aşamanın Ebu Esved ed-Düeli'nin zamanından başlayıp Muaz el-Hürre'ya kadar devam ettiği görüşü hâkimdir.

Bu aşamada Nahiv ilmi ile Sarf ilmi iç içe idi. Telif edilen eserlerde ve yapılan ilmi münazaralarda bu her iki ilim iç içe idi. Buna delil olarak Sibeveyhî'nin el-Kitap isimli eseridir. Bu eserde İrap kaideleri, Binalar, Zaid olan harfle, bu harflerin Fiil ve isimlerdeki yerleri tek tek tespit edilerek tasnif edilmiştir. Bu da inkâr edilemez bir gerçektir ki, Sibeveyhî Hocası olan Halil Bin Ahmed el-Ferahidî'nin kalemi idi. Hatta âlimler Sibeveyhî'nin el-Kitap isimli eserindeki bütün bilgilerin hocası olan el-Ferahidî'ye ait olduğunu nakletmişlerdir.

Sibeveyhî'nin el-Kitap isimli eserinde “Ona sordum” dediği bütün cümleler ile sahibini zikretmediği cümlelerin tamamı el-Ferahidî'ye aittir. Bütün bunlara rağmen bu aşamada bu âlimler eserlerinde Sarf ilmine de yer vermeyi ihmal etmemişlerdir. Örneğin Tabakat eserlerinde ve Teracim eserlerinde Abdullah Bin İshak isimli bir âlimin el-Hemze isminde eser yazdığı kaydı vardır.⁹² Bu aşamanın diğer bir adı da fetret

⁹¹ Abdülhamid, Muhammed Muhyeddin, *Dürüsün Fi't-Tasrifî*, 1. Baskı, 1995, El-mektebe'l-Asriyye, Beyrut, s. 8.

⁹² Şavki Dayf, *el-Medarisü'n-Nahviyye*, s. 34.

aşamasıdır. Çünkü bu aşamada Sibeveyhî gibi âlimlerin yazdığı eserlerde, ilmi münazaralarda Sarf ilmi bir başlık altında zikredilmemiştir. Konu aralarına serpiştirilmiştir.

b) İkinci Aşama (Önemseme ve bakım (İnayet) Dönemi)

Bu aşama Sarf ilminin bağımsız olduğu ve Sarf konularının bağımsız olarak telif edildiği aşamadır. Bu işin başlangıcı Küfe medresesinin âlimleri tarafından başlatıldı. Bu âlimler Sarf ilminin babları konusunda eserler yazdılar. Bu kitap yazma işi il olarak Küfe medresesinden Ali Bin Hamza el-Kissaî tarafından başlatıldı. El-Kissaî masterlar hakkında bir kitap yazmıştır.

Ayrıca Sarf ilmi ile ilgili kitap yazma işi Ebu Cafer er-Ruasî ile devam etti. Bu aşamada Sarf ilmi ile ilgili müstakil kitap yazma işi arttı. Birçok âlim Sarf ilmi ile ilgili eser kaleme aldı. Bu aşamada bu kitapların ismi ya bizzat Sarf veya Tasrif olarak belirtilirdi. el-Mazinî Sarf ilmini Nahiv ilminden ayırarak bağımsız hale gelmesini sağlayan ilk âlimdir. Bu işin öncüsüdür. Çünkü bu âlim Sarf ilmini, kâmil ve gerçek anlamda ayırmayı başarmıştır. Bu işlemi kaleme aldığı et-Tasrif isimli eserinde gayet açık bir şekilde ortaya koymuştur. Bu eserin ismi bile Sarf ilminin başlı başına bir ilim olduğunu beyan etmektedir. el-Kutrub daha önce el-İlel Fi'n-Nahvi Ve'l İştikak Fi's-Sarfi isimli eser yazmış olsa da yine de Sarf ilmi bağımsız ve müstakil değildi. El-Kutrub'tan başka âlimlerinde bu konuda eserleri vardır. Fakat bu eserler Sarf ilminin müstakil ve bağımsız bir ilim olması için yeterli değildi. Bu nedenle bu işin ustası olarak el-Mazinî ismi ün plana çıkmaktadır. Çünkü onun eseri Sarf ilminde o ana kadar yazılmış en mükemmel eserdir.⁹³

c) Üçüncü Aşama (Tamamlanma Dönemi)

Bu aşama Bağdat medresesinden İbn Cinnî ile başlayıp günümüze kadar devam eden aşamadır. Bu aşamada âlimler Sarf ilmi ile ilgili müstakil eser yazdığı dönemdir. Bu dönemde Sarf âlimleri Usulü's-Sarf tedrisatına önem vermeye başladılar. Âlimler Usulü's-Sarf'ın şartlarını, Sarf konularının şartlarını belirlediler. Bu konuda büyük çaba sarf ettiler. Bu da Sarf ilminin gelişmesi için büyük faydalar sağladı. Arap dilini saf ve duru kalması için çok çaba sarf ettiler.

⁹³ Anter, Abdülhamid, *Tasrifü'l-Afal*, s. 10.

Sağlam vezinler oluşturarak Sarf ilminin müfredatını oluşturdular. Sarf ilminin kapsayıcı kural ve kaidelerini meydana getirdiler.⁹⁴

2.3. Sarf İlminin Belli Başlı Âlimleri

Bu başlık altında Sarf İlminin belli başlı âlimlerini kısaca tanıtacağız. Sarf İlminde pek çok nahiv âlimi yetişmiştir. Ama biz önemli olanlarını kısaca tanıtacağız. Sarf İlminde çok faziletli âlimler yetişmiştir. Her gelen yeni âlim Sarf İlminde bir önceki âlimin metodunu takip etti. Ya da bir önceki âlimin Sarf İlminde yazdığı eseri ders olarak okuttu. Böylece bir önceki âlimin ilim ve faziletlerinden faydalanıyorlardı. Bu âlimlerden bazıları ilmi ile nam saldı. İlmi ile meşhur oldu. Sarf İlminin en meşhur âlimleri altı tanedir.

1. Muaz Bin el-Hürra

Asıl ismi Ebu Müslüm Muaz el-Hürra'dır. Er-Ruasî'nin amcasıdır. Bu âlimin el-Hürra lakabını almasının sebebi kaysı renginde elbise alıp satmasından dolayıdır. Basra medresesinde ilmini tahsil ettikten sonra Küfe'ye yerleşti. Kardeşinin oğlu Er-Ruasî ile birlikte nahiv ilmi ile meşgul olmaya başladı. Sarf ilmindeki binalarda daha mahir olmasına rağmen o daha çok nahiv ilmi ile meşgul oldu.

Sarf ilminde o kadar mahir idi ki tarihçiler onu sarf ilminin kurucusu olarak kaydetmektedirler. Yazılı hiçbir eseri mevcut değildir. Bu âlim çok uzun bir ömür yaşadı. Özellikle imam Suyutî bunu eserinde belirtmiştir. Ama İmam Suyutî'yi yanıltan şu rivayettir. Adamın biri el-Hürra ile münazara yaparak, ona Meryem Suresi 83. Ayette geçen şu ibareyi sorar. ”كيف تقول من {تؤزهم أؤ} يا فاعل افعال.” İşte bu rivayetten dolayı İmam Suyutî el-Hürra'yı Sarf ilminin kurucusu olarak göstermiştir. Ama bu iddia doğru değildir. El- Hürra hicri 187 yılında Küfe'de vefat etmiştir.⁹⁵

2. Ebu Osman el-Mazinî

Ası ismi Ebu Osman Bekir Bin Muhammed el-Mzinî'dir. İlmini el-Ahfeşü'l-Avsat'tan almıştır. Ve başka âlimlerden de ders almıştır. Sibeveyhî'den sonra nahiv ilmini en iyi bilen âlim olarak bilinirdi. İlelü'n-Nahiv konusunda bir eser kaleme aldı.

⁹⁴ Anter, Abdülhamid, *a.g.e.*, s. 12.

⁹⁵ el-Mazinî, Muhammed Bin Ümran, *Nurü'l-Kabes Muhtasar Min el-Muktebes*, s. 276.

Ayrıca Sarf İlminde Kitabü't-Tasrif adında bir eser daha yazmıştır. Nahiv ilminin dışında da pek çok eser yazmıştır. Bu âlim hicri 241 tarihinde vefat etmiştir.⁹⁶

3.Ebü'l-Futûh İbn Cinnî

Asıl adı Ebü'l-Futuh Osman Bin Cinnî'dir. Lakabı İbn Cinnî'dir. Büyük nahiv âlimidir. Musul'da hicri 322 yılında doğdu. Musul'da büyüdü. İlmini el-Ahfeşü'l-Avsat'tan aldı. Ebü'l-Ali el-Farisî'den de aldı. Bu âlim sayesinde o da büyük âlim oldu. O kadar ilim sahibi oldu ki Hocası Ebü'l-Ali el-Farisi ona sorular sorar onun görüşlerine başvururdu. Basra medresesine meylederdi. Fakat Kûfi medresesinin metotlarına da başvururdu.

Bu âlim Sarf İlminin gelişmesi için birçok katkıda bulundu. Sarf İlmi ile ilgili olarak çok eser yazmıştır. En meşhur olan eserleri Kitap el-Musannif Fi Şerhi't-Tasrifi Li'l-Maziniyyi ve el-Fazü'l-Mehmuzi gibi eserlerdir. Bu âlim hicri 392 yılında vefat etti.⁹⁷

4.İbn Malik el-Endülüsî

Asıl ismi Muhammed Bin Abdullah Bin Malik et-Taî'dir. Endülüs'ün Cıyan şehrinde dünyaya geldi. Yedinci asrın en büyük nahiv âlimlerinden biridir. Yedinci yüzyıl Endülüs'ün fetret dönemi yaşadığı yüzyıldır. Endülüs kargaşa içinde idi. Gerileme dönemine girmişti. Bu nedenle bu büyük nahiv âlimi, Endülüs'ü terk ederek, gelip Şam'a yerleşti. Burada kendi medresesini kurarak ilim dersleri vermeye başladı. İlmi eserlerini burada yazdı. Bu âlim burada, nahiv ilminde, Teshilü'l-Fevaidi ve Tekmilü'l-Mekasidi isimli eseri kaleme almıştır. Bu âlim ayrıca el-Elfiyye isimli bir eseri daha vardır. Bu eser el-Elfiyyetü İbni Malik olarak meşhur olmuştur.

Ayrıca bu âlim Sarf ilminde de çok mahir bir âlim idi. Sarf ilmi ile ilgili eserler de yazmıştır. Sarf ilminde en meşhur eserleri Şerhü'l-Eşmuni ve El-Kafiyye eş-Şafiyye gibi eserlerdir. Bu büyük âlim miladi 1274 yılında Şam'da vefat etmiştir.⁹⁸

⁹⁶ İbn Halkan, *Vefiyatü'l-Ayanî*, 1/263.

⁹⁷ İbn Me'kule, Ali Bin Hibetullah Bin Cafer, Bin Me'kule, *el-İkmalu Fi Rafi'i-İrtiyab Ani'l-Mutelifi Ve'l-Muhtelifi Fi'l-Esmai Ve'l-Kuna Ve'l-Ensab*, 2/585; İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Farac Abdurrahman Bin Ali Bin Muhammed el-Cevzî, *el-Müntazam Fi Tarihi'l-Müluki Ve'l-Umem*, 15/33.

⁹⁸ el-Tilmisanî, Ahmed Bin Muhammed el-Mukrî, *Nefhü't-Tayyibi Min Ğüsni el-Eldülüsî er-Ratibî*, 2/222; el-Bağdadî, İsmail Başa, *Hidayetü'l-Arifine Esmâü'l-Muellifine Ve Asaru el-Musannifine Min Keşfü'z-Zünuni*, 2/116.

5.İbnü'l-Hacib

Asıl ismi Cemalüddin Ebu Amr Osman Bin Ömer Bin Ebu Bekir Bin Yunus ed-Dûnî'dir. Dûn Nihavent şehrine bağlı bir köyün ismidir. Bu âlim aslen bu köyden olduğu için buraya nispet edilmiştir. Ataları bu köydendir.İbnü'l-Hacib Maliki mezhebine mensup olan bir fakihdir. Asrının en parlak âlimlerinden biridir. İbnü'l-Hacib lakabını almasının sebebi babası, İzzettin Bin Musık es-Salahi'nin hacibi idi. Bu âlim Mısır'ın Said bölgesinde doğdu. Kahire'de yaşadı. O dönemde Kahire ilim ve âlimlerin merkezi idi. Bu âlim ilimde ilerleyerek Maliki Mezhebinin şeyhi oldu. Arapça ilmi ile nam saldı. İlmî ile tanınır oldu. O kadar ilimde ilerledi ki, Birçok meselede Nahiv âlimlerine itirazlarda bulundu. Nahiv âlimlerine Nahiv ilmi ile ilgili pek çok zor sorular yöneltirdi. Nahiv âlimleri bu sorulara cevap vermekte zorlanırdı.

İbnü'l-Hacib Sarf ilminde eş-Şafiiye isimli bir eser yazmıştır. Bu alim Mısır'ın İskenderiyye şehrinde hicri 570 yılında vefat etmiştir.⁹⁹

6.Carullah ez-Zamahşerî

Asıl ismi Ebü'l-Kasım Mahmud Bin Ömer Bin Muhammed Bin Ömer el-Havarizmî ez-Zamahşerî'dir. Bu âlim Zamahşer'de doğdu. Sonra Bağdat'a göçtü. Büyük âlimlerin yanında kaldı. Onlardan ilim aldı. Sonra Mekke'ye geçti. Burada Carullah lakabını aldı. Mu'tezili olan Farslı bir âlimdir. Tefsir ilimde yazdığı el-Keşşaf ve Belagat ilminde yazdığı Esasü'l-Belağa isimli eserleri ile meşhur oldu. Arap dili ve edebiyatında nam saldı. Bu konuda pek çok eser kaleme aldı. Bu âlim nereye giderse, öğrenciler etrafına doluşurdu. Herkes ondan ilim almak için yarıştırdı. Neseb ilimlerinde de mahir idi. Neseb ilmini çok iyi biliyordu. Birçok belde dolaştıktan sonra en son Havarizme yerleşti. Havarizm'in başkentinde hicri 538 yılında vefat etmiştir.¹⁰⁰

Sarf ilminin meşhur âlimlerini kısaca tanıttıktan sonra şunu diyebiliriz ki, Sarf İlminin âlimlerinin Sarf ilmi için samimi bir şekilde yaptıkları bu hizmet ürtülemeyecek kadar çoktur. Bu âlimlerin gerek Sarf ilminin ve gerekse Nahiv ilminin lügat

⁹⁹ eş-Şafii, Ebü'l-Fadıl Kemalüddin Bin Cafer Bin Sa'leb İbn el-Fuaadi, *et-Taliü's-Said el-Camiu Esmai Nucebai es-Said*, Tahkik: Said Muhammed Hasan, Müracaat Taha el-Haciri, 1. Baskı, 1966, Dar el-Mısıriyye Li't-Te'lifi Ve't-Terceme, Mısır, s. 252; ez-Zergüli, *el-Alam*, 5/211.

¹⁰⁰ el-Kureyşî, Mühyiddin Bin Abdülkadir Bin Muhammed Bin Ebi el-Veffar, *el-Cevahirü'l-Mudie Fi Tabakati'l-Hanefiyye*, Tahkik: Abdülfettah Muhammed el-Hulu, 1. Baskı 1993, Hacer Li't-Tibaati Ve'n-Neşri, Kahire, 3/448; ez-Zergüli, *el-Alam*, 7/178.

maddelerini asli kaynağından topladılar. Bu ilmin müteşabihlerini, gariplerini, şaz olanlarını ve sahih olanlarını toplayıp birbirinden ayırdılar. Kaide ve kurallarını oluşturdular. Sahih olanlarını şaz olanlarından ayırdılar. Ve Sağlam kaide ve kurallar oluşturdular.

Bu çalışmaları yaparken birçok fedakârlıkta bulundular. Bu uğurda sıhhatlarını, mallarını ve kıymetli vakitlerini ayırdılar. Bütün medreseler, metotlarıyla, çeşitleriyle, farklı görüşleri ile birlikte hepsi Sarf ve nahiv ilmini, gelecek nesiller için anlaşılır bir hale getirdiler. Bu ilimlerin sistematik hale gelmesi için büyük çaba harcadılar.

Bu medreseler Sarf ve Nahiv ilminde açıklanmamış hiçbir mesele bırakmadılar. Hatta ihtilaf ettikleri konularda bile onların o ayrı düşünceleri yeni gelen nesillere yeni ufuklar açtı. Yeni metotlar geliştirmesine vesile oldu. Her ne kadar Basra medresesi ilmi ile ön plana çıksa da diğer medreselerin de ondan geri kalır yanı yoktur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1.Molla Musa'nın Sarf ve Nahiv Metodu

3.1.1. Molla Musa'nın Sarf İlmindeki Metodu

Bu başlık altında Molla Musa El-Celalî'nin Sarf ilmi ile ilgili olarak kaleme aldığı iki tane esrini tanıtacağız. Bu kitapları tanıtırken el-Celalî'nin Sarf ilmindeki metodunu da açıklayacağız.

3.1.1.1. Mecmuetü'l-Ulum'daki Metodu

Bu eserin başlarında Molla Musa el-Celalî toplam on beş ilimden bahsetmektedir. Bu ilimlerin ilki Sarf ilmidir. Sonra Nahiv ilmi ne geçmiştir. Sonra diğer ilimlere geçmektedir. Molla Musa el-Celalî'nin bu kitabında uyguladığı metot, ilk dönem âlimlerinin uyguladığı metottur. Amaçları ayrı olsa da metotları aynı idi. Bu örnek olarak el-İbşihî'nin el-Müstadraf Fi Külli Fennin Müstadraf isimli eserini verebiliriz. El-İbşihî bu eseri keyif ve eğlence için kaleme almıştır. Fakat Molla Musa el-Celalî ise bu eseri faydalanmak ve tedrisat yapmak için yazmıştır. Molla Musa el-Celalî'nin bu eserinde bize lazım olan bir ve ikinci ilimlerdir. Bunlar Sarf ve Nahiv ilimleridir. Çünkü çalışmamız bu her iki ilim hakkındadır.

Molla Musa el-Celalî'nin oğlu olan Dr. Muhammed Salih bu esere yazdığı mukaddimede, “insanların meşguliyeti arttığı için, kısa öz ve kolayca okunabilecek bir el kitabına ihtiyaç vardı. Bu kitapta tüm ilimlerin bilgisi olmalıydı. Kısa sürede okunmalıydı. Tedrisatı kolay olmalıydı. Çünkü insanların ilme ayıracak zamanları azalmıştı. İşte bu kitap bu durumda olan insanların ihtiyacına cevap vermektedir. Çünkü insanların ciltli kitapları okuyacak zamanları yoktur.” Demektedir. İşte bu kitap bu durumda olanlara adeta bir merhem gibi oldu.” Böyle ihtiyaçlara cevap verdi.

Molla Musa el-Celalî bu esrinde Sarf ilmini Nahiv ilminden önce almıştır. Bu metot, Basra medresesinin yedinci tabakatında bulunan el-Muberrid'in metodudur. Bu âlim Sarf ilmini Nahiv ilminden önce ele almıştır. Çünkü Kelimelerin binası, cümlenin siyakından önce gelir.

İlk dönem âlimleri, Sarf ve Nahiv ilimlerini birlikte ele alırlardı. Bazıları da Sarf ilminin Nahiv ilminden önce olması gerektiğini dile getirmişlerdir. Bağdat medresesinin ulemasından olan İbn Cinnî, el-Mazinî'nin et-Tasrif isimli eserine yaptığı şerhte, Sarf ilminin Nahiv ilminden önce gelmesi gerektiğini dile getirmiştir.¹⁰¹ Molla Musa el-Celâlî bu eseri, İzzettin Abdulvahhab Bin İbrahim ez-Zincanî'nin Kitabü't-Tasrifü'l-İzzî isimli eserinden almıştır. Bu eser üzerine eklemeler yapmıştır ve bazı kısımlarını çıkarmıştır.

Molla Musa el-Celâlî bu eserin başında Sarf ilminin tarifini, lügavi ve ıstılahi olarak yapmıştır. Burada İmam Suyutî'nin görüşünü benimseyerek, Sarf ilminin kurucusu olarak Muaz el-Hürra olarak belirtmiştir. Sonra Sarf ilminin 35 tane babını zikretmektedir. Ama ez-Zincanî'den farklı olarak her bir bab için güzel ve itinalı bir şekilde birer cetvel yapmıştır. Bu sayede Sarf ilmini öğrenen talebeler için bu babları ezberlemek daha kolay bir hale geldi. Fakat ez-Zincanî'nin metodunu takip etmeye devam etmiştir. Fakat geliştirdiği bu cetveller sayesinde bu babları daha anlaşılır bir hale getirmiştir. Bu sayede talebeler onu okuyup ezberlemekten zorlanmazlar. Böylece bu kitap kolaylaştı. Kolayca ezberlenebilir bir hale geldi. Şimdi bunu örneklerle göstermeye çalışalım.

Bu bablardan altı tanesi Sülasî Mücerred fiiller içindir.

سته منها للثلاثي المجرد:

الباب الأول : فَعَلَ يَفْعُلُ بفتح عين الماضي وضم عين المضارع نحو نَصَرَ يَنْصُرُ
الباب الثاني : فعل يَفْعَلُ بفتح عين الماضي وكسر عين المضارع نحو ضَرَبَ يَضْرِبُ
الباب الثالث : فعل يَفْعُلُ بفتح عين الماضي والمضارع نحو فَتَحَ يَفْتَحُ
الباب الرابع : فَعَلَ يَفْعُلُ بكسر عين الماضي وفتح عين المضارع نحو عَلِمَ يَعْلَمُ

¹⁰¹ er-Racihi, Abdeh, *et-Tatbikü's-Sarfi*, 1. Baskı, 1973, Darü'n-Nahdeti el-Arabiyyeti, Beyrut, s. 5.

الباب الخامس: فَعْلٌ يَفْعُلُ بضم عين الماضي والمضارع نحو حَسَنَ يَحْسُنُ

الباب السادس: فَعَلَ يَفْعُلُ بكسر عين الماضي والمضارع نحو حَسِبَ يَحْسِبُ

Bu bablardan on iki tanesi Sülası Mücerred fiillere ziyade olan fiiller içindir. Bu fiiller üç çeşittir.

Birinci Çeşit: Sülası Mücerred fiillere sadece bir harf ziyade olan fiillerdir. Bu çeşit olan fiiller de üç kısma ayrılır.

وإثنا عشر بابا منها لما زاد على الثلاثي وهي على ثلاثة أنواع.

النوع الأول: ما زيد فيه حرف واحد على الثلاثي وهو ثلاثة أبواب:

الباب الأول: أَفْعَلٌ يَفْعُلُ أفعالا نحو أكرم يكرم اكراما

الباب الثاني: فَعَلَ يَفْعُلُ تفعيلا نحو فرح يفرح تفرحا

فَاعَلٌ يَفَاعِلُ مفاعلة وفعالا و فيعالا نحو قاتل يقاتل مقاتلة و قتالا و قيتالا الباب الثالث:

İkinci Çeşit: Sülası Mücerred fiillere iki harf ziyade olan fiillerdir. Bu çeşit olan fiiller de beş kısma ayrılır.

والنوع الثاني: ما زيد فيه حرفان على الثلاثي وهو خمسة أبواب:

الباب الأول: اِنْفَعَلَ يَنْفَعِلُ اِنْفَعالا نحو انقطع ينقطع انقطاعا

الباب الثاني: اِفْتَعَلَ يَفْتَعِلُ اِفْتَعالا نحو اجتمع يجتمع اجتماعا

الباب الثالث: اِفْعَلْ يَفْعَلُ اِفْعَالًا نحو اِحْمَرَّ يَحْمَرُّ اِحْمِرَارًا

الباب الرابع: تَفَعَّلَ يَتَفَعَّلُ تَفَعُّلاً نحو تَكَسَّرَ يَتَكَسَّرُ تَكَسُّرًا

الباب الخامس: تَفَاعَلَ يَتَفَاعَلُ تَفَاعُلًا نحو تَبَاعَدَ يَتَبَاعَدُ تَبَاعُدًا

Üçüncü Çeşit: Sülasi Mücerred fiillere sadece üç harf ziyade olan fiillerdir. Bu çeşit olan fiiller de dört kısma ayrılır.

والنوع الثالث: ما زيد فيه ثلاثة أحرف على الثلاثي و هو أربعة أبواب:

الباب الأول: اِسْتَفْعَلَ يَسْتَفْعَلُ اِسْتِفْعَالًا نحو اِسْتَخْرَجَ يَسْتَخْرِجُ اِسْتِخْرَاجًا

الباب الثاني: اِفْعَوْعَلَ يَفْعَوْعَلُ اِفْعِوَالًا نحو اِعْشَوْشَبَ يَعْشَوْشِبُ اِعْشِوْشَابًا

الباب الثالث: اِفْعَوَّلَ يَفْعَوِّلُ اِفْعَوِّالًا نحو اِجْلَوَّذَ يَجْلَوِّذُ اِجْلَوِّاذًا

الباب الرابع: اِفْعَالٌ يَفْعَالُ اِفْعِوَالًا نحو اِحْمَارٌ يَحْمَارُ اِحْمِرَارًا

Bu bablardan bir tanesi de Rubai Mücerred fiiller içindir. O da فَعَّلَ يَفْعَلُ فَعْلَةً وَفَعْلَالًا babıdır.

وواحد للرباعي المجرد وهو باب واحد و هو فَعَّلَلَ يَفْعَلِّلُ فَعْلَلَةً وَفَعْلَالًا نحو دَحْرَجَ يَدْحْرَجُ دَحْرَجَةٌ وَدَحْرَاجًا.

Bu bablardan altı tanesi de دَحْرَجَ fiiline bağlı olan fiillerdir.

وستة لملحق دحرج:

الباب الأول: فَوَّعَلَ نحو حَوَقَلَ زَيْدٌ أَيْ ضَعَفَ

الباب الثاني: فَيَعَلَ نحو بَيَطَرَ بَكْرٌ الْقَلَمُ أَيْ شَقَهُ

الباب الثالث: فَعُولٌ نحو جهور عمرو القرآن
الباب الرابع: فَعِيلٌ نحو عثير أى زَلَّ
الباب الخامس: فَعَلَّلَ نحو جلبب أى لبس الجلباب
الباب السادس: فَعَلَىٰ نحو سلقى أى نام على قفاه

Bu bablardan üç tanesi de Rubai Mücerred fiillere ziyade olan fiillerdir. Bu bablar da iki kısımdır.

و ثلاثة لما زاد على الرباعى المجرد وهو على نوعين:

Birinci Çeşit: Rubai Mücerred fiillere sadece bir harf ziyade olan fiillerdir. Bu çeşit olan fiiller de bir baktır.

النوع الاول ما زيد فيه حرف واحد وهو باب واحد:

تَفَعَّلَ يَتَفَعَّلُ تَفَعُّلاً نحو تدحرج يتدحرج تدحرجا
--

İkinci Çeşit: Rubai Mücerred fiillere sadece iki harf ziyade olan fiillerdir. Bu çeşit olan fiiller de iki baktır.

النوع الثانى: ما زيد فيه حرفان وهو بابان:

الباب الأول: اِفْعَلَّلَ يَفْعَلِّلُ اِفْعَلُّلاً نحو احرنجم يحرنجم احرنجاما
--

الباب الثاني: اِفْعَلَّ يَفْعَلُّ اِفْعَالًا نحو اقشعرّ يقشعرّ اقشعرارا

Bu bablardan beş tanesi de تدحرج veznine bağlı olan bablardır.

و خمسة لملحق تدحرج:

الباب الأول: تَفَعَّلَ نحو تجلبب

الباب الثاني: تَفَوَّعَلَ نحو تجورب

الباب الثالث: تَفَيَّعَلَ نحو تشيطن

الباب الرابع: تَفَعَّوَلَ نحو ترهوك اى تبختر

الباب الخامس: تَفَعَّلَى نحو تسلقى

Bu bablardan iki tanesi de احرنجم veznine bağlı olan bablardır.¹⁰²

واثنان لملحق احرنجم:

الباب الأول: اِفْعَنْكَلَّ نحو اقعنسس

الباب الثاني: اِفْعَنْكَلَى نحو اسلنقى

ثم بين أن الفعل يكون في طور الأقسام ثمانية التالية:

¹⁰² el-Celalî, Molla Musa, *Mecmuatü'l-Ulum Cemeaha Ala Sebili'l-İstisari Hidayeten Li't-Tüllabi Bi İnayetillahi el-Meliki el-Vehhabi*, Tashih ve tatik: Molla Abdüsselam el-Bırcırmânî, Tsz, Matbaatü'l-İhvan, İstanbul, s. 13-16.

Sonra Molla Musa el-Celalî fiili Őu sekiz kısıma ayırmaktadır.

1- ثلاثي مجرد سالم من حروف العلة وهى الألف والواو والياء ومن الهمزة والتضعيف نحو كرم.

1) İlet harfleri (elif, Vav, Ye), hemze ve Őeddeden salim olan Sūlasi Mūcerred fiiller: misal كرم gibi.

2- ثلاثي مجرد غير سالم نحو وعد ويسر وقال وأكل ومدّ.

2) Sūlasi Mūcerred ğayru salim olan fiiller. Misal مدّ، قال، أكل، وعد، يسر، gibi.

3- رباعي مجرد سالم مثل: دَخْرَجَ.

3) Rubai Mūcerred salim olan fiiller: Misal دحرج gibi.

4- رباعي مجرد غير سالم مثل: وَشَوَسَ .

4) Rubai Mūcerred ğayri salim olan fiiller: Misal وسوس gibi

5- ثلاثي مزيد فيه سالم مثل: أَكْرَمَ، ولا يضر وجود الهمزة لأنها هنا ليست حرفاً أصلياً؛ لأن الأصل هو كَرَمَ، وهو سالم .

5) Sūlasi Mezdūn fihi salim olan fiiller: Misal أكرم gibi.

6- ثلاثي مزيد فيه غير سالم نحو أَوْعَدَ، والأصل وَعَدَ .

6) Sūlasi Mezdūn fihi ğayri salim olan fiiller: Misal gibi.

7- رباعي مزيد فيه سالم مثل: تَدَخْرَجَ .

7) Rubai Mezdūn fihi salim olan fiiller: Misal gibi.

8- رباعي مزيد فيه غير سالم مثل: تَوَسَّسَ، لأن أصله هو وَشَوَسَ وهو غير سالم، فالحكم بالسلامة وعدمه تبع للمجرد.

8) Rubai Mezdūn fihi ğayri salim olan fiiller: Misal gibi.

el-Celalî Mazi fiilini bitirdikten sonra, Muzari fiiline geçer. Muzari fiilinin tarifini yapar. Binayı malum ve meçhulünü örneklerle anlatır. Muzari fiilinin başına gelen Nasb ve cezm edatlarını izah eder. Konu ile ilgili örnekler verir.

Muzari fiilinden sonra el-Celalî Emir fiiline geçer. Emir fiilini tarifini yapar. Çekimlerini yapar. Sonra tevkît nununa geçer onu izah eder. Fiile bitişmesini örneklerle izah eder.

Fiilleri bitirdikten sonra İsmi Fail ve İsmi Meful adıyla iki adet tablo yapmıştır. Bu İsmi Fail ve İsmi Mefulü Sülasi fiil ile hem müzekker olanına hem de müennes olanına, müfred, tesniye ve cemi sığalarına birer örnek vermiştir. İsmi Fail ve ismi mefule Sülasi'den daha ziyade olan fiillerden çok az bir miktarda bahsetmiştir.

يجيء اسم الفاعل من الثلاثى المجرد على وزن فاعل نحو:

المفرد	المثنى	الجمع	
ناصر	ناصران	ناصرون	المذكر
ناصره	ناصرتان	ناصرات و نواصر	المؤنث

و اسم المفعول منه على وزن مفعول نحو:

المفرد	المثنى	الجمع	
منصور	منصوران	منصورون	المذكر
منصورة	منصورتان	منصورات و مناصر	المؤنث

وإما ما زاد على ثلاثة أحرف فالضابط فيه أن تضع في موضع حرف المضارعة الميم المضمومة وتكسر ما قبل الآخر في اسم الفاعل وتفتحه في اسم المفعول نحو مُكْرِمٌ و مُكْرِمٌ¹⁰⁶

Sonra el-Celalî Sülasi ve Rubai Mudaaf fiilini izah etmektedir. Sülasi Mudaaf fiili üç bab altında işlemiştir. Bu bablardaki değişiklikleri, hazf ve idğamları beyan etmiştir. İdğamın her üç halini e beyan etmiştir.

"المضاعف: هو من الثلاثي المجرد والمزيد فيه ما كان عينه ولامه من مثل واحد نحو مَدُّ وَأَعَدُّ ومن الرباعي ما كان فاؤه ولامه الأولى من مثل واحد وكذلك عينه ولامه الثانية من مثل واحد ولا يجيء المضاعف في الثلاثي المجرد إلا من ثلاثة أبواب نحو مَدُّ يَمُدُّ وَفَرُّ يَفِرُّ وَعَضُّ يَعْضُّ. ويلحق حرف التضعيف الإبدال نحو أمليت أصله أمليت والحذف نحو مست بفتح الفاء وكسرها أصله مَسَيْتُ والإدغام وهو على ثلاثة أنواع :

النوع الأول: واجب في نحو مَدُّ يَمُدُّ
النوع الثاني: جائز في نحو لم يَمُدُّ بحركات الدال أصله لم يَمُدُّ
النوع الثالث: ممتنع في نحو مَدَّدَن الخ.

فصل في المعتل

وهو ما كان أحد أصوله حرف علة وأنواعه سبعة :

النوع الأول: المعتل الفاء ويقال له المثال لمماثلة الصحيح في قبول الحركات و يجيء المثال من أبواب الثلاثي المجرد كلها إلا من الباب الأول نحو وَعَدَّ يَعِدُّ وَوَجَلَّ يُوْجِلُّ وَوَهَبَ يَهَبُّ وَوَجَّهَ يُوْجِهُ وَوَمَقَّ يَمِقُّ. تحذف الواو من يفعل بكسر العين ومن المصدر الذي على فغلة بكسر الفاء وتثبت من يفعل بفتح العين و يفعل بضم العين"

Basra medresesi ile Küfe medresesi illetli olan fiilin ilk harfinin (فاء Faü'l-Fiil) düşme sebebi hakkında ihtilaf ettiler. Misal وَعَدَّ يَعِدُّ وَوَجَلَّ يُوْجِلُّ وَوَهَبَ يَهَبُّ وَوَجَّهَ يُوْجِهُ Filleri ilk harfleri illetli olan fiillerdir. Bu mazi fiiller Muzari sığasında gelirken illet

¹⁰⁶ el-Celalî Molla Musa, *Mecmuatü'l-Ulum*, s. 16-19.

harfi düşüyor. وَعَدَ يَعُدُّ Bu fiilde Muzari sığasında aynü'l-Fiil esreli gelmiştir. İşte Basra medresesinin âlimleri aynü'l-Fiil esreli geldiği için illetli fiilin Faü'l-Fiili düşmüştür görüşünü savunmaktadırlar. Bu ihtilaf konusunda el-Celalî Basra medresesinin görüşünü tercih etmiştir.¹⁰⁷

el-Mueddip Dekikü't-Tasrif isimli eserinde el-Kissaî'nin, Basra medresesinin görüşünü tercih ettiğini belirtmiştir.¹⁰⁸

فقد جاء في كتاب دقائق التصريف ميل الكسائي الكوفي أيضا إلى ما ذهب إليه البصريين بقوله: "والقول الذي يعتمد عليه هو قول الخليل بن أحمد، رحمه الله وهو أن الواو سقطت للكسرة التي بعدها، لأنني لم أجد شيئا من العرب يأتي عليه بالنقص والإفساد"

el-Kissaî "Bu ihtilaf konusunda doğru olan el-Halil Bin Ahmed el-Ferahidî'nin görüşüdür. وَعَدَ يَعُدُّ Bu fiildeki vav ondan sonra kesre geldiği için düşmüştür. Çünkü ben Arapların lügatinde el-Halilî'nin görüşünün tersine bir şeye bir şeye rastlamadım.¹⁰⁹

el-Celalî, bütün konuları örnekler ile anlatırken, fiillerden Binai'l-Ecvef Li'l-Mefuli konusunda örnek vermemiştir. Bu konudan direk olarak Emir fiilini zamirli hallerine örnekler vermeye geçmiştir.

"وإذا بنى الأجوف للمفعول كسر الفاء من الجميع نحو صين وبيع و خيف وتقول في الأمر: صُنْ صونا صوتونا صوتنى صوتنا صُنْ وفي التأكيد بالنون الثقيلة صوتنْ صوتانْ صوتنْ صوتنْ صوتانْ صوتانْ صوتانْ وبالنون الخفيفة صوتنْ صوتنْ صوتنْ صوتنْ صوتنْ صوتنْ ومن المعلوم أن اسم المعتل يعتل لاعتلال فعله، فكما تقول: قيل، وبيع، تقول مَقُول، ومَبِيع.¹¹⁰

Bu bir kuraldır ki, illetli olan ismin illetli olmasının sebebi, bu ismin türetildiği fiilin illetli olması sebebiyledir. Misal : تقول مَقُول، ومَبِيع gibi.

¹⁰⁷ el-Celalî Molla Musa, *Mecmuatü'l-Ulum*, s. 20.

¹⁰⁸ el-Mueddib, Ebü'l-Kasım Muhammed Bin Said, *Dekaikü't-Tasrif*, Tahkik: Hatım ed-Damın, 1. Baskı, 2004, Darü'l-Beşair, Şam, s. 223.

¹⁰⁹ el-Mueddib, *Dekaikü't-Tasrif*, s. 223.

¹¹⁰ el-Celalî Molla Musa, *Mecmuatü'l-Ulum*, s. 21.

¹¹¹ Bin Yeş, Muvaffaküddin Bin Ali, *Şerhü'l-Mufaddal*, Tsz, Tabiatu el-Müniriyye, Mısır, 10/78.

Sarf ilminin sonlarına doğru son bölümlerde el-Celalî konulara daha çok örnek vermeye başlar. Özellikle Hazf ve illet ve Mudaaf konularına çok örmektedir. Bu sayede konu okuyucunun zihnine daha iyi yerleşir. Talebeler daha iyi anlar.

Ama el-Celalî bu konularda tablolar oluşturmamıştır. Bunun sebebi ise bu şekilde olan konular şiiir gibi ezberlenmesi kolay oluyor.

el-Celalî bu eserinde çok iyi tahliller yapmıştır. Özellikle gerekli olan yerlerde güzel tahliller yapmıştır. Misal olarak şunu verebiliriz:

بقوله: "المعتل اللام ويقال له الناقص لنقصان حرفه حالة الجزم وحركته حالة الرفع ويجيء الناقص في الثلاثي المجرد من خمسة أبواب نحو غزا يَغْزُو ورمى يَزِمِي وأبى يَأْبَى ورضى يَرْضَى وسرؤ يسْرُو وتحذف اللام من الماضي في مثال فعلوا مطلقا وفي مثال فعلت و فعلت إذا انفتح العين فتقول: غَزَا غَزَوْا غَزَتْ غَزَتْ غَزَتْ غَزَوْنَ الخ. ورمى رميا رموا رمّت رمّتا رمين الخ. ورضى رضيا رضوا رضيت رضيتا رضين الخ. وسرؤ سرؤا سرؤت سرؤتا سرؤن الخ. والأمر أَعَزُّ أَعَزُّوا أَعَزَّى أَعَزُّوا أَعَزُّوا. وإذا ادخل عليه نون التأكيد اعيدت اللام المحذوفة وحذفت واو الضمير وياء فتقول: اغزؤن اغزؤان اغزؤن اغزؤان اغزؤان".¹¹²

el-Celalî, Mazi fiilinin Lamü'l-Fiili illetli olan fiillerin, Muzari sığasında nakıs olmasının sebebi, Muzari sığasında meczum (cezimli) olması nedeni ile dir diye izah etmektedir. Çünkü Dammeli halinde bu nakıslık gidiyor. Misal: يَغْزُو لَمْ يَغْزُو gibi.

Görülüyor ki el-Celalî, yeni ilme başlayanlar için Sarf ilmini kısa ve anlaşılır bir şekilde izah etmektedir. İlin detayına girmeden talebe ve okuyucuyu yormadan izah etmeye çalışmıştır. El-Celalî Sarf ilminde olmasına rağmen başlangıçta olan bir talebeyi fazla yormamak için o konulara değinmemiştir. Örneğin Zamirler konusunu hiç kitabına almamıştır.

خلاصة الكلام في منهج الجلاي الصرفي في كتاب مجموعة العلوم:

Mecmuetü'l-Ulum'unda el-Celalî'nin Sarf Metodunu özetleyecek olursak, el-Celalî'nin bu eserinde Sarf ilmi ile ilgili olarak izlediği metodu maddeler halinde şöyle özetleyebiliriz.

¹¹² el-Celalî Molla Musa, *Mecmuetü'l-Ulum*, s. 22.

1- أهتم منذ البداية بمسألة الأولى في التقديم من حيث قدم علم الصرف على النحو، وكذلك في تقديم أبواب الصرف على غيرها من حيث الأهمية والأولية، لتسهيل الفهم وترابط الأبحاث مع بعضها وكذلك عندما ذكر بأن الفعل يكون في طور الأقسام الثمانية.

1) el-Celalî en başta daha kitabının başında Sarf ilmini Nahiv ilminden önce zikrederek, Sarf ilmine verdiği önemi ortaya koymuştur. Yine Sarf ilminin bablarını kitabında ilk olarak zikrederek Sarf ilmini diğer ilimlerin önüne geçirdi. Bu da Sarf ilmine verdiği önemi gösterir. Hem bu şekilde konuların birbirleri ile ola irtibatlarını sağladı. Ve hem da Sarf ilmini daha da kolaylaştırmış oldu. Önce fiilin sekiz kısma ayırarak, fiili izah etmekle başladı.

2- اعتمد على منهج الإختصار في عرض المادة من دون فقدتها لأهميتها العلمية فاكتفى بذكر القاعدة مع ذكر مثال بسيط واعتمد على التقسيم الجدولي لتخفيف وتسهيل الحفظ.

2) el-Celalî Sarf ilminin maddelerini izah ederken kısaltmalar yapmıştır. Konuları uzatmadan kısaca anlatmıştır. Konuyu izah ederek kısa bir misal ile örneklendirmiştir. Konu ile ilgili tablolar yaparak konuyu basitleştirmiş ve kolay ezberlenebilir bir hale getirmiştir.

3- تطرق لعلم النحو بتنبه على أمر يفيد القاعدة الصرفية، حيث جاء التنبيه من غير إطالة حتى لا يتشتت القارئ من الأصل.

3) el-Celalî Sarf ilminin kaide ve kuralların faydası için bazen Nahiv ilmine de girmiştir. Nahiv'e girerken bile fazla uzatmadan okuyucuyu bıktırmamaya çalışmıştır.

4- أحسن تعليل المصطلحات التي كانت تحتاج للبيان، كتعليل تسمية الفعل المعتل بالناقص.

4) el-Celalî Sarf ilminin ıstılahlarının tahlillerini güzel ve yormadan anlatmıştır. Örneğin illetli olan isimlerin tahlili gibi.

5- اعتمد على الأمثلة البسيطة في التمثيل بكلمات سهلة سلسلة وتجنب التمثيل من الأشعار والآيات

والأحاديث لترسيخ المعلومة في ذهن القارئ.

5) el-Celalî Sarf ilminin misallerini kolay cümlelerden seçiyordu. Konuyu uzatmadan ayet, hadis ve şiirlerin detayına girmiyordu. Böylece konu daha kolay bir şekilde anlaşılıyordu. Okuyucu konuyu daha iyi kavramış oluyordu.

6- التوضيح والتفصيل في الأبواب المشككة كفصل المعتل حيث فصل في المثال في تصريفه مع الضمائر

حتى لا تشكل عند المبتدئ.

6) el-Celalî Sarf ilminin zor olan konularını ise detaylandırıyor. Örneğin illetli olan fiiller konusunda detaya inmiştir. Misalleri çoğalmıştır. İletli olan fiillerin zamirli hallerini geniş bir şekilde izah etmiştir.

7- اعتمد على مبدأ التخفيف وعرض ما هو أولى وعدم ذكر بعض الأبحاث لأن غاية الكتاب الإلمام فقط

بالعلم وليس كل العلم .

7) el-Celalî Sarf ilmini izah ederken hep kolay olanını seçti. Sadece önemli ve gerekli olan kısmını anlatmıştır. Birçok Sarf ilminin konusuna değinmemiştir. Uzatmaktan ve bıktırmaktan çekinmiştir.

8- اعتمد على التوضيح العلم وليس كل العلم وعدم الخوض في الخلافات الصرفية والجزئيات لتكون

المادة سهلة سلسلة .

8) Hedefi Sarf ilmini kısaca tanıtmaktı. Sarf ilminin tamamına girmek değildi. Bu nedenle Sarf ilinin ihtilaflarına ve Cüzi meselelerine hiç girmemiştir. Gayesi okuyan talebelere konuyu kolaylaştırmaktadır.

3.1.1.2. et-Talikat Ala Haşiyeti'l-Kızılcı'ndeki Metodu

el-Celalî'nin bu eserdeki metoduna geçmeden evvel bazı noktalara değinmek istiyoruz. Bu noktaları anlamdan onun bu eserdeki metodu tam olarak anlayamaz.

İlk olarak el-Celalî'nin haşiyeye ettiği eserin ilk müellifi ez-Zincanî'dir. Ez-Zincanî'nin bu eserine Eşnevî haşiyeye yazdı. Sonra Kızılcı ise Eşnevî'nin bu haşiyesi üzerine bir haşiyeye

yazdı. el-Celalî'de Eşnevî'nin bu haşiyesi üzerine bir talikat yaptı. Eşnevî, ez-Zincanî'nin bu eserine haşiye yaparken sarf ilmi ile ilgili eklemeler yapmıştır. Ve konuları izah ederken misalleri artırmıştır. Sonra Kızılıcî ise, Eşnevî'nin bu haşiyesi üzerine şerhler yaptı. Eşnevî'nin sözlerine izahatlar getirmiştir. Eşnevî'nin cümlelerini Nahiv bakımından tahlil etmiştir. Sonra el-Celalî, Kızılıcî'nin haşiyesi üzerine, ileride detaylı bir şekilde zikredeceğimiz metot ile talikat yapmıştır. Birçok ilmi tabir geçmektedir. Biz bu ilmi tabirleri kısaca izah etmek istiyoruz. Bu şekilde çalışmamız belki daha iyi anlaşılabilir olur.

İlk önce Haşiye veya Hevaşi nedir bunun üzerinde biraz durmak istiyoruz. Haşiye, Yazılı olan bir metni şerh edip izah etmektir. Haşiye üzerine de haşiye yapılabilir. Çalışmamızın konusu olan Talikat Ala Haşiyeti'l-Kızılıcî eseri gibi. Haşiyelerin yazılış sebeplerini şu şekilde sıralayabiliriz.

- 1) Anlaşılması zor kelime veya cümleleri kolaylaştırmak. Okuyucuya anlaşılır bir metin sunmak.
- 2) Anlama ulaşmak için asıl metinde geçmeyen misalleri, tarif veya kısımları beyan etmek.
- 3) Asıl metinde bulunan yanlış veya metne muhalif olan görüşleri dile getirmek.

Talikat Ala Haşiyeti'l-Kızılıcî Müellifleri: el-Celalî'nin bu eserdeki metoduna geçmeden evvel bazı noktalara değinmek istiyoruz. Bu noktaları anlamadan onun bu eserdeki metodu tam olarak anlamak zor olur. Örneğin bu eserin müellifleri kimlerdir? Bu müelliflerin Sarf ilmine olan katkıları var mıdır? Bu müelliflerin bu eserdeki payları ne kadardır? Kısaca açıklayacağız.

İlk olarak el-Celalî'nin Haşiye ettiği eserin ilk müellifi ez-Zincanî'dir. Ez-Zincanî'nin bu eserine Eşnevî Haşiye yazdı. Sonra Kızılıcî ise Eşnevî'nin bu haşiyesi üzerine bir Haşiye yazdı. el-Celalî'de Kızılıcî'nin bu haşiyesi üzerine bir talikat yaptı. Şimdi bu eserde katkısı olan müellifleri sırası ile kısaca tanıyalım.

a) ez-Zincanî

Asıl ismi İzzettin Abdulvahhab Bin İbrahim Bin Abdulvahhab el-Hazrecî ez-Zincanî'dir. Arap dilinin meşhur âlimlerinden biridir. Lakabı İzzi isimli eseri ile nam saldığı için el-İzzi'dir. Arap dilinde, Nahiv ve Sarf ilminde pek çok eser kaleme

almıştır. En meşhur eserleri Tasrifü'l-İzzi Fi's-Sarfi, Mi'yarü'n-Nazzari Fi Ulumi'l-Aşari ve el-Hadi Fi'n-Nahvi'dir. İmam Suyutî bu âlim hakkında şunları söylemektedir. "Ben bu âlimin bir hattına vakıf oldum. Sonunda şunu yazmıştı. Bu eseri Bağdat'ta tamamladım. Hicri 20 Zilhicce 654 te bitirdim. Bu âlim Bağdat'ta 655 yılında vefat etmiştir."¹¹³

b. Eşnevî

Asıl ismi Molla Ali Bin Şeyh Hamıd Bin Fethüddin el-Eşnevî'dir. Eşneveyh şehrindedir. Bu şehir Türkiye sınırına yakın İran Kürt bölgesindedir. Bu âlimin çok sayıda eseri vardır. Bunların en meşhurları Tafsilü'l-Cürcanî, Takü'l-Ekrad ve Tekmilü'z-Zincanî'dir. Vefat tarihi net olarak belli değildir.¹¹⁴

Eşnevî, ez-Zincanî'nin bu eserine haşiyeler yaparken sarf ilmi ile ilgili eklemeler yapmıştır. Ve konuları izah ederken misalleri artırmıştır.

c. Kızılıcî Kimdir

Asıl ismi Ebü'l-Hasan Muhammed Bin Hüseyin Bin Muhammed Bin Ali el-Kızılıcî'dir. Aslen Kızılce'nin bir köyündendir. Bu köy İran sınırına yakın Kuzey Irak bölgesindedir. Miladi Muharrem ayında 1895 yılında Seblak şehrinde dünyaya geldi. Babası da büyük bir âlim idi. Babasının birçok eseri vardır. Kızılıcî'nin bilinen en meşhur eseri Haşiyetü'l-Eşnevî'dir. Bu âlim miladi 1956 yılında vefat etmiştir.¹¹⁵ Kızılıcî, Eşnevî'nin bu haşiyesi üzerine şerhler yaptı. Eşnevî'nin sözlerine izahatlar getirmiştir. Eşnevî'nin cümlelerini Nahiv bakımından tahlil etmiştir. el-Celalî'de Kızılıcî'nin bu haşiyesi üzerine bir talikat yaptı. Çalışmamız işte bu eser hakkındadır.

Bu eserde Kızılıcî, Eşnevî'nin bu haşiyesi üzerine şerhler yaptı. Ancak Eşnevî'nin şerhi, ez-Zincanî'nin metni gibi çok kolay, basit ve anlaşılır iken, Kızılıcî, Eşnevî'nin lafızlarını şerh ederken, bu lafzın kökünün nerden geldiği, binası, tahlili ve bu lafzın niçin burada geldiği, bu lafız niye bu lafızdan önce veya sonra geldi gibi detaylı konulara girerek, asıl metni gizledi. Perde arkasına almış oldu.

¹¹³ es-Sibki, Tacüddin Abdülvehhab Bin Ali Bin Abdülkafi, *Tabakatü's-Şafiiyye el-Kübra*, Tahkik: Abdülfettah el-Hulu ve Mahmud et-Tannahî, 6. Baskı, 1964, Daru İhya el-Kütübü'l-Arabiyye, Kah, re, 8/119; et-Tuncî Mahmud Hasan, *Mucemü'l-Musannifin*, 1. Baskı, 1925, Matbaat Ve'z-Zıno Ğıraf Tabbarah, Beyrut, 3/229-231.

¹¹⁴ Yusuf, Ali Hani, *Mülteka ehli'l-Hadisi*; <https://vb.tafsir.net>.

¹¹⁵ Musa, Cana, *Şehifetu et-Teahî*; <http://altaakhipress.com>.

Kızılıcî'nin bu metodu daha mukaddime kısmından başlayarak eserin sonuna kadar devam etmektedir. Sanki o bu metodu ile adeta başkası gelsin de onun bu Haşiyesi üzerine bir haşiye yazsın. Onun bu Haşiyede gizlediği ve zorlaştırdığı konuları şerh etsin ve kolaylaştırsın. Çünkü bu âlimin yaşadığı dönem Haşiyelerin bol bol yazıldığı dönemdir.

İşte el-Celalî, Kızılıcî'nin bu eseri nasıl karmaşık bir hale soktuğunu fark etmesi üzerine bu esere bir Talik yapmaya kara verdi. el-Celalî, bu eserin mukaddimesinde kendi hedef ve maksadını dile getirmiştir. " ان هذه تعليقات شريفة على حاشية علي القزلي على "

Bu نصريف العلامة علي بن الشيخ حامد الاشنوي ونكت لطيفة وافية بشرح مبانيها وتوضيح معانيها"¹¹⁶، sözlerle gaye ve maksadını açıklamıştır. Daha ilk sahifeden itibaren Kızılıcî'nin Eşnevî metni üzerinde yaptığı Haşiyede nasıl kelimelerin anlamları üzerinde çokça durması, bu kelimenin iraptaki yeri üzerinde çokça ve kapalı bir şekilde bahsetmesine örnek olarak şunu gösterebiliriz. الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على خير خلقه محمد وآله

أجمعين

...Gibi basit bir cümleyi bakın Kızılıcî nasıl karmaşık ve anlaşılmaz bir hale sokmuştur.

فقال القزلي: " (الحمد) هو الأصل والأصل مقدم عليه لكنه هو الأصل تأمل (رب) الترية تبليغ الشيء من النقصان إلى الكمال شيئا فشيئا (العالمين) هو جمع لفظا ومعنى أو لفظا فقط تأمل (والسلام) أي من فروعيات التقليد تأمل". فهنا واضح ما قام به القزلي من وقوفه على الكلمة من حيث النحو والمعنى ومن حيث الأصل في العبارة ومن حيث التقديم والتأخير، إلا أن عبارته حملت كثيرا من الغموض للقارئ فكان من المستحسن أن تشرح عبارته حتى يزال الغموض عنها"¹¹⁷

Bu misalde görüldüğü gibi Kızılıcî basit, kısa ve net olan bir cümleyi, uzun, kapalı ve anlaşılmaz bir hale getiriyor. Gerekmeyen uzun detaylı bilgiler vererek asıl amacından sapıyor. Böylece okuyucuyu bıktırıyor.

¹¹⁶ el-Celalî Molla Musa, *Talikatı Ala Haşiyetu Kızılıcî*, s. 5.

¹¹⁷ el-Celalî Molla Musa, *a.g.e.*, s. 6.

فجاء الجلاي بحاشيته مدركا ما فيها من غموض للطلبة، فأعاد لها بساطتها بنظمه الدقيق ومسترسلا في العبارة بشرح وافى فقال: " (الحمد هو الأصل الخ) هو أي إيراد الحمد بالجملة الإسمية الأصل لأنها تدل على الثبوت والدوام والأصل أي أصل الجملة الإسمية وهو الجملة الفعلية أعني حمدت الله حمدا مقدم عند بعض العلماء عليه أي على الأصل السابق وهو الجملة الإسمية بأن أوردوا الحمد بالجملة الفعلية لكنه أي الأصل السابق هو الأصل لموافقته لكلام الله تعالى في القرآن الكريم ويحتمل أن يكون معنى هذه العبارة هكذا هو أي لفظ الله الأصل لانه يدل على الذات الواجب الوجود والأصل أي الأصل المذكور مقدم عليه أي على الحمد عند بعض بأن قالوا لله الحمد لكنه أي الحمد هو الأصل نظرا إلى أن المقام مقام الحمد ويحتمل أيضا أن يكون معناها هكذا هو أي الحمد الأصل عند بعض بأن قالوا أي في التقديم لكونه مبتدأ والأصل أي الحمد مقدم عليه أي بالله نظرا إلى الذات لكنه أي الحمد لله الحمد لكنه أي الحمد هو الأصل نظرا إلى أن المقام مقام الحمد ويحتمل أيضا أن يكون معناها هكذا هو أي الحمد الأصل أي في التقديم لكونه مبتدأ والأصل أي الحمد مقدم عليه أي بالله نظرا إلى الذات لكنه أي الحمد هو الأصل أي نظرا إلى المقام لان المقام مقام الحمد ويحتمل معاني أخر فلا حاجة إلى الإطالة بها"¹¹⁸

Bakın el-Celâlî, Kızılıcî'nin anlaşılmasız cümlelerini nasıl güzel ve anlaşılır bir şekilde izah etmektedir. Böylece Kızılıcî'nin ibareleri anlaşılır bir hal almıştır. Kızılıcî Mücerred ve mezid fiillere girerken kaide ve kuralları bir kenara bıraktı. Sarf ilmi vezinlerden oluşmasına rağmen vezinleri terk etti. Kızılıcî, Eşnevî'nin lafızlarını delillendirmeye çalıştı. Sarf ilmini bırakıp kelime izahlarına girdi. Arapça olan esere Farsça bazı kelimelerle şerh etmeye başlıyor. Arapça manalarını izah etmeden Farsça şerhler yaptı. Bu şekilde Kızılıcî'nin haşiyesini anlamak Farsça bilmeyen talebelere ağır gelmeye başladı.

عندما تطرق القزلي لشرح المجرد والمزيد ترك القاعدة والأوزان وشرع في شواهد أشنوي وبدأ بشرح معاني

الكلمات إلا أنه بجانب شرحه للكلمة باللغة العربية شرح بعضها باللغة الفارسية دون أن يبين معناها باللغة العربية،

فكان بذلك إشكال للطالب الذي لا يتقن اللغة الفارسية بقوله: " (ونشدة) يعني جُسْتَجُو كردن ودر خواستن (وكدره)

الكدرة ضد الصفاء في اللون (وليان) إذا مطل أي منع عن الدين"¹¹⁹.

¹¹⁸ el-Celâlî Molla Musa, a.g.e, s. 8.

¹¹⁹ el-Celâlî Molla Musa, a.g.e, s. 24.

Bu metinde de görüldüğü gibi Kızılıcî, Arapça olan esere Farsça bazı kelimelerle şerh etmeye başlıyor. Arapça manalarını izah etmeden Farsça şerhler yapıyor.

وقف الجلاي علي هذه الكلمات العجمية وغيرها وشرحها وبين مصدرها، وذكر بعض أقوال العلماء في

شرح الكلمات وأصلها بقوله: "يعنى جستجو كردن ودر خواستن جستجو فارسية بمعنى الطلب وكردن بمعنى

العمل ودر خواستن بمعنى الاستدعاء (وليان) يقال لوى الرجل صاحبه دينه أي مظهره وفي أبي طالب على السيوطي

الليان المماثلة في أداء الدين وفي الصبان الليان بفتح اللام أكثر من كسرهما المطل (جستن نر بر ماده) جستن أي

طلب نر أي ذكر من الإنسان أو الحيوان بر أي على ماده أي انثى من الإنسان أو الحيوان.¹²⁰ⁿ

el-Celâlî, Kızılıcî'nin Haşiyesinde bulunan Farsça kelimelerini Arapça olarak izah ediyor. Ve bu kelimeleri şerh ederek kaynağına iniyor. Bu kelimeleri şerh ederken âlimlerin bu konudaki sözlerine başvuruyor. Metinde bu konunun altı çizilidir.

el-Celâlî, Kızılıcî'nin Haşiyesinde bulunan konuları tahlil ederken, alimlerin bu konudaki görüşlerini de zikretmektedir. Böylece şerhinin kuvvetlenmesini sağlıyordu. Ve ileri sürdüğü görüşleri delillendirmiş oluyordu. Mücerred ve Mezid fiilleri şerh ederken, bu şerhine âlimlerin görüşlerini delil olarak göstermektedir.

لقد أسند الجلاي بعض التعاليل إلى من قالها من العلماء مع ذكر المصدر لتقوية ما ذهب إليه ومن في شرح

المجرد والمزيد بقوله: "التي تثبت في جميع النخ) نقض هذا بالنون في الانطلاق إذ لا يسقط في شيء من تصاريفه

مع أنها زائدة واجيب بأن المزيد مأخوذ من المجرد فحيث لا تصدق أنها تثبت في جميع التصاريف قاله ابن جماعة

في حاشيته على شرح الشافية للجاربردى".¹²¹

Görüldüğü gibi el-Celâlî, Mücerred ve Mezid fiilleri şerh ediyor, bu şerhine âlimlerin görüşlerini delil olarak gösteriyor. el-Celâlî, Talikinde alimlerin görüşlerinden istifade ederken çok güzel şaka yollu nükteler ile konuyu kolaylaştırıyor ve kuvvetlendiriyordu.

¹²⁰ el-Celâlî Molla Musa, *a.g.e.*, s. 25-26.

¹²¹ el-Celâlî Molla Musa, *a.g.e.*, s. 21.

واستشهد بقول العلماء بنكت لطيفة لدعم العبارة كاستشهاده بقول سيويه في المغالبة: "قال سيويه: وليس

في كل شيء باب المغالبة ألا ترى أنهم لا يقولون نازعني فنزعته استغناء عنه بغلبته"¹²²

Misal olarak bu cümlede el-Celalî, Sibeveyhî'yi kendine dili olarak gösterirken, her şeyde mübalağa babı yoktur. نازعني فنزعته cümlesinde olduğu gibi hiç kimse konuşmaz. Türkçesi, benimle tartıştı ben de onunla tartıştım. Genelde herkes şöyle der. Onunla tartıştım. Bu cümleyi kullanırken zaten herkes biliyor ki bu tartışma karşılıklıdır. Ayrıca bunu dile getirmeye gerek yoktur.

el-Celalî, metinde geçen zor kelimeleri izah ediyor. Bu izahatı yaparken verdiği manayı nerden almışsa kaynağını da zikrediyor.

كما ذكر تفصيلا في معاني الكلمات الغريبة بذكر مصدرها اللغوي معتمدا في ذلك إلى المعاجم وكتب المعاني ثم أردف ذلك بذكر المصادر التي اعتمد عليها في بيان المعنى كقوله: " (ومثله عثلط وعذلط وعلبط) وكلها بمعنى الخائر كما في لسان العرب (للخائر) وهو الشيء الذي كان مائعا ثم غلظ واشتد مثل اللبن يصير رائبا الهادي إلى لغة العرب (للمضلة) بفتح الميم وكسر الضاد أو فتحها يقال فتنة مضلة أي تضل الناس المعجم الوسيط."¹²³

Bu cümlede el-Celalî, ilk anda anlaşılması zor olan للخائر kelimesini الذي كان cümlesi ile izah etmektedir. Bu izahatın kaynağını da şu المعجم الوسيط ibare ile göstermiştir. el-Celalî, Hasır, kelimesinin sulu olan şeyin katılaşması, örnek yoğurt gibi, olarak izah ediyor. Kaynağı da el-Mu'cemü'l-Vesît, olarak gösteriyor.

el-Celalî, Kızılıci'nin Haşiyesine güzel bir talik yapmıştır. Yaptığı bu talik mantığa uygun ve Nahiv medreselerinin kural ve kaidelerine uymaktadır.

ولقد أحسن الجلالي التعليل في حاشيته من حيث التوافق مع القواعد المدارس النحوية ومنطق اللغة ومن ذلك قوله في التي تدخل على المضاف إليه: " (اتحاد المصدرين أي مصدر الفريقيين) فاللام عوض عن المضاف إليه على مذهب الكوفيين (أو المصدرين للفريقيين) فاللام للعهد على مذهب البصريين قال بعض ثنية المصدرين اما باعتبار

¹²² el-Celalî Molla Musa, *a.g.e.*, s. 27.

¹²³ el-Celalî Molla Musa, *a.g.e.*, s. 35.

الفريقين أي الملحق والملحق به فيكون اللام عوضاً عن المضاف إليه أو باعتبار المصدرين فيكون المصدرين منعوتاً

بنعت مقدر"124

ال el-Celalî, Bu bölümde التي تدخل على المضاف إليه Mudafu İleyhin başına gelen ال takısını şöyle izah etmektedir. فاللام للعهد Bu görüşün Basra medresesi alimlerine ait olduğunu şu ibare ile dile getirmektedir. Küfe medresesinin على مذهب البصريين alimlerinin görüşünü de şu sözlerle dile getirmektedir. فاللام عوض عن المضاف إليه على مذهب الكوفيين Böylece el-Celalî, Nahiv medreselerinin alimlerinin görüşlerinden istifade etmektedir. Ve onların görüşlerini kendilerine delil olarak göstermektedir.

el-Celalî'nin, Sarf İlmindeki metotlarından bir tanesi de, alimlerin görüşlerini belirtip görüşler arasında tercih yapmasıdır. Bu tercih ettiği görüşün daha güzel ve daha doğru olduğunu belirtirdi.

وكذلك اعتمد الجلالى على الترجيح في الأراء، فذكر بأنه أحسن، وأفضل وما شابه هذه الكلمات للدلالة

على الترجيح الرأي كما في قوله: " (أى مصادر المجرد إشارة إلى أن التصريف مضاف إلى المفعول اللاصريح)

فيكون المعنى من تصريف مصادر المجرد لهذه الأفعال (أو إلى أن المضاف محذوف) أي من تصريف مصادر مجرد

هذه الأفعال (أو إلى أن الأفعال جمع فعل فافهم) يعنى أن الأفعال بمعنى المصادر واللام للعهد والمعهود مصادر

المجرد فكأنه قال من تصريف مصادر المجرد وهذا أحسن كذا قاله ابن القره داغي."125

el-Celalî' bu metinde, fiillerin mastar manasında المصادر بمعنى الأفعال olduğunu anlatırken, alimlerin görüşünü belirtip Karadağî'nin وهذا أحسن كذا قاله ابن القره داغي görüşünü tercih ettiğini belirtmiştir. el-Celalî'nin, Sarf İlmindeki metotlarından bir tanesi de, Sarf İlminin büyük alimlerinin görüşlerini dile getirirken alimlerin isimlerini de zikretmektedir. Ve bu âlim hakkında kısaca bilgi vermektedir.

¹²⁴ el-Celalî Molla Musa, a.g.e, s. 35-36.

¹²⁵ el-Celalî Molla Musa, a.g.e, s. 49.

ترجم الجلالي لبعض الأعلام الذين ذكرهم عند ذكر آرائهم مثل الكسائي ويونس بن حبيب، وغيرهما كقوله
عن الكسائي: "(على مذهب الكسائي) فانه يجوز حذف الفاعل الكسائي أبو الحسن نحوي كوفي واحد القراء السبعة
تعلم على الخليل مؤدب الامين والمأمون ولدي الرشيد."¹²⁶

عن الكسائي: "(على مذهب الكسائي) فانه يجوز حذف الفاعل el-Celalî burada el-Kissaî'nin
الكسائي أبو Failin hazfının caiz olduğuna dair görüşünü nakledeken el-Kissaî hakkında şu kısa bilgiyi
الحسن نحوي كوفي واحد القراء السبعة تعلم على الخليل مؤدب الامين والمأمون ولدي الرشيد
vermektedir. el-Celalî'nin, Sarf İlmindeki metotlarından bir tanesi de, Kızılıcî'nin bazı
zor olan ıstılahlarını tercüme ederek okuyucuların işini kolaylaştırmasıdır.

شرح الجلالي بعض المصطلحات عند القزلي والتي كانت غامضة حتى لا تشكل عند القارئ منها أنه أبان
معنى (عصم) أي العصام في شرح الكافية ، وكذلك بـ (الشرح) أي السعدني شرح العزي، و(المصنف) بأن القصد
منه هو ابن الحاجب.¹²⁷

el-Celalî, burada Kızılıcî'nin haşiyesinde geçen bazı anlaşılması zor olan
ıstılahları izah etmektedir. Örneğin عصم ıstılahını شرح الكافية şeklinde izah
etmiştir. Yine شرح العزي ıstılahını شرح المصنف diye izah etmiştir. Yine شرح
ıstılahını شرح ابن الحاجب منه هو أبان القصد diye izah etmiştir.

خلاصة الكلام في منهج الجلالي في تعليقات على حاشية القزلي:

Talikat Ala Haşiyeti Kızılıcî'de el-Celalî'nin metodunun özeti: el-Celalî'nin bu
eserde Sarf ilmi ile ilgili olarak takip ettiği metodu şu şekilde maddeler halinde şöyle
özetleyebiliriz.

1- السلاسة في الشرح وتوضيح معنى بكلمات سهلة ولطيفة.

1) el-Celalî, be eserde, kelimeleri şerh ve izah ederken, latif ve kolay cümleler ile
kolay ve anlaşılır örnekler vermiştir.

¹²⁶ el-Celalî Molla Musa, a.g.e, s. 52.

¹²⁷ el-Celalî Molla Musa, a.g.e, s. 58, 96, 115.

2- شرح الكلمات العجمية (الفارسية) التي وردت في المتن.

2) el-Celalî, be eserde, Kızılıcî'nin haşiyesinde geçen Farsça kelimeleri şerh ederek Arapça diline çevirmiştir.

3- استشهاد بأقوال العلماء لتقوية ما ذهب إليه ورجحه.

3) el-Celalî, be eserde, izahatlarını alimlerin görüşlerini beyan ederek, bu görüşleri kendi görüşüne delil olarak gösteriyordu.

4- اعتمد في شرح الكلمات الغريبة إلى المعاجم، وأشار إلى تلك المعاجم.

4) el-Celalî, be eserde, mevcut olan garip kelimeler için Mu'cemlere müracaat etti. Müracaat ettiği Mu 'cemin ismini de zikretti.

5- أحسن الجلاي التعليل في شرح العبارة من حيث الفهم والمنطق.

5) el-Celalî, be eserde, ibareleri şerh ederken, anlama ve mantık bakımından, güzel tahliller yaptı.

6- لقد رجح الجلاي بعض آراء العلماء وحسنها.

6) el-Celalî, be eserde, alimlerin görüşlerini beyan ederek, bu görüşler arasından tercihler yapıyor. Tercih ettiği görüşü de övüyordu.

7- ذكر الجلاي تراجم لبعض العلماء، عند ذكر آرائهم.

7) el-Celalî, be eserde, alimlerin görüşlerini aktarırken, alimlerin isimlerini de zikrederek onlar hakkında kısaca bilgi veriyor.

8- شرح الجلاي بعض مصطلحات القزلي الخاصة.

8) el-Celalî, be eserde, Kızılıcî'nin haşiyesinde geçen özel ıstılahları da şerh ediyor.

3.1.2. Molla Musa'nın Nahiv İlmindeki Metodu

Bu başlık altında Molla Musa el-Celâlî'nin Nahiv ilmi ile ilgili olarak kaleme aldığı üç tane esrini tanıtacağız. Bu kitapları tanıtırken el-Celâlî'nin Nahiv ilmindeki metodunu da beraber açıklayacağız.

3.1.2.1. Mecmuetü'l-Ulûm'daki Nahiv Metodu

Bu eserin başlarında Molla Musa el-Celâlî toplam on beş ilimden bahsetmektedir. Bu ilimlerin ilki Sarf ilmidir. Sonra Nahiv ilmine geçmiştir. Sonra diğer ilimlere geçmektedir. Molla Musa el-Celâlî'nin bu kitabında uyguladığı metot, ilk dönem âlimlerinin uyguladığı metottur. Amaçları ayrı olsa da metotları aynıdır.

Molla Musa el-Celâlî, Sarf ilmini bitirdikten sonra Nahiv ilmine başlamıştır. Nahiv ilminin Lügat ve ıstılahî anlamlarını izah ederek başlamıştır. Nahiv ilminin konusunu şöyle izah etmektedir. "Nahiv ilmi, kelime ve cümle yapısını inceleyen bir ilimdir."

Molla Musa el-Celâlî, Nahiv ilminin kurucusu olarak Hz. Ali (r.a)'yu tercih etmiştir. Biz Nahiv ilminin kurucusu hakkında ihtilaf olduğunu ve âlimlerin değişik isimler zikrettiğini daha önce açıklamıştık. İşte Molla Musa el-Celâlî, bu rivayetler arasında en meşhur olanını, yani bu isimler arasından Hz. Ali (r.a)'yu tercih etmiştir. Hatta Molla Musa el-Celâlî, bu konudaki ihtilaflara değinmeden direk olarak Nahiv İlminin kurucusu Hz. Ali (r.a)'tır diye belirtmiştir.

Molla Musa el-Celâlî, Nahiv İlminin kurucusu Hz. Ali (r.a)'tır dedikten sonra Nahiv ilminin maddelerine başlar.

"اعلم أن النحو في اللغة: على معان منها: القصد والنوع والمقدار والجانب والمثل والصرف.

وفي الإصطلاح: علم بأصول تعرف بها أحوال أواخر الكلمات من جهة الإعراب والبناء.

وموضوعه: الكلمة والكلام.

:" وواضعه: الإمام علي كرم الله وجهه

Molla Musa el-Celâlî, İmam Zamahşerî'nin el-Ünmuzec Fi'n-Nahvi isimli eserini kendisine esas alarak bu eser üzerine izahatlar yapmıştır. Kelimeyi izah etmek

فقال: "لفظ وضع لمعنى مفرد". فقال: "لفظ وضع لمعنى مفرد" ile başlar ev bütün Nahiv âlimlerinin izahı olan şu izahatı yapar. "Kelime, müfred manalar için konulan lafızlardır."

ثم مثل لذلك: "وهي إما إسم كرجل وإما فعل كضرب وإما حرف كقد" فالكلمات العربية لا تخرج من هذه الثلاث.

Molla Musa el-Celalî, sonra kelimenin kısımlarını izah etmeye başlar. "Kelime üç kısımdır. Ya إسم كرجل isimdir. Misalinde olduğu gibi. Ya fiildir. وإما فعل كضرب Misalinde olduğu gibi. Ya da harftir. وإما حرف كقد Misalinde olduğu gibi. Arapça dilinde kelimeler bu üç kısmın dışında yoktur.

ثم شرع في بيان الكلام، حيث لا يطلق على الكلام كلاما ما لم يشتمل على جملة مفيدة سواء كانت جملة اسمية أو فعلية كما أشار بقوله: الكلام ما تضمن كلمتين بالإسناد. ولا يُركَّب الكلام إلا من إسمين نحو: زيد قائم او من فعل وإسم نحو ضرب زيد.

Sonra Molla Musa el-Celalî, kelamı (cümleyi) izah etmeye başlar. İsim cümlesi olsun veya fiil cümlesi olsun, anlamlı bir ifade içermeyen kelimelere cümle denemez. el-Celalî, bunu şöyle izah etmektedir. "Kelam (cümle) birbirine bağlı iki kelimedenden meydana gelir. Bu iki kelime isim cümlelerinde iki isim زيد Misalinde olduğu gibi. Fiil cümlelerinde ise نحو ضرب زيد Misalinde olduğu gibi, bir fiil ve bir isimden meydana gelir.

ذكر الجلالى الاسم وتعريفه وعندما ذكر خواصه (علاماته) اكتفى بخمس علامات وهي الحديث عنه، ودخول حروف الجر عليه، والإضافة، والتنوين، وأنه يأتي معربا، وأغفل دخول الألف واللام التعريف عليه، وكذلك دخول أدوات النداء عليه، وذكره بأنه معرب ربما بذلك يشكل على المبتدئ لأن الفعل المضارع أيضا يكون معربا في بعض حالاته حيث قال: "الاسم ما دل على معنى فى نفسه غير مقترن بأحد الأزمنة الثلاثة التى هى الماضى والحال والإستقبال ومن خواصه: أنه يكون مخبرا عنه ويدخل عليه حرف الجر ويضاف ويُتَوَّن ويُعرَف".

Molla Musa el-Celalî, Kelimeyi izah ettikten sonra isim kısmına geçer. Önce ismi izah etmekle başlar. Sonra ismin özelliklerini sıralar. Beş madde ile yetinir.

"İsmin özellikleri beş tanedir. Bunları şöylece sıralayabiliriz.

الحديث عنه

1) Bahsedilebilen her şey isimdir.

ودخول حروف الجر عليه

2) İsimlerin başına harfî cer gelir.

والإضافة

3) İsimler isim tamlaması olarak gelirler.

والتنوين

4) İsimler tenvin alırlar.

وأنه يأتي معربا

5) İsimler irab (Son harekesi değişir) olunur. Mebni değildir.¹²⁸

Molla Musa el-Celalî, Nahiv âlimlerinin saydığı “tarif edatı olan (ال) eliflam takısı alır” ve “isimler başına nida edatı alır” maddelerini sehven almamıştır. Molla Musa el-Celalî'nin, beşinci maddede belirttiği şu özellik sorunlu bir maddedir. “İsimler irab (Son harekesi değişir) olunur. Mebni değildir.” Çünkü Murab olan sadece isimler değildir. Fiillerden Muzari olan fiil de bazı durumlarda mureb olur. Bu Nahiv ilmini iyi bilmeyen yeni öğrencilerin kafasını karıştırabilir. İsimlerin özelliklerini bu şekilde sıralayan Molla Musa el-Celalî, ismin çeşitlerini izah etmeye başlar.

ذكر أصناف الاسم على الترتيب الزمخشري في كتابه الأنموذج في النحو، ثم أعقب التعداد بالشرح لكل

صنف على حدة، بقوله:¹²⁹ "وأصنافه خمسة عشر صنفا: إسم الجنس والعلم والمعرب وتوابع المعرب والمبني

والمثنى والمجموع والمعرفة والنكرة والمذكر والمؤنث والمصغر والمنسوب وأسماء العدد والأسماء التي لا تنفك

عن معنى الأفعال. وسيأتي تفصيلها على الترتيب المذكور إن شاء الله تعالى."

¹²⁸ el-Celalî Molla Musa, *Mecmuatü'l-Ulum*, s. 27.

¹²⁹ ez-Zamahşerî, Mahmud Bin Ömer, *el-Ünmuzec Fi'n-Nahvi*, Tahkik: Sami Bin Hamed el-Mansur, 1. Baskı, 1999, S. 15.

Molla Musa el-Celalî, İmam Zamahşerî'nin el-Ünmuzece Fi'n-Nahvi eserinde olduğu gibi ismin çeşitlerini aynı sırada zikretmektedir. Sıra İmam Zamahşerî'nin sırası gibidir. Ama Zamahşerî'den ayrı olarak ismin her bir çeşidini izah etmiştir. Zamahşerî ismin on beş kısım olduğunu beyan etmektedir.

- 1) إسم الجنس Cins isimler.
- 2) العَلْمُ Alem (özel) isimler.
- 3) المعرب Mureb olan isimler.
- 4) توابع المعرب Mureblere tabi olan isimler.
- 5) المبني Mebni olan isimler.

Molla Musa el-Celalî, Müfred isimleri zikretmeden, İmam Zamahşerî gibi direk Musanna isimlere geçmiştir.

- 6) المثني Musanna olan isimler.
- 7) المجموع Mecmu (çoğul) olan isimler.
- 8) المعرفة Marife (bilinin)olan isimler.
- 9) النكرة Nekire (bilinmeyen) olan isimler.
- 10) المذكر Müzekker (erkek) olan isimler.
- 11) المؤنث Müennes (dişi) olan isimler.
- 12) المصغر ismu Tasğir (küçültme) olan isimler.
- 13) المنسوب Mensup (Türkiyeli-Suriyeli gibi)olan isimler.
- 14) أسماء العدد Say 1 isimleri olan isimler.
- 15) والأسماء التي لا تنفك عن معنى الأفعال Fiil gibi çekimi olamayan (Mastar-İsmi fail-İsmi

Meful gibi) isimler.

بين الجلالي معنى الجنس باختصار بخلاف الزمخشري الذي دخل مباشرة في التمثيل بالأمثلة بقوله: "هو ما وضع لشيء ولكل ما أشبهه في الحقيقة وهو على قسمين: اسم عين وهو ما يقوم بنفسه كرجل واسم معنى وهو ما يقوم بغيره كعلم".

Molla Musa el-Celalî, İmam Zamahhşerî'den ayrı olarak Cins isimlere kısaca değinmiştir. Ama konuyu örneklerle anlatmıştır. Cins ismi iki kısma ayırarak örneklerle açıklamıştır. Birinci kısmı şöyle izah etmiştir. وهو على قسمين: اسم عين وهو ما يقوم بنفسه كرجل واسم معنى وهو "Kendi kendine kaim olan cins isimler gibi hakiki olan cins isimler ve واسم معنى وهو "Kendi kendine kaim olan cins isimler ve "Kendi kendine kaim olan cins isimler gibi hakiki olan cins isimler. İkinci kısmı ise كعلم ilim gibi mana içeren hakiki olamayan cins isimler.

إن الجلالي إذا رأى الزمخشري أوفى المعنى باختصار، أبقى على ما هو عليه، ولم يزد عليه شيئاً وإذا رأى مختصراً اختصاراً لا يغني الطالب استرسال في شرحه كقوله في العلم حيث قال الزمخشري: "العلم: الغالب أن ينقل عن اسم جنس كجعفر، وقد ينقل عن فعل كيزيد، وقد يرتجل كخطفان"، فقال الجلالي: "هو ما وضع لشيء ولكل ما أشبهه في الحقيقة بوضع واحد وهو إما منقول عن اسم الجنس كجعفر فإنه في اللغة: النهر الصغير فنقل منه وجعل علماً لرجل أو عن فعل ماض كشمّر أو فعل مضارع كيزيد أو أمر كإضمث وإما مرتجل كخطفان إسم رجل.

Molla Musa el-Celalî, İmam Zamahhşerî'nin kısaltmalarını uygun gördüğü zaman oda Zamahşerî'nin metoduna uyup uzatmıyordu. Fakat İmam Zamahhşerî'nin kısaltmalarını uygun veya yetersiz gördüğü zaman konuyu uzatıyor ve izahatlar yapıyor.

Örnek, Zamahşerî قال الزمخشري: "العلم: الغالب أن ينقل عن اسم جنس كجعفر، وقد ينقل عن فعل كيزيد، وقد يرتجل كخطفان"، Özel isimler, cins isimlerden türetilir. Misal Cafer gibi. Cafer bir cins isimdir. Bazı özel isimler de fiillerden türetilir. Yezid ismi gibi. Bazı özel isimlerde irticalidir. Ğatafan gibi" kısa bir şekilde cins isimleri izah ederken, el-Celalî, işin biraz daha detayına inmiştir. El-Celalî, Cafer ve Yezid gibi isimlerin anlamını da izah etmiştir. "هو ما وضع لشيء ولكل ما أشبهه في الحقيقة بوضع واحد وهو إما منقول عن اسم الجنس كجعفر فإنه في اللغة: النهر الصغير فنقل منه وجعل علماً لرجل "Cafer isminin anlamı, küçük

nehirdir.” Yezid isminin manası كيزيد أو فعل مضارع كيزيد Muzari fiilden gelir. Fazlalaşiyor artıyor anlamındadır.

والعلم على ثلاثة أقسام: اسم ولقب وكنية لأنه إن كان في أوله لفظ أب أو أم فهو كنية كأبي عمرو وأم كلثوم

وإلا فإن دل على مدح أو ذم فهو لقب كشمس الدين وقفة اسم للشجرة اليابسة البالية لقب بها رجل لضعفه، وإلا

فهو اسم كزيد وعمرو".

Sonra Molla Musa el-Celalî, Özel (âlem) isimlerin izahına geçer. Âlem isimleri üç kısma ayırır. والعلم على ثلاثة أقسام.

- 1) Özel olan âlem isimler.
- 2) Lakab olan âlem isimler.
- 3) Künye olan âlem isimler.

Sonra el-Celalî bu üç kısmı şöyle izah etmektedir. لأنه إن كان في أوله لفظ أب أو أم فهو كنية. Şayet önünde Annesi veya babası gibi lafızlar varsa bu Künye olan alem bir isimdir. وإلا فإن دل على مدح أو ذم فهو لقب كشمس الدين وقفة اسم للشجرة اليابسة البالية لقب بها. Şayet ondan önce öğücü veya yerici lafızlar içeriyorsa bu Lakap olan alem bir isimdir. Şayet bu iki lafız yok ise lafız sade ise o zaman isim ola âlem isim olur.

الصف الثالث: المُعَرَّب

لقد تابع الجليلي ما لم يقف عليه الزمخشري من تعريف المعرب فأبانه ثم اكتفى بقوله على المنصرف ما

يدخل عليه الحركات الثلاث خلافا للزمخشري الذي ذكر الحركات الرفع والنصب والجر بقوله: "وهو ما يختلف

آخره باختلاف العوامل وهو على ضربين: منصرف وهو ما يدخل عليه الحركات الثلاث والتنوين نحو: جائني زيد و

رأيت زيدا مررت بزيد وغير منصرف وهو الذي منع الجَز والتنوين عنه ويُنصب في موضوع الجر نحو: جائني أحمدُ

و رأيت أحمدَ ومررت بأحمدَ إلا إذا أضيف إلى شيء نحو: مررت بأحمدكم أو عَرَف باللام نحو: مررت بالأحمر

فلا يمنع الجر عنه".

Molla Musa el-Celalî, isim kısımlarının üçüncüsü olan Mureb isimlerin izahatına geçer. Mureb isimlerin izahatına girmeyen Zamahşerî'nin aksine el-Celalî, Mureb isimlerin izahatına girer. Zamahşerî'nin aksine bu isimlerin tarifini yapar. El-Celalî, Zamahşerî'nin aksine Mureb isimlerin harekeleri kısmını izah etmemiştir. Buna gerek duymamıştır. Bu harekelerin, Raf, Nasb ve Cer olduğu herkesçe malum olduğu için gerek duymamıştır.

Sonra Molla Musa el-Celalî, Mureb isimlerin tarifini şöyle yapmaktadır. وهو ما يختلف
آخره باختلاف العوامل Bu Mureb isimler, başlarına gelen değişik avamillerden dolayı son
harekeleri değişen isimlerdir. Bu isimler iki kısma ayrılır. وهو على ضربين

- 1) Munsarif olan Mureb isimler. Bu isimler sonlarına üç hareke ve tenvin alan Mureb isimlerdir. Misal: جائي زيد و رأيت زيدا مررت بزید Gibi.
- 2) Munsarif olmayan Mureb isimler. Bu isimler sonuna Cer ve tenvin almayan Mureb isimlerdir. Bu Mureb isimler Cer yerine Nasb edilirler. Misal: جائي أحمد و رأيت أحمد و مررت بأحمد Gibi. Bu Gayri Munsarif olan isimler Mudaf ve mudafün İleyh olarak gelirse o zaman Munsarif olurlar. Misal: مررت بأحمدكم Ya da Eliflam-ı Tarif ile gelirse yine Munsarif olurlar. Misal: مررت بالأحمر فلا يمنع الجر عنه". Gibi. Bu halde Cer ondan engellenmez. Yani yukarıda belirttiğimiz gibi Cer hali Mansub olamaz.

ثم إن الجلالي فصل في الإعراب بطريقة مرقمة جميلة بذكر كل قسم على حدة مع ذكر أمثلة توضيحية، بخلاف الزمخشري الذي لم يرقم ولم يفصل بل اكتفى بالتلميح بمثال كما في قوله: "الإعراب: إختلاف آخر الكلمة بإختلاف العوامل وهو على أقسام:

Sonra Molla Musa el-Celalî, Zamahşerî'nin aksine Mureb isimlerde, İrab kısmını güzel bir şekilde rakamlandırarak, her bir kısmını ayrı ayrı izah etmiştir. Açıklayıcı örnekler vermiştir. Ama Zamahşerî, Bu kısımlandırmayı ve rakamlandırmayı

yapmamıştı. Kısaca değinip geçmişti. Şu misal Zamahşerî'nin metoduna iyi bir örnektir.

كما في قوله: "الإعراب: إختلاف آخر الكلمة بإختلاف العوامل وهو على أقسام:

وهو على أقسام: Sonra Molla Musa el-Celâlî, İrab'ın kısımlarını şu şekilde rakamlandırmıştır.

أقسام:

İrab'ı sekiz kısma ayırmıştır:

الأول: أن يكون بتمام الحركات اللفظية نحو: جائني زيدٌ ورأيت زيدًا ومررت بزيدٍ

1) Mureb olan isimler lafzi olan her üç hareke ile gelmesi gerekir. Misal: نحو: جائني

Gibi. زيدٌ ورأيت زيدًا ومررت بزيدٍ

الثاني: أن يكون ببعض الحركات اللفظية نحو: جائني أحمدٌ ورئيت أحمدَ ومررت بأحمدَ وجائني مسلماتٌ ورأيت

مسلماتٍ ومررت بمسلماتٍ.

2) Mureb olan isimler lafzi olan bazı harekeler ile gelmesi gerekir. Misal: نحو: جائني

Gibi. أحمدٌ ورئيت أحمدَ ومررت بأحمدَ وجائني مسلماتٌ ورأيت مسلماتٍ ومررت بمسلماتٍ.

والثالث: أن يكون بتمام الحروف اللفظية وذلك في الأسماء الستة وهي: أبوه وأخوه وحموه وهنوه

وفوه وذو مال نحو: جائني أبوه ورئيت أباه ومررت بأبيه.

3) Mureb olan isimler Esmâ-i Sitte'de (Esmâ-i Sitte şunlardır: أبوه وأخوه وحموه وهنوه

نحو:) olduğu gibi lafzi olan bütün harfler ile gelmesi lazımdır. Misal: أبوه وذو مال

Gibi. جائني أبوه ورئيت أباه ومررت بأبيه.

الرابع: أن يكون ببعض الحروف اللفظية وذلك في التثنية والجمع وملحقتهما نحو: جائني مسلمانٌ ورئيت مسلمين

ومررت بمسلمين وجائني مسلمونٌ ورأيت مسلمين ومررت بمسلمين.

4) Mureb olan isimler Musanna, Cem ve bunlara bağlı olanlarda olduğu gibi lafzi

olan bazı harfler ile gelmesi lazımdır. Misal: نحو: جائني مسلمانٌ ورئيت مسلمين ومررت

Gibi. بمسلمين وجائني مسلمونٌ ورأيت مسلمين ومررت بمسلمين.

الخامس: أن يكون بتمام الحركات التقديرية نحو: جائني فتي ورأيت فتي ومررت بفتي.

5) Mureb olan isimler takdiri olan tüm harekeler ile gelmesi gerekir. Misal: نحو:

Gibi. جائني فتي ورأيت فتي ومررت بفتي.

السادس: أن يكون ببعض الحركات التقديرية نحو: جائني قاضٍ ورأيت قاضيًا ومررت بقاضٍ.

6) Mureb olan isimler takdiri olan bazı harekeler ile gelmesi gerekir. Misal: نحو:

جائني قاضٍ ورأيت قاضيًا ومررت بقاضٍ.

السابع: أن يكون بتمام الحروف التقديرية نحو: جائني ابو القاسم ورأيت أبالقاسم ومررت بأبي القاسم.

7) Mureb olan isimler takdiri olan tüm harfler ile gelmesi gerekir. Misal: نحو: جائني

ابو القاسم ورأيت أبالقاسم ومررت بأبي القاسم.

الثامن: أن يكون ببعض الحروف التقديرية نحو: جائني مُسَلِمِي ورأيت مُسَلِمِي ومررت بمُسَلِمِي."

8) Mureb olan isimler takdiri olan bazı harfler ile gelmesi gerekir. Misal: نحو: جائني

مُسَلِمِي ورأيت مُسَلِمِي ومررت بمُسَلِمِي."

أسباب منع الصرف

وفي أسباب منع الصرف تابع الجلالي ما بدأ به فعرف ما كان محتاجا للتعريف وأبان ما كان مبهما ومثل لكل سبب

بخلاف الزمخشري الذي ذكر الأسباب ولم يقف على الأمثلة للتوضيح فجاءت الأسباب مرقمة على الشكل

التالي: "أسباب منع الصرف تسعة:

Sonra Molla Musa el-Celalî, Sarf'tan men olmanın sebeplerini izahata başlar. Bu konuda izahata gerek duyduğu konuları izah etmiş, müphem olan konuları açıklığa kavuşturmuştur. Zamahşerî'nin aksine her bir nedeni misaller ile açıklamıştır. Sarf'tan men olma sebeplerini rakamlandırarak her bir konuyu izah etmiştir. Sarf'tan men olma sebeplerini dokuz madde halinde açıklamıştır. "أسباب منع الصرف تسعة: Bu dokuz maddeyi şöyle sıralamıştır.

الأول: العلمية كزينب.

1) Alem (Özel) olan isimler Sarf'tan men olurlar. Misal: كزينب Gibi.

الثاني: التأنيث كطلحة وعائشة.

2) Sonuna Müenneslik ۛ Ta'sı bitişen ya da Müennes olan isimler Sarf'tan men olurlar. Misal: كطلحة وعائشة Gibi.

الثالث: الوصف وهو ما دل على ذات مبهمه بإعتبار معنى معين كأحمر.

3) Muayyen bir mana itibarı ile Mübhem (kapalı) bir şeye delalet eden, onu izah edip vasıflandıran isimler Sarf'tan men olurlar. Misal: كأحمر Gibi.

الرابع: وزن الفعل وشرطه إما أن يختص ذلك الوزن بالفعل نحو: شمر وإما أن يكون في أوله زيادة كزيادة في أول الفعل غير قابل لتاء التأنيث كأحمد.

4) Fiil vezninde gelen isimler Sarf'tan men olurlar. Misal: نحو: شمر Gibi. Ya da sonuna Müenneslik ۛ Ta'sı kabul etmeyen fakat ilk harfinde bir ziyadelik olan isimler Sarf'tan men olurlar. Misal: كأحمد Gibi.

الخامس: العدل وهو خروج الاسم عن صيغته الأصلية إلى صيغة أخرى ككُتِلَ وعمر.

5) Asli Sığasından çıkıp başka bir sığaya giren isimler Sarf'tan men olurlar. Misal: ككُتِلَ وعمر Gibi.

السادس: الجمع وشرطه أن يكون على صيغة منتهى الجموع بغير تاء كمساجد ومصاييح.

6) Cem Sığasının son aşamasında olan ve sonu ۛ Ta ile bitmeyen Cem (Çoğul) olan isimler Sarf'tan men olurlar. Misal: كمساجد ومصاييح Gibi.

السابع: التركيب كبعلبك.

- 7) İsim Terkibi (isim tamlaması) olarak gelen isimler Sarf'tan men olurlar. Misal: كبعليك.

الثامن: العُجْمَة وهي التي وضعت في اللغة: العَجَبِيَّة كإبراهيم.

- 8) Arapçada olmayan acem isimler de Sarf'tan men olurlar. Misal: كإبراهيم. gibi.

التاسع: الألف والنون المشابهتان لألف التثنية في عدم دخول تاء التأنيث كعمران وعثمان.

- 9) Elif ve Nun ile biten ve sonuna Müenneslik ; Ta'sı kabul etmeyen isimler de Sarf'tan men olurlar. Misal: كعمران وعثمان. Gibi.

ومتى إجتمع في الاسم سببان من هذه الأسباب التسعة لم ينصرف ذلك الاسم وجوبا وكذا لو كان في الاسم سبب واحد يقوم مقام السببين وذلك السبب الجمع وألفا التأنيث المقصورة نحو: حُبْلَى والممدودة نحو: صفراء".

Bu saydığımız dokuz maddede şayet iki sebep mevcut ise o zaman o ismin Sarf'tan men olması vacib olur. Tek sebep zikredilmiş ise yine vacib olur. Çünkü o bir tek sebep iki sebebin yerini alır. Bu sebep Cem ve Elif-i Müennes-i Maksure (ى) veya Elif- Memdude (اء) olmasıdır. Misal: "صفراء" Gibi. نحو: حُبْلَى والممدودة نحو: صفراء".

ثم أردف الجلالي على نفس المنهج الذي بدأ به في المرفوعات وبين فيه أن الفاعل أصل المرفوعات وأن المبتدأ محمول عليه وهو قول الخليل: "المرفوعات: وهي على ضربين: أصل وملحق به فالأصل هو الفاعل... والملحق بالفاعل على خمسة أضرب: الأول: المبتدأ والخبر"، ثم ذكر المنصوبات والمجرورات والتوابع والمبنيات وما يندرج تحتهم من أقسام، ثم ذكر المثني وشرح فيه الاسم المقصور والممدود، ثم تكلم عن الجموع في اللغة العربية، وكذلك المعرفة والنكرة، والمذكر والمؤنث، والمصغر، والمنسوب، وأسماء العدد، والأسماء التي لا تنفك عن معنى الفعل، ثم شرع في الفعل وأقسامه، وذكر النهي ودخوله على الفعل، وذكر المتعدي وغير المتعدي، والمبني للمفعول (المجهول)، وأفعال القلوب، وأفعال الناقصة، وأفعال المقاربة، وأفعال المدح والذم، وفعل التعجب، وفي كل هذا متبع التسلسل الذي نهجه الزمخشري في الأنموذج في النحو، وكذلك فعل في باب الحروف إلا أنه أسقط بعض الحروف مثل حروف الصلة التي ذكرها الزمخشري بين حرفا الخطاب وحرفا التفسير بقوله: "حروف الصلة: إن

في: ما رأيت زيدا، وأن في: {فلما أن جاء البشير}، ولما أن جاء، وما في حيثما، وفي مهما، وأينما وفي: {فبما رحمة
130 من الله}، ولا في: {لثلا يعلم} وفي: {فلا أقسم}، ومن في: ما جاءني من أحد، والباء في: ما زيد بقائم"

Molla Musa el-Celalî, Merfuat'larda eski metoduna geri döner. Bu başlık altında Fail'in asli Merfuat olduğunu, Mübteda'nın Fail üzerine hamledildiğini beyan eder. Bu görüş Basra medresesinden Halil Bin Ahmed el-Ferahidî'nin görüşüdür. El-Ferahidî şöyle demektedir. وهو قول الخليل: "المرفوعات: وهي على ضربين: أصل وملحق به فالأصل هو Merfuat iki kısımdır. "Merfuat iki kısımdır. الفاعل... والملحق بالفاعل على خمسة أضرب: الأول: المبتدأ والخبر"،

1) Asli olan Merfuatlar: Bu kısım Merffuat Fail'dir.

2) Asli olan Merfuatlar'a bağlı olan Merfuatlar: Bu kısım Merffuatlar Fail'e bağlı olan Merfuatlar'dır. Bunlar da kendi arasında Beş kısma ayrılırlar.

2.a.) Mübteda ve Haber

2.b.) Naib-i Fail

2.c.) Sıfat

2.d.) Atıf

2.e.) Bedel.”¹³¹

Sonra Molla Musa el-Celalî, Mansubatları, Mecruratları, Mebniler ve bunların alt dalı olan konuları izah etmeye başlar. Bunları izah ettikten sonra Molla Musa el-Celalî, Musanna konusuna girer ve bu konuyu şerh etmeye başlar. Bu başlık altında Elif-i Müennes-i Maksure (ى) ve Elif- Memdude (اء) ile biten Musanna isimleri izah eder.

، ثم تكلم عن الجموع في اللغة العربية، وكذلك المعرفة والنكرة، والمذكر والمؤنث، والمصغر، والمنسوب، وأسماء العدد، والأسماء التي لا تنفك عن معنى الفعل، ثم شرع في الفعل وأقسامه، وذكر النهي ودخوله على الفعل، وذكر المتعدي وغير المتعدي، والمبني للمفعول(المجهول)، وأفعال القلوب، وأفعال الناقصة، وأفعال المقاربة، وأفعال المدح والذم، وفعل التعجب، وفي كل هذا متبع التسلسل الذي نهجه الزمخشري في الأنموذج في النحو

¹³⁰ ez-Zamahşerî, *el-Ünmuzec Fi'n-Nahvi*, s. 33.

¹³¹ ez-Zamahşerî, *a.g.e.*, s. 33.

والثانى: تنوين التثنية وهو كل تنوين يدل على أن الاسم الذى دخل عليه نكرة كقولك: صِهْ وسيبويه.

2) Nekirelik (Belirsizlik) olan Tenvin: Bu gibi tenvin alan isimlerin, Nekire bir isim olduğuna delalet eder. Misal: Gibi كقولك: صِهْ وسيبويه.

والثالث: تنوين العوض عن المضاف إليه سواء كان جملة نحو: يومئذ أي يوم إذ كان كذا أو غير جملة نحو: كل يموت أي كل الخلق مثلا أو عن الحرف نحو: جوارٍ فإن التنوين عوض عن الياء المحذوفة.

3) Tenvinü'l-İved (Müdafün İleyh) yerine gelen Tenvin: Bu çeşit Tenvin cümle olarak gelir. Misal: Ya da cümle olarak gelmeyen نحو: يومئذ أي يوم إذ كان كذا Tenvinü'l-İved Misal: Gibi. Ya da harf yerine gelen Tenvinü'l-İved Misal: Gibi. نحو: جوارٍ فإن التنوين عوض عن الياء المحذوفة.

والرابع: تنوين المقابلة وهو كل تنوين لحق جمع المؤنث السالم في مقابلة النون الواقعة في جمع المذكر السالم. نحو مؤمنات ومسلمات: «اللهم اغفر للمؤمنين والمؤمنات والمسلمين والمسلمات».

4) Tenvinü'l-Mukabele: Bu çeşit Tenvin Cemi Müzekkeri Salimlerdeki Nun gibi نحو مؤمنات ومسلمات: «اللهم اغفر Cemi Müennesi Salim'e bitişen Tenvindir. Misal: للمؤمنين والمؤمنات والمسلمين والمسلمات».

والخامس: تنوين الترتم وهو كل تنوين جعل مكان حرف المد واللين فى القوافى المطلقة وهي التى حرف الروي (أي الحرف الآخر) منها متحرك كما في قول جرير:

وقولي إن أصبتُ لقد أصابا ألقى اللوم عاذلً والعتابا

5) Tenvinü't-Termin (Terennüm): Mutlak duraklarda Med harfleri ve meddi Lin yerine gelen Tenvivlerdir. Şayet şiirdeki mısraların (Beyitlerin) son kelimenin son harfi Harfi Med ise ve tenvinli ise buna Harfü'r-Ravi denir. Misal:

وقولي إن أصبتُ لقد أصابا ألقى اللوم عاذلً والعتابا

والسادس: التنوين الغالي وهو كل تنوين لحق قافية مقيدة بالسكون كما في:

مشته الأعلام لماع الخفَقْنُ وقَاتِمِ الأعماقِ خاوى المخترَقْنُ

ويجوز كسر ما قبل هذا التنوين وفتحه. والتنوين الغالي في كلام الفصحاء قليل."

- 6) Tenvinü'l-Ġalî: Bu çeşit Tenvin, Sukuna bağı olan kafiyelere bitişen tenvinlerdir. Bu çeşit Tenvinlerde Tenvinden önceki harfi kesreli ya da fethalı yapılması caizdir. Bu çeşit Tenvin Fusaha'nın kelimasında az rastlanır. Misal:

مشته الأعلام لماع الخفَقْنُ وقَاتِمِ الأعماقِ خاوى المخترَقْنُ

أنهى الجلالى علم النحو فى كتابه مجموعة العلوم الذى تعهد به كتاب الأنموذج فى النحو فقد أحسن الجلالى اختيار الكتاب الذى لا يورق الطالب المبتدئ ومنهج الزمخشري فى النحو منهج متكامل، والنحويون فيه على خلاف من حيث اتباع المنهج فبعضهم رجحوا أن مذهبه بصري،¹³³ وبعضهم رجحوا أن مذهبه بغدادى،¹³⁴ غير أن منهجه بغدادى يميل فيه إلى البصري وهذا ما أرجحه وهذا جلي فى الكتاب ومنه ما رجح قول الخليل فى ترجيح أصل المرفوعات بأنه الفاعل والمبتدأ ملحق به.

لا ينكر فضل الجلالى فى كتابه هذا من تسهيل وشرح وبيان وخدمة للغة العربية، غير أنه يؤخذ عليه عدم ذكر الكتاب الذى اعتمد عليه فى دراسته من ناحية علم الصرف وكذلك علم النحو.

Molla Musa el-Celalî, Mecmuatü'l-Ulum isimli eserde Nahiv ilmini bu şekilde bitirmiştir. Kendisine esas aldığı ez-Mahşerî'nin el-Ünmuzec Fi'n-Nahvi isimli eseri seçmek ile en doğrusunu yapmıştır. Çünkü bu eser talebeleri yormayacak derecede kolaydır.

ez-Zamahşerî'nin metodu mükemmel bir metottur. ez-Zamahşerî'nin metodunun Basra medresesinin metodu mu? Yoksa Küfe medresesinin metodu olduğu hakkında Nahiv âlimleri ihtilaf etmişlerdir. Fakat ez-Zamahşerî'nin metodu Bağdat medresesinin metodudur. Ancak Basra medresesinin âlimlerine karşı meyli vardı. Bu gerçek onun eserinde gayet açıktır. Eserinde geçen şu cümle bunu net bir biçimde ortaya koymaktadır.

¹³³ el-Hufî, Ahmed Muhammed, *ez-Zamahşerî*, 1. Baskı, Darü'l-Fikri'l-Arabiyyi, Mısır, s. 268.

¹³⁴ Şavki Dayf, *el-Medarisü'n-Nahviyye*, s. 283; er-Racihi, Abduh, *Durusün Fi Kitabî'n-Nahvi*, 1. Baskı, 1975 Darü'n-Nahdeti'l-Arabiyyeti, Beyrut, s. 106.

قول الخليل: "المرفوعات: وهي على ضربين: أصل وملحق به فالأصل هو الفاعل... والملحق بالفاعل على خمسة أضرب: الأول: المبتدأ والخبر"،¹³⁵

Molla Musa el-Celalî'nin bu esere yaptığı katkılar inkâr edilemeyecek kadar çoktur. El-Celalî'nin bu esre yaptığı katkılar, esere kattığı şerhler, izahat ve beyanlar, getirdiği kolaylıklar Arapça diline bayağı katkı sağlamaktadır.

Ama yararlandığı eserleri zikretmemesi bir eksikliktir. Hem Sarf ilminde hem de Nahiv ilminde el-Celalî alıntı yaptığı eserleri zikretmemiştir. Özellikle Mecmuatü'l-Ulum isimli eserinde yaptığı alıntuların kaynağını vermemiştir.

خلاصة الكلام في منهج الجلاي النحوي في كتاب مجموعة العلوم:

Mecmuatü'l-Ulûm'unda el-Celalî'nin Nahiv Metodunun Özeti: el-Celalî'nin bu eserinde Nahiv ilmi ile ilgili olarak izlediği metodu maddeler halinde şöyle özetleyebiliriz.

1- إن الجلاي اختار المنهج البغدادي الذي يميل فيه الزمخشري إلى المدرسة البصرية.

1) el-Celalî Bağdat Medresesinin metodunu tercih etmiştir. Zaman zaman Basra Medresesinin âlimlerinin metotlarına da meyletmiştir.

2- . لقد أحسن الجلاي اختيار كتاب الأنموذج في النحو، الذي يعتبر كافيا لأولئك الطلاب الذين شغلتهم

الدنيا عن طلب العلوم العربية، حيث ألمّ بعصب النحو العربي، بكمّ قليل.

2) el-Celalî Nahiv ilminde ez-Zamahşerî'nin el-Ünmuzec Fi'n-Nahvi isimli eserini seçmek ile çok doğru bir kara vermiştir. Çünkü bu eser günümüz gençliği için çok doğru bir tercih olmuştur. Dünya meşgalelerinin fazla olduğu bu gençlik için kısa ve açıklayıcı bir eserdir.

3- لقد عرف الجلاي عناوين الأبحاث حتى يدرك الطالب أبعاد العلم الذي يدرسه.

3) el-Celalî, bütün Nahiv ilminin başlıklarını izah ederek Talebeye ilmin boyutlarını göstermiş oluyor.

4- لقد رتب الأقسام ورقمها وأبان ما كان بحاجة للإبانة مع ذكر الأمثلة للتوضيح.

¹³⁵ ez-Zamahşerî, *el-Ünmuzec Fi'n-Nahvi*, s. 33.

4) el-Celalî Sarf ilminin ıstılahlarının tahlillerini güzel ve yormadan anlatmıştır. Örneğin illetli olan isimlerin tahlili gibi.

5- اعتمد في التمثيل بجمل بسيطة وكلمات سهلة لترسيخ القاعدة في ذهن الطالب المبتدئ.

5) el-Celalî, örneklerde, başlangıç aşamasında olan talebelerin zihnine kolay yerleşsin diye kolay kelimeler ve basit cümleler seçmiştir.

6- تجنب إعراب الجمل حتى لا يتعد الطالب عن غاية الكتاب وهو التعريف بالعلم دون الخوض في

التفاصيل والخلافات.

6) el-Celalî, başlangıç aşamasında olan talebeleri ilimden uzaklaştırmamak için cümlelerin irabına girmemiştir. Konunun detayına ve ihtilafı meselelerine değinmemiştir.

7- تجنب اختلاف العلماء في العلم حتى لا ينفرد المبتدئ من النحو.

7) el-Celalî, başlangıç aşamasında olan talebeler Nahiv ilminden kaçmasın diye konu ile ilgili alimlerin ihtilafı görüşlerinden bahsetmemiştir.

8- ذكر باب التنوين بشيء من التفصيل خلاف الزمخشري الذي لم يتعرض له، وأسقط ما ذكره الزمخشري من

كتابه حروف الصلة وحروف الجواب والجزاء.

8) el-Celalî, Tenvin konusunda ez-Zamahşerî'nin aksine konunun detayına inmiştir. Yine Zamahşerî eserinde Sila Harfleri, Cevap ve ceza harflerinden bahsederken el-Celalî bu konulara değinmemiştir.

2 - منهجية الجلاي في حاشية جامع المقاصد على حل المعاهد في شرح القواعد

لقد اتبع الجلاي في هذه الحاشية منهجا أشبه ما يكون بالتحقيق والتدقيق والتصحيح لما في حل المعاهد، ومما يجدر التنبه به أن حل المعاهد للأستاذ أحمد بن محمد السيواسي، شرح لمتن قواعد الإعراب لابن هشام الأنصاري، غير أن اسم الكتاب (حل المعاهد) قد تبناه التفتازاني قبل السيواسي على قواعد ابن هشام (حل المعاهد في شرح كتاب القواعد)، فجاء السيواسي بالاسم ذاته وتبناه لنفسه مع حذف كلمة كتاب من الاسم (حل المعاهد في شرح

القواعد) فجاء الجلالي بحاشيته جامع المقاصد على حل المعاهد في شرح القواعد، والذي يهمننا هنا منهج الجلالي في حاشيته (جامع المقاصد).

3.1.2.2. el-Celalî'nin Camii'l-Mekasidi¹³⁶deki Nahiv Metodu

el-Celalî'nin bu haşiyesi adeta bir tahkik ve tashih gibidir. el-Celalî'nin çalıştığı bu eser, Ahmed Bin Muhammed es-Sivasî'nin eseridir. Helli'l-Meakid isimli eser İbni Hişam'a ait olan Kevaidü'l-İrab isimli eseri üzerine yapılan bir şerhtir. Taftazanî es-Sivasî'den önce Hellu el-Meakid Fi Şerhi Kitabı'l-Kevaid isimli bir eser yazmıştır. Sonra es-Sivasî bu ismin aynısını kullanarak, sadece kitab kelimesini çıkartarak bu eseri kendi adına çıkarmıştır. Tabi kitapta bazı değişiklikler yapmıştır. Bazı şeyleri eklemiş ve bazı şeyleri de çıkartmıştır. Oysaki bu eser Taftazanî'ye aittir.

Sonra Molla Musa el-Celalî, es-Sivasî'nin bu eseri üzerine haşiyeye yazdı. Ve eserin ismini Camii'l-Mekasidi Ala Helli'l-Meakidi fi Şerhi'l-Kevaidi olarak değiştirdi. Bu eserin bizim için önemli olan kısmı Molla Musa el-Celalî'nin bu eser üzerine yaptığı haşiyedeki Nahiv metodudur.

بداية وقف الجلالي على مقدمة حل المعاهد، فبدأ بشرح مفصل للمقدمة، غير أن الجمل التي أشبعت شرحا في الكتب تجنبها ولم يشرع فيها ونبه إلى السبب في ذلك كالبسملة والحمدلة والصلاة على النبي صلى الله عليه وسلم لشهرتها وكثرة من فصل في الحديث فيها على حد تعبيره: " (بسم الله الرحمن الرحيم، الحمد لله) الكلام في حق البسملة والحمدلة والصلاة كثير ومشهور فلا حاجة في هذا المقام إلى الإطالة".¹³⁷

el-Celalî, Mukaddimededen başlamıştır. Mukaddimeyi detaylı bir şekilde izah etmiştir. Ancak Besmele, hamdele ve salavat gibi cümleleri bu cümleler meşhurdur. İzah etmeye gerek yoktur. Diyerek detaya inmemiştir. " (بسم الله الرحمن الرحيم، الحمد لله) الكلام في حق

البسملة والحمدلة والصلاة كثير ومشهور فلا حاجة في هذا المقام إلى الإطالة"

¹³⁶ Bu eserin tam ismi *Camii'l-Mekasidi Ala Helli'l-Meakidi fi Şerhi'l-Kevaidi'dir*.

¹³⁷ el-Celalî, *Haşiyetu Camii'l-Mekasid Ala Helli'l-Meakid Fi Şerhi'l-Kevaid*, 2. Baskı, 2015, Darü'ş-Şafaka, İstanbul, s. 6.

Cümlelerinde görüldüğü gibi eş anlamlı kelimeler ile doğru olana (الصواب) işaret etmeye çalışmıştır.

فمن قوله الصواب أن يقول: { ثم بدا لهم من بعد ما رأوا الآيات ليسجننه } [يوسف 35] فجملة (ليسجننه) معلقة عنها باللام، قال الجلالى: الصواب في العبارة أن يقول معلق عنها العامل¹³⁹، وكذلك في قول السيواسى: (السابعة) من الجملة التي لا محل لها من الإعراب الجملة (التابعة) عطفًا أو صفة أو تأكيدًا أو بيانًا أو بدلًا (لما لا موضع له) فالأول (نحو قام زيد وقعد عمر) فجملة (قام زيد) لا محل لها لكونها ابتدائية، وكذا لا محل لها من الإعراب، هذا إذا قدرت الواو عاطفة لا حالية، وقس البواقى من الصفة وغيرها عليه، قال الجلالى (من الصفة وغيرها) الصواب من البديل وغيره

Yukarıdaki paragrafta görüldüğü gibi el-Celalî haşiyesinde es-Sivasî'nin cümlelerini düzeltmeye çalışmıştır.¹⁴⁰ el-Celalî, Haşiyesinde başka lafızlar kullanmak suretiyle es-Sivasî'nin cümlelerini düzeltmeye çalışmıştır. من مسائل الباب الثاني فيما وكذلك قول السيواسى: وكذا قول السيواسى: من مسائل الباب الثاني فيما Cümlelerinde görüldüğü gibi eş anlamlı kelimeler ile doğru olana (الأولى) işaret etmeye çalışmıştır.¹⁴¹

el-Celalî, Haşiyesinde başka lafızlar kullanmak suretiyle es-Sivasî'nin cümlelerini düzeltmeye çalışmıştır. Cümlelerin nasıl olması gerektiğini kendi tabirlerini kullanarak yapmaya çalışmıştır. وكذلك قول السيواسى: (والثالث) من الكلمات الأربعة التي جاءت على Cümlelerinde görüldüğü gibi eş anlamlı kelimeler ile doğru olana (حق العبارة) işaret etmeye çalışmıştır.¹⁴²

el-Celalî, Haşiyesinde başka başka lafızlar kullanarak es-Sivasî'nin cümlelerini kendince düzene koymaya çalışmıştır. Cümlelerin nasıl olması gerektiğini kendi ibarelerini kullanarak yapmaya çalışmıştır. وكذلك قول السيواسى: ثم اعلم أن كلمة (إذا) قد تخرج من كل من الظرف والاستقبالية والشرطية، ولنجعل لكل منها بابا إفادة للطالين: باب خروجها عن الاستقبالية... قال

¹³⁹ el-Celalî, *a.g.e.*, s.39.

¹⁴⁰ el-Celalî, *a.g.e.*, s.81.

¹⁴¹ el-Celalî, *a.g.e.*, s.99.

¹⁴² el-Celalî, *a.g.e.*, s.112.

Cümlelerinde الجلالي: (والاستقبالية) الظاهر الاستقبال لأن الاستقبال مصدر فلا يحتاج إلى ياء المصدرية¹⁴³ görüldüğü gibi eş anlamlı kelimeler ile doğru olana (الظاهر) işaret etmeye çalışmıştır.

el-Celâlî, Haşiyesinde yeni lafızlar kullanarak es-Sivasî'nin cümlelerini kendince Arap diline uygun hale getirmeye çalışmıştır. Cümlelerin nasıl olması gerektiğini kendi ibarelerini oluşturarak yapmaya çalışmıştır. (ظرف لما) وكذا قول السيواسي: (ظرف لما) يستقبل من الزمان وفيه معنى الشرط غالبا) أما وجازته فظاهرة لأنه أفاد بعبارة يسيرة أحكاما كثيرة، ألا يرى أنه أفاد بقوله ظرف مستقبل خافض لشرطه منصوب بجوابه كونه ظرفا، ومعناه مستقبلا وتضمنه معنى الشرط وعمله في الشرط عمل الجروعمل جزائه فيه النصب وأما أنفعيته... ، قال الجلالي: (أما وجازته) الأحسن أوجزته لقول الجلالي: (أما وجازته) المصنف انفع وأوجز، ولقول الشارح فيما بعد وأما أنفعيته Cümlelerinde görüldüğü gibi eş anlamlı kelimeler ile doğru olana (الأحسن) işaret etmeye çalışmıştır.¹⁴⁴

es-Sivasî'nin eserinde, el-Celâlî'nin müdahale etmediği tek bir sayfa bulunmamaktadır. Her bir sayfeyi tashih etmiş ve tahkik etmiştir. Bazı noktalarda es-Sivasî'yi eleştirmiştir. Bir bölümde el-Celâlî, es-Sivasî hakkında şöyle söylemiştir. حتى "Şarih" قال فيه: والشارح رحمه الله تعالى كلما عدل عن عبارة المغني خرجت عبارته عن الاستقامة والجزالة (Allah ona rahmet etsin) ne zaman ki Müğni'nin ibaresinden ayrılmıştır. O zaman istikamet ve güzellikten de ayrılmıştır."¹⁴⁵ el-Celâlî burada yanılmıştır. Çünkü es-Sivasî'nin eseri Müğni değildir. Onun eseri Kevaidü'l-İrab'tır.

وقال فيه في موضع آخر: وأما عبارة el-Celâlî, başka bir yerde daha es-Sivasî'yi eleştirmiştir. "Şarîhin (Allah ona rahmet etsin) ibareleri kapalı, dağınık ve belli bir düzeni yoktur. Bu hatayı her bakan görebilir."¹⁴⁶

وقف الجلالي على الأوجه الإعراب في كثير من الجمل، وقليل ما كان يذكر اختلاف العلماء في ذلك وربما

رجح أصحابها وأسند كثير من الكلام إلى أصحابه من العلماء، ومن ذلك قول السيواسي في إعراب قوله تعالى: {ثم

¹⁴³ el-Celâlî, *a.g.e.*, s.118.

¹⁴⁴ el-Celâlî, *a.g.e.*, s.121-122.

¹⁴⁵ el-Celâlî, *a.g.e.*, s.31.

¹⁴⁶ el-Celâlî, *a.g.e.*, s.109.

يقال هذا الذي كتتم به تكذبون {المطففين17] فهذا مبتدأ والموصول مع صلته في موضع الرفع، خبر المبتدأ، قال¹⁴⁷الجلالي: (والموصول مع صلته في محل الرفع) هذا على مذهب ابن الحاجب والحق خلافه

El-Celalî, birçok cümlede irap kısımları üzerinde durmuştur. Çok az sayıda da alimlerin bu konudaki ihtilaflarına değinmiştir. Bu ihtilaflar arasından tercihler yapıyordu. Tercih ettiği görüşün sahibini de zikrediyordu. ومن ذلك قول السيواسي في إعراب قوله تعالى: {ثم يقال هذا الذي كتتم به تكذبون} [المطففين17] فهذا مبتدأ والموصول مع صلته في موضع الرفع، Bu خبر المبتدأ، قال الجلالي: (والموصول مع صلته في محل الرفع) هذا على مذهب ابن الحاجب والحق خلافه El-Celalî, es-Sivasî'nin bu ibaresinin, İbni Hacib'e ait olduğunu belirtmiştir. Ve bu görüşe katılmadığını, tersi olan görüşü tercih ettiğini belirtmiştir.

غالبا جليا وظاهرا في مسائل الإعراب، وكما كان اعتماد السيواسي كما كان اعتماد الجلالي على أقوال الدسوقي ظاهرا على ابن الحاجب، كاستشهاد الجلالي بقول الدسوقي في: (أخطب ما يكون الأمير قائما) لأن الخبر لا يكون بالواو، قال الدسوقي: ما حصله أنك لو أتيت بدل قائما في المثال بجملة لقلت وهو قائم فأتيناك بالواو في الجملة يدل على أنه حال إذ الخبر لا يقترن بالواو على الحق آه.¹⁴⁸

el-Celalî, İrab konularında Mısır Medresesi âlimlerinden olan ed-Dusukî'nin görüşlerini tercih ederdi. el-Celalî'nin haşiye ettiği eserin sahibi es-Sivasî ise İbni Hacib'in görüşlerini tercih ederdi. el-Celalî'nin ed-Dusukî'nin görüşlerini tercih ettiğine dair şu cümleleri misal verebiliriz. كاستشهاد الجلالي بقول الدسوقي في: (أخطب ما يكون الأمير قائما). لأن الخبر لا يكون بالواو، قال الدسوقي: ما حصله أنك لو أتيت بدل قائما في المثال بجملة لقلت وهو قائم فأتيناك Buna benzer örnekler çoktur. Ama biz sadece bu misal ile yetindik.

لقد أحسن الجلالي التعليل في شرح العبارة وبيان مقاصدها، ومن ذلك قول السيواسي: ومن غرائب هذا الباب قولك: (قلت لهم قوموا أولكمم وآخركم) قال ابن مالك رحمه الله: إن التقدير: (ليقم أولكمم وآخركم) وإنه بدل جملة من جملة لا بدل المفرد من المفرد، حيث قال الجلالي: (ومن غرائب هذا الباب) أي باب بدل جملة من جملة التي

¹⁴⁷ el-Celalî, *a.g.e.*, s.38.

¹⁴⁸ el-Celalî, *a.g.e.*, s.40.

لها محل من الإعراب ووجه غرابته أن المتبادر في المثال بدل المفرد من المفرد وإن لم يتسلط عليه عامل الأول، لأنه يفتخر في التوابع ما لا يفتخر في الأوائل، وقيل وجه غرابته أنه شيء تفرد به ابن مالك عن الجمهور.¹⁴⁹

el-Celalî, ibareleri şerh etmekte ve gayelerini izahatta çok isabetli görüşler sergilemiştir. Misal, ومن غرائب هذا الباب قولك: (قلْتُ لهم قوموا أولكم (وأخركم) قال ابن مالك رحمه الله: إن التقدير: (ليقم أولكم وأخركم) وإنه بدل جملة من جملة لا بدل المفرد من المفرد، es-Sivasî'nin burada zikrettiği garabeti el-Celalî isabetli bir şekilde izah etmiştir. حيث قال الجلاي: (ومن غرائب هذا الباب) أي باب بدل جملة من جملة التي لها محل من الإعراب ووجه غرابته أن المتبادر في المثال بدل المفرد من المفرد وإن لم يتسلط عليه عامل الأول، لأنه يفتخر في التوابع ما لا يفتخر في Burada el-Celalî, İmam Malik'in görüşünü tercih ederek konuya izahat getirmiştir. Ve bu görüşün İmam Malik'e ait olduğunu belirtmiştir.

لقد ترجم الجلاي لبعض الأعلام الذين مرّ ذكرهم في حل المعاهد بشيء بسيط كقوله في: (كذا في شرح الكاشي) هو عبد الرزاق السمرقندي متصوّف توفي في سنة 1329م.¹⁵⁰

el-Celalî, Haşiyeye ettiği Helli'l-Meakidi isimli eserde ismi geçen Nahiv âlimleri hakkında bilgilendirme yapmıştır. Misal (كذا في شرح الكاشي) هو عبد الرزاق السمرقندي متصوّف burada Abdürrezzak es-Samerkendî hakkında bilgilendirme yapmıştır. توفي في سنة 1329م

خلاصة الكلام في منهج الجلاي في حاشية جامع المقاصد على حل المعاهد في شرح القواعد:

Haşiyetu Camiü'l-Mekasidi'de el-Celalî'nin Nahiv Metodunun Özeti:

1- تجنب شرح وإعراب ما إشبع شرحا وإعرابا من قبل العلماء.

1) el-Celalî alimler tarafından çok iyi bilinen irab ve şerh konularının detayından kaçınırdı.

2- شرح الكلمات التي تحتاج إلى شرح مع ذكر مفرداتها إن كانت جمعا .

¹⁴⁹ el-Celalî, *a.g.e.*, s.59.

¹⁵⁰ el-Celalî, *a.g.e.*, s.112.

2) el-Celalî, izahata muhtaç olan kelimeleri izah ederek şerh etmiştir. O kelime Cem ise Müfredini belirtmiştir.

3- ذكر إعراب بعض الجمل وقول العلماء في إعرابها، ورجح بعض الأراء في ذلك.

3) el-Celalî, bazı cümleleri irab etmiş, âlimlerin bu irab hakkındaki görüşlerini zikretmiş ve bu görüşler arasından tercih ettiği görüşü beyan etmiştir.

4- وقف على عبارات السيواسي بين الصواب في عباراته و صححه.

4) el-Celalî, es-Sivasî'nin ibareleri üzerinde durarak sevab olanını beyan edip tashih etmiştir.

5- لقد اعتمد الجلاي على آراء الدسوقي بشكل كبير.

5) el-Celalî, ed-Dusukî'nin görüşleri üzerinde çok durmuştur. Ve ona çok itimat etmiştir.

6- لقد أحسن الجلاي التعليل في شرح العبارة.

6) el-Celalî, ibareleri güzel bir şekilde tahlil edip beyan etmiştir.

7- ترجم لبعض العلماء بذكر أسماءهم كاملة مع ذكر تاريخ وفاتهم.

7) el-Celalî, ibarelerde bahsi geçen Nahiv alimlerinin tam isimlerini zikrederek vefat tarihlerini vermiştir.

تعليقات ملا موسى الجلاي على شرح المغني

3.1.2.3.Talikatü Molla Musa el-Celalî Ala Şerhi'l-Müğni

بداية أن كتاب شرح المغني لمحمد بن عبد الرحيم الجيلاني هو شرح لكتاب الجاربردي المسمى المغني في

فن النحو، فكانت تعليقات الجلاي على شرح المغني بمثابة نكت لطيفة وشرح بسيط لبعض العبارات وتصحيح

لبعض الكلام، وإعراب بعض الكلمات والجمل مع ذكر لبعض أقوال العلماء منهجهم في تعليقاته على شرح المغني

شبيه بمنهجه في كتابه حاشية الجامع على حل المعاهد كما تضمن تصحيحا لبعض عبارات الشارح

Bu eserin müellifi, Muhammed Bin Abdürrahim el-Cîlanî'dir. Bu eser, el-Cîlanî, el-Carberdî'nin el-Müğni Fi Feni'n-Nahvi isimli eseri üzerine yazdığı şerhidir. El-Celalî ise bu şerhin üzerine talikat yapmıştır. Molla Musa el-Celalî'den bahsederken onun bu talikatını görmezden gelemezdir.

el-Celalî, bu talikatı güzel nükteler mesabesinde. Bazı ibareler için basit bir şerhtir. Bazı kelimeler için tashihtir. Bazı kelimelerin ve cümlelerin irabını yapmıştır. Bunu yaparken Nahiv âlimlerinin görüşlerini ve metotlarını de zikretmiştir.

el-Celalî'nin Şerhü'l-Müğni üzerine yaptığı talikattaki metodu, Helli'l-Meakıd

isimli eserdeki metodu ile aynıdır. Bu talikatında da Şarhın bazı ibarelerini tashih etmiştir. Misal ومن شرحه لكلمات المتن حيث جاء في شرح المغني: " (قوله : (الكلمة) محدودة وقوله : (لفظ

وضع لمعنى مفرد) حدها والحد قول دال على ماهية الشيء أي على حقيقته el-Cîlanî'nin bu ibaresini şöyle tashih etmiş ve bu konudaki âlimlerin görüşlerini beyan etmiştir.

والمراد بالحد التعريف قال السيد الشريف¹⁵¹ إن أرباب العربية والأصول يستعملون الحد بمعنى المعروف اه، وعند علماء المنطق: المعرف بكسر الراء على قسمين: حدّ ورسم؛ فالحد: هو ما كان بالذاتيات، كالحيوان الناطق للإنسان، والرسم: ما كان بالعروضيات كالضاحك له، واللفظ إذا وضع في اللغة أو الإصطلاح لمفهوم مركب، فما كان داخلا فيه كان ذاتيا له، وما كان خارجا عنه كان عريضا له¹⁵²

el-Celalî, bazı kelimeleri lügavi ve ıstılahi olarak şerh ediyordu. Misal:

gibi وقول الجلاي في كلمة الحصر: " الحصر في اللغة القصر، وفي الاصطلاح: ذكر الشيء ونفي غيره¹⁵³ .

el-Celalî, kitabın bablarına varıncaya kadar kelimeleri şerh etmeyi, kelimelerin manasını izah etmeyi, Kelimelerin irabını ve irab çeşitlerini izah etmeye devam etmiştir. el-Cîlanî kitabında var olan zayıf noktaları beyan etmiştir. Eş anlamlı kelimeler ile doğru olana işaret etmiştir. Misal: ومن تصحيح الجلاي لقول الشارح أنه أستعمل حرف بل، أي بل كذا، وكذلك قوله: الأولى أن يقول كذا، أو الظاهر كذا، أو الصواب كذا،

¹⁵¹ Bu alimden maksat el-Cürcanî'dir.

¹⁵² el-Cîlanî, Muhammed Bin Abdürrahim el-Ömerî, *Şerhü'l-Müğni*, Tahkik: Muhammed Can 4. Baskı, 2018, Darü'ş-Şafakati, İstanbul, s. 16.

¹⁵³ el-Cîlanî, *a.g.e.*, s. 19.

Cümlelerinde görüldüğü gibi eş anlamlı kelimeler ile doğru olana (الأولى) işaret etmeye ve كقول الشارح: (هذا فوه، ورأيت فاه، ومررت بفيه)، قال الجلاي: الأولى أن يقول بدله: (نظرت إلى .) çalışmıştır. gibi. ¹⁵⁴.

ومن تصحيح الجلاي لقول الشارح أنه أستعمل حرف بل، أي بل كذا، وكذلك قوله: الأولى أن يقول كذا، أو الظاهر كذا، أو الصواب كذا، حيث قال الشارح: (وذلك في الأسماء الستة) بثلاثة شرائط: الأول: أن يكون (مضافاً) لأنها لو كانت غير مضافة كان إعرابها بتمام الحركات اللفظية، نحو: جاءني أب، ورأيت أبا، ومررت بأب.

والثاني: أن تكون مضافة (إلى غير ياء المتكلم)؛ لأنها لو كانت مضافة إلى ياء المتكلم كان إعرابها بتمام الحركات التقديرية، نحو: جاءني أبي، ورأيت أبي، ومررت بأبي.

والثالث: أن تكون مكبرة؛ لأنها لو كانت مصغرة كان إعرابها بتمام الحركات اللفظية، نحو: جاءني أبيك، ورأيت أبيك، ومررت بأبيك، قال الجلاي: بل أربعة؛ لأنه يشترط أن تكون مفردة أيضاً ¹⁵⁵.

Cümlelerinde görüldüğü gibi eş anlamlı kelimeler ile doğru olana (بل) ibaresi ile işaret etmeye çalışmıştır. بل أربعة الجلاي: gibi.

وقد تطرق الجلاي لشيء من الإعراب كقوله في (لا إله إلا الله) أي لا إله موجود إلا الله، بالرفع بدل من محل (لا) مع اسمها، لان محلها رفع بالابتداء عند سيبويه، أو من الضمير المستتر في الخبر المحذوف، أي معبود أو موجود، وبالنصب على الإستثناء، لا على أنه بدل من محل اسم (لا)؛ لأنها لا تعمل في المعارف ¹⁵⁶.

El-Celalî, bazı cümle ve ibarelerin irabını da yapıyordu. Bu irabı yaparken Nahiv alimlerinin bu konudaki görüşlerini de beyan ediyordu. كقوله في (لا إله إلا الله) أي لا إله موجود. Bu cümleyi el-Celalî (لا) مع اسمها، لان محلها رفع بالابتداء عند سيبويه، بالرفع بدل من محل (لا) مع اسمها، لان محلها رفع بالابتداء عند سيبويه، irab ederek, es-Sibeveyhî'nin bu konudaki görüşünü beyan etmiştir.

¹⁵⁴ el-Cîlanî, *a.g.e.*, s. 49.

¹⁵⁵ el-Cîlanî, *a.g.e.*, s. 48.

¹⁵⁶ el-Cîlanî, *a.g.e.*, s. 94.

لقد أحسن الجلاي التعليل في شرح العبارة ومن ذلك قال الشارح: (نحو: يا فارس، فلا يرخم ؛ لأن نداء اسم الجنس غير كثير في كلام العرب، حيث قال الجلاي: وإنما لم يقل قليل، مع أنه قليل، ليكون التفريع ظاهراً¹⁵⁷).

El-Celalî, ibareleri şerh ederken çok güzel tahliller yapmıştır. Misal olarak bu cümleyi gösterebiliriz. حيث قال الجلاي: وإنما لم يقل قليل، مع أنه قليل، ليكون التفريع ظاهراً.

خلاصة الكلام في منهج الجلاي في تعليقاته على كتاب شرح المغني:

Talikatü Ala Şerhi'l-Müni'de el-Celalî'nin Nahiv Metodunun Özeti: el-Celalî'nin bu eserinde Nahiv ilmi ile ilgili olarak izlediği metodunu maddeler halinde şu şekilde özetleyebiliriz.

1- تطرق لشرح بعض الكلمات لتسهيل فهم الجملة في المتن.

1) El-Celalî, metindeki cümlelerin daha kolay anlaşılması için bazı kelimeleri şerh etmiştir.

2- ذكر إعراب بعض المفردات وقول العلماء في إعرابها.

2) El-Celalî, bazı cümle ve ibarelerin irabını da yapıyordu. Bu irabı yaparken Nahiv âlimlerinin bu konudaki görüşlerini de beyan ediyordu.

3- وقف على عبارات الجلاي بين الصواب في عباراته، وصحح بعضها.

3) El-Celalî, el-Cîlanî'nin ibareleri üzerinde çok duruyordu. Bu ibarelerden doğru olanın açıklıyordu. Bazı ibareleri de tashih ediyordu.

4- لقد أحسن الجلاي التعليل في شرح العبارة.

4) El-Celalî, ibareleri şerh ederken çok güzel tahliller yapmıştır.

5- ترجم لبعض العلماء بذكر أسماءهم وتاريخ وفاتهم.

5) el-Celalî, ibarelerde bahsi geçen Nahiv alimlerinin tam isimlerini zikrederek vefat tarihlerini vermiştir.

¹⁵⁷ el-Cîlanî, *a.g.e.*, s. 119.

SONUÇ

Salih amelleri tamamlatan Allah'a sonsuz hamd ve senalar olsun. Salat ve Selam risalet zincirinin son halkası olan, Hatemü'l-Enbiya olan Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v)'e, O'nun ehl-i beytine, O'nun tebliğ ettiği dini insanlara ulaştıran sahabe-i güzinine olsun. Ciddi ve zor bir çalışmadan sonra Molla Musa el-Celalî'nin eserlerinde, Sarf ve Nahiv ilmindeki metodunu ortaya koymaya çalıştık. Bu çalışma sonunda önemli ve faydalı bilgiler elde ettik. Bu çalışmanın neticesinde önemli sonuçlara vardık. Bu önemli neticeleri maddeler halinde şöyle sıralayabiliriz.

- 1) Molla Musa el-Celalî ilmi günümüzde yaşayan ve ilmi ile amel eden büyük bir ulemadır. Faydalı olan ilminden istifade etmeyi başaran bir âlimdir. Omuzuna aldığı bu yüce ilmi Türkiye'nin doğu bölgesinde bulunan Ağrı'nın Doğubayazıt ilçesindeki yaşatmaya devam etmektedir. Kur'an ve Sünnet'in doğru anlaşılması için gerekli olan birinci şart Arap dili ve belagatini iyi bilmektir. İşte bu âlim bu ilmi medresesinde yaşatmaya devam ettirmektedir.
- 2) el-Celalî, tercih edilen sağlam kaideler üzerine, akıl ve mantığa dayalı güzel tahliller yapmayı başarmıştır. Geniş ilmi sayesinde geniş şerhler yapmıştır.
- 3) el-Celalî, Nahiv âlimlerinin belirlediği usul kaidelerinden uzaklaşmadan, irabtaki ihtilafli meselelerde en uygun görüşü tercih ederek, Nahiv ilmindeki maharetini ortaya koymuştur. Nahiv ilmi ile uğraşmaktan adeta zevk alıyordu.
- 4) el-Celalî, Sarf ve nahiv ilimlerinde genellikle Basra Medresesinin âlimlerinin görüşlerini tercih ediyordu. Bu medresesin âlimlerinin görüşlerine meyil ediyordu. Bu tutumunu Şerh ve Talikat'ında dile getiriyordu.
- 5) el-Celalî, Şerh veya Talik ettiği eserlerde Kitab sahibinin zikretmediği bazı babları zikrediyordu. Bu sayede o eseri daha faydalanır kılıyordu.
- 6) el-Celalî'nin Şerh veya Talik ettiği eserlerdeki metodu çok açıklayıcı ve basittir. Kelime ve ibarelerinde kapalılıktan kaçınıyordu.
- 7) el-Celalî, şerh, talik veya haşiye yapacağı eserleri seçmekte de çok isabetli davranmıştır. Sarf ve Nahiv ilmi ile ilgili yazılan en iyi eseri tercih ederdi.

KAYNAKÇA

- Abdülhamid**, Muhammed Muhyeddin, *Dürüsün Fi't-Tasrifî*, 1. Baskı, 1995, Elmektebe'l-Asriyye, Beyrut.
- Anter**, Abdülhamid, *Tasrifü'l-Afal*, 5. Baskı, 1952, Dar ez-Zahiriyye, Li'n-Neşri Ve't-Tevzii, Kuveyt Ve Darü'l-Kitabü'l-Arabiyyi, Mısır.
- Bin Yeş**, Muvaffaküddin Bin Ali, *Şerhü'l-Mufaddal*, Tsz, Tabiatu el-Müniriyye, Mısır.
- Ebu Tayyib** Abdülvahid bin Ali EL-Lüğavî el-Halebî, *Meratibü'n-Nahviyyin*, Tahkik: Muhammed İbrahim, 1. Baskı, 1955, Mektebetü'n-Nahde, Kahire.
- Ebü'l-Mehasin**, Yusuf Bin Tağri, *en-Nucümü'z-Zahire Fi Müluki Mısır ve Kahire*, 1. Baskı, 1963, Müesseset el-Mısriyye el-Amme Darü'l-Kütub, Kahire.
- el-Bağdadî**, İsmail Başa, *Hidayetü'l-Arifine Esmâü'l-Muellifine Ve Asaru el-Musannifine Min Keşfü'z-Zünuni*, İ'tena bihi Muhammed Ata, 2017, Darü'l-Kutubü'l-İlmiyyeti, Beyrut.
- el-Beğdadi**, Abdulkadir Ömer, *Hizanetu'l-Edeb ve Lubbu Lubabi Lisan'l-Arap*, (thk. Abdüsselam Harun) 4. Baskı, 1997, Mektebtü'l-Hancı, Kahire.
- el-Cahiz**, *el-Beyan ve't-Tibyan*, thk. Abdüsselam Harun, 7. Baskı, 1998, Mektebetü'l-Hancı, Kahire.
- el-Celalî**, *Haşiyetu Camii'l-Mekasid Ala Helli'l-Meakid Fi Şerhi'l-Kevaid*, 2. Baskı, 2015, Darü'ş-Şafaka, İstanbul.
- el-Celalî**, Molla Musa, *Haşiyetü'l-Vadihi el-Mesaliki Ala tefsir el-Medarik*, İtena Bihi ed-Düktor Muhammed Salih el-Celalî ev Molla Muhammed Ferid el-Celalî, 1. Baskı, 2017, Darü'r-Ravda, İstanbul.
- el-Celalî**, Molla Musa, *Mecmuatü'l-Ulum Cemeaha Ala Sebili'l-İstisari Hidayeten Li't-Tüllabi Bi İnayetillahi el-Meliki el-Vehhabi*, Tashih ve tatik: Molla Abdüsselam el-Bıdırmanî, Tsz, Matbaatü'l-İhvan, İstanbul.
- el-Cezerî**, Şemsettin Bin El-Cezerî, *Ğayetu en-Nihaye Fi Tabati'l-Kurra*, 1. Baskı, 2006, Darü'l-Kutubü'l-İlmiyyeti, Beyrut.

- el-Cılanî**, Muhammed Bin Abdürrahim el-Ömerî, *Şerhü'l-Müğni*, Tahkik: Muhammed Can 4. Baskı, 2018, Darü's-Şafakati, İstanbul.
- el-Enbarî**, Kemalüddin, *Nüzhetü'l-Elbabi Fi Tabakati'l-Udebai*, Tahkik: İbrahim es-Samü'r-Raî, 3. Baskı, 1985, Mektebetü'l-Menar Ürdün.
- el-Enbarî**, Abdurrahman, *el-İğrab Fi Cedel el-İrab ve Lemü'l-Edille*, Thk, Said el-Afğanî, 1957, Matbaat el-Camia's-Suriyye.
- el-Enbarî**, Abdurrahman, *el-İnsâf Fi Meaili'l-Hilaf Beyne'n-Nahviyyin el-Basriyyin ve'l-Kufiyyin*, 4. Baskı, 1961, Matbaat-s-Saade, Kahire.
- el-Endülüsî**, Muhammed Bin Hasan ez-Zübeydî, *Tabakatü'n-Nahviyyin ve'l-Lüğaviyyin*, Tahkik: Muhammed İbrahim, 2. Baskı, 1984, Darü'l-Mearif, Mısır.
- el-Firasdak**, *Divanu Firasdak*, Şerh ve dabıt Ali el-Faur, 1. Baskı, 1987, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut.
- el-Firuzâbâdî**, Mecdüddin Muhammed Bin Yakub, *el-Mülgetu Fi Teracim eimmeti en-Nahvi ve'l-Lügati*, Tahkik: Muhammed el-Mısrî 1. Baskı, 2000, Dar saadettin Li'n-Neşri, Şam.
- el-Hadisî**, Hatice, *el-Medarisü'n-Nahviyye*, 3.Baskı 2001, Dar el-Emel, Ürdün.
- el-Hadisî**, Hatice, *el-Medarisü'n-Nahviyye*, 3.Baskı 2001, Dar el-Emel, Ürdün.
- el-Hakimu'n-Nisaburi**, *El-Müstedrek a'la's-Sehiheyn*, (thk:Mustafa A'ta),2. Baskı, 2002, Daru'l-Kutu'l-İlmiyye, Beyrut.
- el-Hamlavî**, Ahmed Bin Muhammed Bin Ahmed, *Şeza el-Ürfi Fi Feni's-Sarfi*, Muhammed Bin el-Mutî bu esere mukaddime yazmıştır, bu eseri delillendiren ve fihristini oluşturan: Ahmed Bin Selim el-Mısrî'dir, 12. Baskı, 1957, Darü'l-Keyyan Li't-Tibaa Ve'n-Neşri, Riyad.
- el-Hamûd**, Hıdır Musa Muhammed, *en-Nahvu Ve'n-Nuhati'l-Medarisi, ve'l-Hasais*, 1. Baskı, 2003, Alem el-Kutub Li't-Tibaati Ve'n-Neşri, Beyrut.
- el-Hamûd**, Hıdır Musa Muhammed, *en-Nahvu Ve'n-Nuhati'l-Medarisi, ve'l-Hasais*, 1. Baskı, 2003, Âlem el-Kutub Li't-Tibaati Ve'n-Neşri, Beyrut.
- el-Hasran**, Abdullah Bin Hamid, *Merahil Tatavvur ed-Dersi'n-Nahvi*, 1. Baskı, 1993, Darü'l-Marife el-Camiyye, İskenderiyye, Mısır.

- el-Hatip el-Bağdadî**, Ebu Bekir Ahmed Bin Ali Bin Sabit el-Hatip el-Bağdadî, *Tarihu Medinetü's-Selami ve Ahbaru Muhaddisiha Ve Zikru Kuttaniha el-Ulemai Min Ğayri Ehliha ve Varidiha*, Tahkik: Beşşar Avvad Maruf, 1. Baskı, 2001, Dar el-Ğarbi'l-İslami, Beyrut.
- el-Hilvani**, Muhammed, *Hayir Usulu'n-Nehi'l-Arabi*, nşr. El-Etlesi, İfrikiya eş-Şark matbaası, 2. Baskı, Darul'l-Beyda, 1983.
- el-Hitî**, Abdülkadir Rahim, *Hasaisu Mezhebu el-Endülüsi en-Nahviyyi Hilale el-Karnü's-Sabii el-Hicriyyi*, 2. Baskı, 1993, Menşurat Camiatu Kan Yunus, Bingazi, Libya.
- el-Hufî**, Ahmed Muhammed, *ez-Zamahşerî*, 1. Baskı, Darü'l-Fikri'l-Arabiyyi, Mısır.
- el-İbâdî**, Udey b. Zeyd, *Divanu Udey el-İbâdî*, Thk, Muhammed Cebbar el-Muaybed, 1. Baskı 1961, Dar el- Cumhuriyye, Bağdat.
- el-İsfahanî**, Muhammed Bin Bakır, el-Musevî, *Ravdatü'l-Cinani Fi Ahvali'l-Ulemai ve's-Sâdati*, 1. Baskı, 1991, Darü'l-İslamiyyeti, Beyrut.
- el-Kureyşî**, Mühyiddin Bin Abdülkadir Bin Muhammed Bin Ebi el-Veffar, *el-Cevahirü'l-Mudie Fi Tabakati'l-Hanefiyye*, Tahkik: Abdülfettah Muhammed el-Hulu, 1. Baskı 1993, Hacer Li't-Tibaati Ve'n-Neşri, Kahire.
- el-Kuzî**, Avvad Hamed, *el-müstelehu en-Nahviyyu Neşetuhu Ve Tatavvuruhu Fi Avahir el-Karnüs-Salisi'l-Hicri*, 1. Baskı, 1981, en-Naşır İmadetu Şuuni el-Mektebati Camiatu er-Riyad, es-Suudiyye.
- el-Libdî**, Muhammed semir, *Mucemu el-Müstelehati'n-Nahviyye Ve's-Sarfiyye*, 1. Baskı, 1985, Muesseset er-Risale, Beyrut ve Darü'l-İrfani Ümman.
- el-Mazinî**, Muhammed Bin Ümran, *Nurü'l-Kabes Muhtasar Min EL-Muktebes*, Tahkik: Roldif Zülhaym, 1. Baskı, 1964, Dar Frantes Almanya.
- el-Mekkî**, Abdullah Bin Asa'd Bin Ali Bin Süleyman, *Miratü'l-Cinan ve İbretü'l-Yekzani Fi marifeti Ma Yu'teberu Min Havadisü'z-Zaman*, havaşi: Halil Mansur, 1. Baskı, 1997, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut.
- el-Mueddib**, Ebü'l-Kasım Muhammed Bin Said, *Dekaikü't-Tasrif*, Tahkik: Hatım ed-Damin, 1. Baskı, 2004, Darü'l-Beşair, Şam.

- el-Muhtesib**, Osman bin Cinni, *Ebu'l-Futuh* (thk. Ali Nasif-Abdulhalim en-Necar-Abdulfettah Şibli) Mısır Evkaf Bakanlığının basımı, 1994, Eham Yay., Kahire.
- el-Tilmisanî**, Ahmed Bin Muhammed el-Mukrî, *Nefhü't-Tayyibi Min Ğüsni el-Eldülüsî er-Ratibî*, Tahkik: İhsan Abbas, 1. Baskı, 1968, Dar es-Sadr, Beyrut.
- el-Vard**, Abdülemir, Muhammed Emin, *el-Medarisü'n-Nahviyye Beyne't-Tatavvuri ve't-Tasdiki Ve's-Suali'l-Kebiri*, 1. Baskı, 1997, el-Mektebetü'l-Asriyye, Bağdat.
- er-Racihî**, Abdeh, et-Tatbikü's-Sarfî, 1. Baskı, 1973, Darü'n-Nahdeti el-Arabiyyeti, Beyrut.
- er-Racihî**, Abduh, *Durusün Fi Kitabi'n-Nahvi*, 1. Baskı, 1975 Darü'n-Nahdeti'l-Arabiyyeti, Beyrut.
- er-Razî**, Muhammed Bin Ebu Bekir, *Muhtaru es-Sihahi*, 1986, Mektebetu Lübnan, Beyrut.
- es-Sibkî**, Tacüddin Abdülvahhab Bin Ali Bin Abdülkafi, *Tabakatü'ş-Şafiiyye el-Kübra*, Tahkik: Abdülfettah el-Hulu ve Mahmud et-Tannahî, 6. Baskı, 1964, Daru İhya el-Kütübü'l-Arabiyye, Kah, re.
- es-Sirafî**, Hasan Bin Abdullah, *Ahbar en-Nahviyyin el-Basriyyin*, Tahkik: Taha Muhammed ez-Zinî ve Muhammed Hafacî, 1. Baskı, 1955, Matbaatu el-Babî el-halebî, Kahire.
- es-Suyutî**, *Buğyetu el- Vaatî Fi Tabakat el-Luğaviyîn ve'n-Nuhat*, Tahkik: Muhammed Ebü'l-Fadıl İbrahim, 1. Baskı, 1965, Matbaat İsa el-Babî el-Halebi, Kahire.
- eş-Şafii**, Ebü'l-Fadıl Kemalüddin Bin Cafer Bin Sa'leb İbn el-Fuaadî, *et-Taliü's-Said el- Camiu Esmai Nucebai es-Said*, Tahkik: Said Muhammed Hasan, Müracaat Taha el-Hacirî, 1. Baskı, 1966, Dar el-Mısriyye Li't-Te'lifi Ve't-Terceme, Mısır.
- eş-Şamî**, Ahmed Cemil, *en-Nahvi'l-Arabiyyi ve Kadayahu Ve Merahilu Tatavvirihi*, 1. Baskı, 1997, Dar el- Hadara Ve Müesseset İzzettin Li't-Tibaati Ve'n-Neşri, Beyrut.
- et-Tuncî**, Mahmud Hasan, *Mucemü'l-Musannifin*, 1. Baskı, 1925, Matbaat Ve'z-Zinko Ğıraf Tabbarah, Beyrut.

- ez-Zamahşerî**, Mahmud Bin Ömer, *el-Ünmuzec Fi'n-Nahvi*, Tahkik: Sami Bin Hamed el-Mansur, 1. Baskı, 1999.
- ez-Zehebî**, İbnü'l-İmad, Şezerat ez-Zeheb Fi Ahbar Men Zeheb, Tahkik: Abdülkadir el-Arnaut ve Mahmud el-Arnaut, 1. Baskı, 1992, Daru İbnu Kesir, Dimaşk.
- ez-Zehebî**, Şemsettin, *Siyer Alamü'n-Nubela*, Tertib: İhsan Abdülmennan, 2004, Beytü'l-Efkâr ed-Düveliyye.
- İbn Halkan**, *Vefiyatü'l-Ayanî*, Tahkik: İhsan Abbas, 1978, Dar sadr, Beyrut.
- İbn Kadi Şehbe**, Takiyyüddin, *Tabakat en-Nuhat ve'l-Lüğaviyyin*, Tahkik: Mühsin Ğeyyad, 1. Baskı, 1974, Matbaat en-Nu'man en-Necef.
- İbn Me'kule**, Ali Bin Hibetüllah Bin Cafer, Bin Me'kule, *el-İkmalu Fi Rafi'i-İrtiyab Ani'l-Mutelifi Ve'l-Muhtelifi Fi'l-Esmal Ve'l-Kuna Ve'l-Ensab*, Talik: Abdurrahman Bin Yahya, 2. Baskı, 1993, Darü'l-Kitabi'l-İslami, Kahire.
- İbn Nedim**, Muhammed Bin Nedim, *Fehreset*, Talik: Eymen Fuad Seyyid, 1. Baskı, 2009, Muessesetü'l-Fürkani, Londra.
- İbnü'l-Cevzî**, Ebü'l-Farac Abdurrahman Bin Ali Bin Muhammed el-Cevzî, *el-Müntazam Fi Tarihi'l-Müluki Ve'l-Umem*, Tahkik: Muhammed Ata ve Mustafa Ata, 2. Baskı, 1995, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut.
- İbnü'l-Hacerü'l-Askalanî**, Tehzib et-Tehzib, 1993, Darü'l-Kitabü'l-İslami, Kahire.
- İbnü's-Saî, Ali Bin Enceb, *ed-Dürrü's-Semin Fi Esmal'l-Musannifin*, Tahkik: Ahmed Şavki Bin Beyyin ve Muhammed Said Cenşî, 1. Baskı, 2009, Darü'l-Ğarbi'l-İslamî, Tunus.
- Kahhale**, Ömer Rida *Mu'cemü'l-Müellifin Teracimu Musannifi el-Kütübü'l-Arabiyyeti*, 1. Baskı 1993, Muessetü'r-Risale, Beyrut.
- Mahmud Hüsnü Mahmud**, *el-Medresetü'l-Bağdadiyyetu Fi Tarihi'n-Nahvi'l-Arabiyyi*, 1. Baskı, 1986, Müesseset er-Risale, Beyrut ve Daru Ammar Uman.
- Mahmud Nahle**, Usul el-Nahve'l-Arabî, 1. Baskı, 1987, Dar el-Ulumi'l-Arabiyye, Beyrut.
- Veled Ebah**, Muhammed el-Muhtar, *Tarihu'n-Nahvi'l-Arabi fi'l-Meşreki ve'l-Meğrib*, 2. Baskı, 2008, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut.

Musa, Cana, *Sehifetu et-Teahî*; <http://altaakhipress.com>.

Şevki Dayf, *el-Medarisu'n-Nahviyye*, 7. Baskı, trs., Daru'l-Me'arif, Kahire.

Tantavî, Muhammed *Neşetu'n-Nahv ve Tarihu Eşheri Nuhhatihi*, 2. Baskı, 1995, Daru'l-Mearif, Kahire.

Veled Ebah, Muhammed el-Muhtar, *Tarihü'n-Nahvi'l-Arabi Fi'l-Meşriki Ve'l-Meğribi*, 2. Baskı 2008, Darü'l-Kutübü'l-İlmiyye, Beyrut.

Yakutü'l-Hamvî, *Mu'cemü'l-Udeba İrşadi'l-Eribi Fi Ma'rifeti'l-Edibi*, Tahkik: İhsan Abbas, 1. Baskı, 1993, Darü'l-Ğarbi'l-İslamî Tunus.

Yusuf, Ali Hani, *Mülteka ehlü'l-Hadisi*; <https://vb.tafsir.net>.

